

MAX WEBER

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΩΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ

Ἡ ὁμιλία* αὐτή, πού κάνω σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία σας, ἀναγκαστικά θά σᾶς ἀπογοητεύσει κατά διαφόρους τρόπους. Φυσικά, θά περιμένετε νά πάρω θέση πάνω στά σύγχρονα προβλήματα. Αὐτό ὅμως θά γίνει μόνο μέ καθαρά τυπικό τρόπο καί πρὸς τὸ τέλος, ὅταν θά ἀνακύψουν ὀρισμένα ἐρωτήματα, σχετικά μέ τή σημασία τῆς πολιτικῆς δράσης μέσα στὸν καθόλου τρόπο ζωῆς. Στὴ σημερινή ὁμιλία πρέπει ν' ἀποκλεισθοῦν ὅλα τὰ ζητήματα, πού ἀναφέρονται στὸ πρόβλημα : ποιά πολιτικὴ πρέπει ν' ἀσκήσει κανένας, ποιὸ περιεχόμενον δηλ. πρέπει νά δώσει στὴν πολιτικὴ του δράση. Γιατὶ τὰ ζητήματα αὐτὰ δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μέ τὸ γενικὸ ζήτημα : Τί εἶναι ἡ πολιτικὴ ὡς ἐπάγγελμα καί τί μπορεῖ νά σημαίνει. Καί τώρα στὸ θέμα μας.

Τί ἐννοῦμε μέ τὴ λέξη πολιτικὴ ; Ἡ ἐννοια εἶναι ἐξαιρετικὰ πλατιά καί περιλαμβάνει ὁποιοδήποτε εἶδος ἀνεξάρτητης δράσης. Μιλᾶμε γιὰ τὴ νομισματικὴ πολιτικὴ τῶν τραπεζῶν, γιὰ τὴ προεξοφλητικὴ πολιτικὴ τῆς Κρατικῆς Τράπεζας, γιὰ τὴν ἀπεργιακὴ πολιτικὴ τῶν ἐργατικῶν ὀργανώσεων. Μπορεῖ ἀκόμη νά μιλήσει κανένας γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ μιᾶς πόλης ἢ ἐνὸς χωριοῦ, γιὰ τὴν πολιτικὴ τοῦ προέδρου ἐνὸς σωματείου καί τέλος

* Σημ. Μ. Πρόκειται γιὰ τὴ διάλεξη, πού ἔκαμε ὁ Max Weber τὸ 1918 στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μονάχου, μέ τίτλο : Ἡ πολιτικὴ ὡς ἐπάγγελμα. Ἡ ἀπόδοση τοῦ τίτλου : Ἡ πολιτικὴ ὡς ἐπάγγελμα, δὲν ἀντιστοιχεῖ ἀπόλυτα στὸν γερμανικό : Politik als Beruf. Beruf σημαίνει : 1) Τὴ δραστηριότητα μέ τὴν ὁποία τὸ ἄτομο ἀντλεῖ τὰ μέσα γιὰ τὴ ζωὴ του καί ὑπηρετεῖ τὸ κοινωνικὸ σύνολο (ἐπάγγελμα). 2) Τὴν ἐσωτερικὴ κλήση (rufen), τὸν προορισμὸ γιὰ μιὰ τέτοια δραστηριότητα. Ὁ σ. χρησιμοποιοῖ τὴ λέξη Beruf πότε μέ τὴ μιά, πότε μέ τὴν ἄλλη, παραπάνω, σημασία.

για τὴν πολιτικὴ μιᾶς συνετῆς συζύγου, πού ἐπιζητεῖ νὰ καθοδηγήτῃ τὸ σύζυγό της. Ἀπόψε, φυσικά, οἱ παρατηρήσεις μας δὲν ἀναφέρονται σὲ μιὰ τόσο πλατιά ἔννοια τῆς πολιτικῆς. Ἐδῶ, ὅταν λέμε πολιτικὴ ἔννοοῦμε μόνο τὴν ἡγεσία ἢ τὴν ἐπίδραση τῆς ἡγεσίας μιᾶς πολιτικῆς ὀργάνωσης*, ἄρα σήμερα, ἑνὸς κράτους.

Τί εἶναι ὅμως «πολιτικὴ» ὀργάνωση ἀπὸ κοινωνιολογικὴ ἄποψη; Τί εἶναι «κράτος»; Τὸ κράτος, κοινωνιολογικά, δὲν μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν πράξεων, πού ἐνεργεῖ. Δὲν ὑπάρχει σχεδὸν ἔργο, μὲ τὸ ὁποῖο νὰ μὴν καταπιάνεται κάποια πολιτικὴ ὀργάνωση καὶ δὲν ὑπάρχει κανένα ἔργο, πού θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀνήκει ἀποκλειστικά σ' ἐκεῖνες τὶς ὀργανώσεις, πού χαρακτηρίζουμε ὡς πολιτικές: Σήμερα τὸ κράτος ἢ, ἱστορικά, ἐκεῖνες οἱ ὀργανώσεις πού ὑπῆρξαν πρόγονοι τοῦ συγχρόνου κράτους. Τελικὰ μπορεῖ κανένας νὰ ὀρίσει τὸ κράτος κοινωνιολογικά μόνον ἀπὸ ἓνα εἰδικὸ μέσον, πού τοῦ εἶναι κατάλληλο, ὅπως σὲ κάθε πολιτικὴ ὀργάνωση, δηλ. ἀπὸ τὴν χρῆση τῆς φυσικῆς βίας. «Κάθε κράτος στηρίζεται στὴ βία», εἶπε ὁ Τρότσκι στὸ Μπρέστ - Λιτόφσκ*. Αὐτὸ εἶναι πραγματικὰ σωστό. Ἄν δὲν ὑπῆρχε κανένας κοινωνικὸς θεσμός, πού νὰ γνώριζε τὴν χρῆση τῆς βίας, ἢ ἔννοια τοῦ «κράτους» δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ τότε θὰ εἴχαμε μιὰ κατάσταση, πού θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν χαρακτηρίσουμε ὡς «ἀναρχία», μὲ τὸ ἰδιαίτερο νόημα αὐτῆς τῆς λέξης. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ βία δὲν εἶναι τὸ κανονικὸ ἢ τὸ μόνο μέσον τοῦ κράτους—κανένας δὲν τὸ λείει αὐτό—ἀλλὰ εἶναι ἓνα μέσον, πού ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ κράτους. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια σήμερα, ἡ σχέση μεταξὺ τοῦ κράτους καὶ τῆς βίας εἶναι ἰδιαίτερος στενὴ. Στὸ παρελθόν, οἱ πῖο διάφοροι θεσμοὶ—ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν οἰκογένεια—ἐγνώρισαν ὡς ἐντελῶς κανονικὸ μέσον τὴν χρῆση τῆς φυσικῆς βίας. Σήμερα, ἀπεναντίας, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ κράτος εἶναι ἡ κοινότητα ἐκείνη τῶν ἀνθρώπων, πού διεκδικεῖ (ἀποτελεσματικὰ) τὸ μονοπώλιο στὴ νόμιμη χρῆση τῆς φυσικῆς βίας, μέσα σὲ

* Σημ. Μ. Ὁ ὄρος Verband, πού χρησιμοποιεῖ ὁ σ., εἶναι πολὺ δύσκολο ν' ἀποδοθεῖ. Ἀκριβέστερα ἐδῶ σημαίνει: αὐτοκυβέρνητη, αὐτόνομη ὁμάδα. Ὁ ὄρος Verband κατέχει κεντρικὴ σημασία στὴ θεωρία τοῦ Max Weber.

** Σημ. Μ. Κατὰ τὶς ρωσσογερμανικὲς διαπραγματεύσεις εἰρήνης τὸ 1917.

ἓνα ὀρισμένο ἔδαφος, — τὸ «ἔδαφος» εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά τοῦ κράτους. Γιατὶ εἰδικὰ σήμερα τὸ δικαίωμα τῆς χρησιμοποίησης φυσικῆς βίας παρέχεται σὲ ἄλλους θεσμούς, ἢ σὲ ἄτομα μόνο στὸ βαθμὸ, πού τὸ κράτος ἐπιτρέπει: Τὸ κράτος εἶναι ἢ μοναδικὴ πηγὴ τοῦ «δικαιώματος» γιὰ τὴν χρησιμοποίηση βίας. Ἄρα «πολιτικὴ» γιὰ μᾶς σημαίνει ἀγῶνα γιὰ νὰ μετᾶσχουμε στὴν ἐξουσία, ἢ γιὰ νὰ ἐπηρεάσουμε τὴν διανομὴ τῆς ἐξουσίας, εἴτε μεταξὺ κρατῶν εἴτε μεταξὺ ὁμάδων μέσα σ' ἓνα κράτος.

Τοῦτο εἶναι σύμφωνο οὐσιαστικὰ καὶ μὲ τὴν γλωσσικὴ συνήθεια. Ὅταν λέμε ὅτι ἓνα ζήτημα εἶναι «πολιτικὸ», ὅταν λέμε ὅτι ἓνας ὑπουργὸς ἢ ἓνας ὑπάλληλος εἶναι «πολιτικὸς» ὑπάλληλος, ἢ ὅταν λέμε ὅτι μιὰ ἀπόφαση προσδιορίζεται «πολιτικά», ἐκεῖνο πού ἐννοοῦμε εἶναι ὅτι τὰ συμφέροντα γιὰ τὴν διανομὴ, διατήρηση ἢ μεταβίβαση τῆς ἐξουσίας εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας, γιὰ νὰ ἀπαντήσουμε σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα, γιὰ νὰ προσδιορίσουμε τὴν ἀπόφαση ἐκείνη ἢ τὴν σφαιρὰ δραστηριότητος ἐκείνου τοῦ ὑπαλλήλου. Ὅποιος κάνει πολιτικὴ, ἐπιδιώκει τὴν δύναμη—εἴτε τὴν δύναμη ὡς μέσον στὴν ὑπηρεσία ἄλλων σκοπῶν, ἰδανικῶν ἢ ἐγωϊστικῶν, εἴτε «τὴν δύναμη γιὰ τὴν δύναμη», δηλ. γιὰ νὰ ἀπολαμβάνει τὸ αἶσθημα τοῦ γοήτρου, πού δίνει ἢ δύναμη.

Ὅπως οἱ πολιτικοὶ θεσμοί, πού προηγήθηκαν ἱστορικὰ τοῦ κράτους, ἔτσι ἀκριβῶς καὶ τὸ κράτος εἶναι μιὰ σχέση κυριαρχίας ἀνθρώπων ἐπάνω σ' ἀνθρώπους, μιὰ σχέση ἐξουσίας, πού στηρίζεται στὴ νόμιμη (δηλ. πού θεωρεῖται ὅτι εἶναι νόμιμη) βία. Ἐὰν πρόκειται νὰ ὑπάρχει κράτος, οἱ ἐξουσιαζόμενοι ὀφείλουν νὰ ὑποτάσσονται στὴν ἐξουσία τῶν κάθε φορὰ ἐξουσιαστῶν. Πότε καὶ, γιὰτὶ νὰ ὑποτάσσονται αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι; Πάνω σὲ ποιὲς ἐσωτερικὲς δικαιολογίες καὶ σὲ ποιὰ ἐξωτερικὰ μέσα στηρίζεται αὐτὴ ἢ ἐξουσία; Ὑπάρχουν τρεῖς ἐσωτερικὲς δικαιολογίες, συνεπῶς τρεῖς βασικὲς νομιμοποιήσεις τῆς ἐξουσίας. Πρῶτον, ἡ ἐξουσία τοῦ «αἰώνιου χθές», δηλ. τῶν ἱερῶν ἐθίμων, πού ἐπικύρωσε ἢ ἀπὸ ἀμνημόνευτα χρόνια ἰσχύς τους καὶ καθιέρωσε ἢ συνήθεια νὰ συμμορφώνονται μ' αὐτά. Αὐτὸ εἶναι ἡ ἐξουσία πού εἴχαν «ἀπὸ τὴν παράδοση» οἱ πατριαρχικοὶ καὶ πατρογονικοὶ ἡγεμόνες. Δεύτερον, ὑπάρχει ἡ ἐξουσία τοῦ ἐξαιρετικοῦ προσωπικοῦ χαρίσματος

τος, ἡ ἐντελῶς προσωπικὴ ἀφοσίωση καὶ ἐμπιστοσύνη στὴν ἀποκάλυψη, στὸν ἠρωϊσμό ἢ σὲ ἄλλες ἡγετικές ιδιότητες ἐνὸς ἀτόμου. Αὐτὴ εἶναι ἡ «χαρισματικὴ» ἐξουσία, ὅπως ἀσκήθηκε ἀπὸ τὸν προφήτη ἢ—στὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς— ἀπὸ τὸν ἐκλεκτὸ πολέμαρχο, τὸ λαοπρόβλητο κυβερνήτη, τὸ μεγάλο δημαγωγὸ ἢ τὸν ἀρχηγὸ πολιτικοῦ κόμματος. Τρίτον, τέλος, ὑπάρχει ἡ ἐξουσία «δυναμει» τῆς «νομιμότητας», τῆς πίστης στὴν ἰσχὺ τῶν νομικῶν θεσμῶν καὶ τῆς πραγματικῆς «ἀρμοδιότητας», πού βασίζεται σὲ λογικὰ δημιουργημένους κανόνες. Στὴν περίπτωσιν αὐτή, ἡ ὑποταγὴ συνίσταται στὴν ἐκπλήρωση ὑποχρεώσεων σύμφωνα μὲ τοὺς κειμένους νόμους. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐξουσία, πού ἄσκησε ὁ σύγχρονος «κρατικὸς ὑπηρετής» καὶ ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ φορεῖς ἐξουσίας, πού, ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτή, τοῦ μοιάζουν. Ἐννοεῖται ὅτι, στὴν πραγματικότητα, ἡ ὑποταγὴ προσδιορίζεται ἀπὸ τὰ ἐξαιρετικὰ ἰσχυρὰ ἐλατήρια τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐλπίδας— φόβος τῆς ἐκδίκησης ἀπὸ μαγικὰς δυνάμεις ἢ ἀπὸ τοὺς κατόχους δυνάμεις, ἐλπίδα γιὰ ἀνταμοιβὴ σ' αὐτὸν ἢ στὸν ἄλλο κόσμον— καὶ, ἀκόμη, ἀπὸ τὰ κάθε λογῆς συμφέροντα. Γι' αὐτὰ θὰ μιλήσουμε τώρα. Ἐὰν ὅμως ἐξετάσουμε τὴν «νομιμότητα» αὐτῆς τῆς ὑποταγῆς, καταλήγουμε στοὺς ἐξῆς τρεῖς «καθαροὺς» τύπους: Στὸν τύπο τῆς «παράδοσης», στὸ «χαρισματικὸ» καὶ στὸ «νόμιμο». Οἱ ἔννοιες αὐτὲς τῆς νομιμότητας καὶ ἡ ἐσωτερικὴ τους δικαίωση ἔχουν πολὺ μεγάλη σημασία γιὰ τὴν διαμόρφωση τῆς ἐξουσίας. Οἱ καθαροὶ αὐτοὶ τύποι βέβαια σπάνια ὑπάρχουν στὴν πραγματικότητα. Σήμερα ὅμως δὲν μποροῦμε ν' ἀσχοληθοῦμε μὲ τὶς ἐξαιρετικὰ περίπλοκες παραλλαγές, μεταβάσεις καὶ συνδυασμοὺς αὐτῶν τῶν καθαρῶν τύπων— ὅλ' αὐτὰ ἀποτελοῦν προβλήματα, πού ἀνήκουν στὴ Γενικὴ Πολιτειολογία. Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει, πρὸ πάντων, ὁ δεύτερος ἀπ' αὐτοὺς τοῦ τύπους: Ἡ ἐξουσία πού βασίζεται στὴν ἀφοσίωση ἐκείνων πού ὑποτάσσονται στὸ καθαρὰ προσωπικὸ «χάρισμα» τοῦ «ἡγέτη». Γιατὶ ἐδῶ βρίσκεται ἡ ρίζα τῆς ιδέας τοῦ ἐπαγγέλματος, στὴν ὑψηλότερη ἔκφρασή του. Ἡ ἀφοσίωση στὸ χάρισμα τοῦ προφήτη; ἢ τοῦ πολεμικοῦ ἡγέτη, ἢ τοῦ μεγάλου δημαγωγοῦ στὴν ἐκκλησία* ἢ στὸ κοινοβούλιο, σημαίνει ὅτι ὁ ἡγέτης ἀναγνωρίζεται

* Σημ. Μ. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Δήμου στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα.

ὅτι ἀπὸ τὴ φύση του εἶναι «προορισμένος» γιὰ ἡγέτης ἀνθρώπων. Οἱ ἄνθρωποι δὲν ὑποτάσσονται σ' αὐτὸν ἐπειδὴ τὸ θέλει ἢ «παράδοση», ἢ οἱ νόμιμοι θεσμοί, ἀλλὰ γιὰτὶ πιστεύουν σ' αὐτὸν. Ἐὰν εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ στενοκέφαλος καὶ ματαιόδοξος νεόπλουτος τῆς στιγμῆς, ζεῖ τὴν ὑπόθεσίν του καὶ ἀγωνίζεται γιὰ τὸ ἔργο του. Ἡ ἀφοσίωση τῶν μαθητῶν του, τῶν ὀπαδῶν του, τῶν φίλων τοῦ προσωπικοῦ κόμματος, ἀξίζει στὴν προσωπικότητά του καὶ στὶς ιδιότητές του.

Ἡ χαρισματικὴ ἡγεσία ἐμφανίσθηκε σ' ὅλους τοὺς τόπους καὶ σ' ὅλες τὶς ἱστορικὰς ἐποχές. Στὸ πορελθὸν τὴ βρίσκουμε στὶς δύο σπουδαιότερες μορφές τοῦ προφήτη καὶ τοῦ μάγου ἀπ' ἐνός, καὶ τοῦ ἐκλεκτοῦ πολεμάρχου, τοῦ ἀρχηγοῦ συμμορίας καὶ τοῦ *condotierre* ἀπ' ἑτέρου. Ἡ πολιτικὴ ἡγεσία ὑπὸ τὴ μορφή πρῶτα τοῦ ἐλεύθερου «δημαγωγοῦ», πού ἀναπτύχθηκε στὸ ἔδαφος τῆς «πόλης - κράτους», ἔχει γιὰ μᾶς μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον. Ὅπως ἡ «πόλη - κράτος», ἔτσι καὶ ὁ δημαγωγὸς, ταιριάζει στὸ δυτικὸ καὶ μάλιστα στὸ μεσογειακὸ πολιτισμὸ. Ἐπειτα ἡ πολιτικὴ ἡγεσία, ὑπὸ τὴ μορφή τοῦ «ἀρχηγοῦ κοινοβουλευτικοῦ κόμματος», ἀναπτύχθηκε στὸ ἔδαφος τοῦ συνταγματικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖο καὶ πάλι εἶδε τὸ φῶς μόνο στὴ δύση.

Οἱ πολιτικοὶ αὐτοί, σύμφωνα μὲ τὸν «προορισμὸ» τους, στὴν πιὸ κυριολεκτικὴ σημασία τοῦ ὅρου, εἶναι, φυσικά, οἱ μόνες βαρύνουσες μορφές μέσα στὰ διασταυρούμενα ρεύματα τοῦ πολιτικοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐξουσία. Τὸ εἶδος τῶν βοηθητικῶν μέσων, πού ἔχουν στὴ διάθεσίν τους, εἶναι ἐξ ἴσου ἀποφασιστικῆς σημασίας. Τί κάνουν οἱ πολιτικὰ κυρίαρχες δυνάμεις γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴν ἐξουσία τους; Τὸ ἐρώτημα ἀφορᾷ ὅποιοδήποτε εἶδος κυριαρχίας, ἐπομένως καὶ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία σ' ὅλες τὶς μορφές της: Τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, πού στηρίζεται, τόσο στὴν παράδοση, ὅσο καὶ στὴ νομιμότητα καὶ στὸ χάρισμα. Κάθε ὀργανωμένη ἐξουσία γιὰ συνεχῆ διοίκηση, χρειάζεται τὴν ὑποταγὴ τῶν ἀτόμων στὰ πρόσωπα ἐκεῖνα, πού εἶναι φορεῖς τῆς νόμιμης ἐξουσίας. Ἐξ ἄλλου, διὰ μέσου τῆς ὑποταγῆς αὐτῆς, ἐλέγχει τὰ ὑλικά ἐκεῖνα μέσα, πού σὲ δεδομένη κατάστασιν εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴ χρῆσιν τῆς φυσικῆς βίας. Ἄρα, ἡ ὀργανωμένη ἐξουσία πρέπει νὰ ἐλέγχει τὸ διοικη-

τικό προσωπικό και τὰ υλικά μέσα τῆς διοίκησης.

Τὸ διοικητικὸ προσωπικό, πού ἐξωτερικά ἀντιπροσωπεύει τὴν ὀργάνωση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη ὀργάνωση, δεσμεύεται, φυσικά, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ στὸν κάτοχο τῆς ἐξουσίας, μετὰ τὴν ἔννοια τῆς νομιμότητας, γιὰ τὴν ὁποία μὲν μιλῆσαμε, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δύο ἄλλα υλικά μέσα, πού ἀφοροῦν προσωπικά συμφέροντα: Τὴν υλικὴ ἀμοιβὴ καὶ τὸ κοινωνικὸ γόητρο. Τὰ φέουδα τῶν τιμαριούχων, τὰ ἐφημεριακὰ εἰσοδήματα τῶν κληρονομικῶν ἀξιωματούχων, οἱ μισθοὶ τῶν συγχρόνων κρατικῶν ὑπαλλήλων, τὸ γόητρο τῶν ἱπποτῶν, τὰ ταξικὰ προνόμια καὶ τὸ γόητρο τῶν πολιτικῶν («ὑπηρέτων»), ἀποτελοῦν τὴν ἀμοιβή. Ὁ φόβος, μήπως χάσουν ὅλ' αὐτὰ, ἀποτελεῖ τὴν τελικὴ καὶ ἀποφασιστικὴ βάση τῆς ἀλληλεγγύης μεταξὺ τοῦ διοικητικοῦ προσωπικοῦ καὶ τοῦ κατόχου τῆς ἐξουσίας. Ὑπάρχει γόητρο καὶ λεία γιὰ τοὺς ὀπαδοὺς στὸν πόλεμο καὶ γιὰ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ δημαγωγοῦ ὑπάρχουν «ρουσφέτια» («spoils»), δηλ. ἐκμετάλλευση τῶν κυβερνωμένων μετὰ μονοπώληση τῶν κρατικῶν θέσεων. Ὑπάρχουν ἀκόμη πολιτικὰ προσδιορισμένα ὠφέλη καὶ βραβεῖα ματαιοδοξίας. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀμοιβὲς λοιπὸν πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἐξουσία, πού ἀσκεῖ ὁ χαρισματικὸς ἡγέτης.

Γιὰ τὴ διατήρηση κάθε ἐξουσίας μετὰ τὴ βία χρειάζονται ὀρισμένα υλικά ἀγαθὰ, ὅπως ἀκριβῶς σὲ μιὰ οἰκονομικὴ ὀργάνωση. Ὅλα τὰ κράτη μποροῦν νὰ καταταχθοῦν ἀνάλογα μετὰ τὸ ἐὰν τὸ προσωπικὸ ἔχει δικὰ του διοικητικὰ υλικά μέσα, ἢ «χωρίζεται» ἀπὸ τὰ διοικητικὰ αὐτὰ μέσα. Ἡ διάκριση αὐτὴ εἶναι ἴδια μ' ἐκεῖνη πού κάνουμε, ὅταν σήμερον λέμε ὅτι οἱ μισθωτοί, ὑπάλληλοι καὶ προλετάριοι στίς κάπιταλιστικὰs ἐπιχειρήσεις, «χωρίζονται» ἀπὸ τὰ υλικά μέσα τῆς παραγωγῆς. Ὁ κάτοχος τῆς ἐξουσίας πρέπει νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ ὑπολογίσει στὴν ὑποταγὴ τοῦ διοικητικοῦ προσωπικοῦ, τῶν ὑπαλλήλων ἢ ὁποιοῦδήποτε ἄλλου. Τὰ υλικά διοικητικὰ μέσα μπορεῖ νὰ συνίστανται σὲ χρῆμα, κτίρια, πολεμικὸ υλικό, μεταφορικὰ μέσα, κτήνη ἢ ὁ,τιδήποτε ἄλλο. Τὸ ζήτημα εἶναι, ἐὰν ὁ κάτοχος τῆς ἐξουσίας διευθύνει καὶ ὀργανώνει ἢ ὄχι τὴν διοίκηση, ὅταν ἀναθέτει τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία σὲ προσωπικὸς («ὑπηρέτες»), ἔμμισθους ὑπαλλήλους ἢ σὲ προσωπικοὺς

εὐνοουμένους καὶ ἐμπίστους, πού δὲν εἶναι ιδιόκτητες δηλ. δὲν χρησιμοποιοῦν τὰ υλικά διοικητικὰ μέσα μετὰ δικὸν τους δικαίωμα, ἀλλὰ σύμφωνα μετὰ τὴν διαταγὴν τοῦ κυρίου. Ἡ διάκριση αὐτὴ ἰσχύει γιὰ ὅλες τὴς διοικητικὰs ὀργανώσεις τοῦ παρελθόντος.

Μιὰ πολιτικὴ ὀργάνωση, στὴν ὁποία τὰ υλικά διοικητικὰ μέσα ἐλέγχονται αὐτόνομα, ὀλοκληρωτικὰ ἢ μερικὰ, ἀπὸ τὸ ὑπεξούσιο διοικητικὸ προσωπικό, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι «ταξικὰ» διαρθρωμένη ὀργάνωση. Ὁ ὑποτελὴς τιμαριούχος π.χ. στὴ φεουδαρχικὴ ὀργάνωση ἐπλήρωνε ἀπὸ τὴν τσέπη του, γιὰ τὴν διοίκηση καὶ τὴν δικαιοσύνη τῆς περιφέρειας, πού τοῦ εἶχε δοθεῖ γιὰ φέουδο. Ἐπρομηθεύοταν μόνος του τὸν ἐξοπλισμὸν καὶ τὰ ἐφόδια γιὰ τὸν πόλεμον καὶ οἱ ὑποτελεῖς τοῦ ἔκαμαν τὸ ἴδιο. Φυσικά, αὐτὸ εἶχε συνέπειες γιὰ τὴν θέση τῆς ἐξουσίας τοῦ τιμαριούχου, ἢ ὁποία στηρίζονταν πάνω σὲ μιὰ σχέση προσωπικῆς πίστης καὶ στὸ γεγονός ὅτι ἡ νομιμότητα τῆς κατοχῆς τοῦ τιμαρίου καὶ τὸ κοινωνικὸ γόητρο τοῦ ὑποτελοῦς τιμαριούχου ἐπήγαζαν ἀπὸ τὸν ἀνώτερό του κύριον. Παντοῦ ὅμως, ἴσαμε τοὺς πρώτους πολιτικοὺς σχηματισμοὺς, βρίσκουμε τὸν κύριον τοῦ τιμαρίου νὰ κατευθύνει ὁ ἴδιος τὴν διοίκηση. Ἐπιδιώκει νὰ πάρει στὰ χέρια του τὴν διοίκησην χρησιμοποιοῦντας ἀνθρώπους ἐξαρτωμένους ἀπ' αὐτόν, δούλους, αὐλικούς, ὑπαλλήλους, ὑπασπιστές, προσωπικοὺς εὐνοουμένους καὶ κληρικοὺς, στοὺς ὁποίους παρέχει προσόδους σὲ χρῆμα ἢ εἶδος ἀπὸ τὴν ἀποθήκην του. Καταβάλλει τὰ ἐξοδα ἀπὸ τὴν τσέπη του, ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα τῆς περιουσίας του. Καὶ ἐπιδιώκει νὰ δημιουργήσει ἓνα στρατό, πού νὰ ἐξαρτᾶται προσωπικὰ ἀπ' αὐτόν, γιὰ τὸν ἐξοπλίζει καὶ τὸν ἐφοδιάζει ἀπὸ τὴν ἀποθήκην του καὶ τὰ ὀπλοστάσιά του.

Στὴν «ταξικὴν» κοινωνία, ὁ κύριος κυβερνάει μετὰ τὴ βοήθεια μιᾶς αὐτόνομης ἀριστοκρατίας καὶ, συνεπῶς, μοιράζεται μαζί της τὴν ἐξουσία. Ὁ κύριος, πού διοικεῖ προσωπικὰ, ὑποστηρίζεται εἴτε ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ οἴκου του ἢ ἀπὸ τὸν ὄχλον: Πρόκειται γιὰ ἀκτῆμονα στρώματα, πού δὲν ἔχουν δικὸν τους κοινωνικὸ γόητρο, καὶ υλικά εἶναι ἐντελῶς προσδεμένα σ' αὐτόν καὶ δὲν ὑποστηρίζονται ἀπὸ κανενὸς εἶδους δική τους ἀνταγωνιστικὴ δύναμη. Ὅλες οἱ μορφὲς τῆς πατριαρχικῆς καὶ πατρογονικῆς ἐξουσίας, ὁ σουλτανικὸς δεσποτισμὸς καὶ τὰ γραφειοκρατικὰ κράτη ἀνήκουν σ'

αὐτὸν τὸν τελευταῖο τύπο. Ἡ γραφειοκρατία τοῦ κράτους ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Ἡ ἐντελῶς ἐκλογικευμένη διαμόρφωσή της εἶναι ἀκριβῶς χαρακτηριστικὴ τοῦ συγχρόνου κράτους.

Παντοῦ ἡ ἐξέλιξη τοῦ συγχρόνου κράτους ἀρχίζει μὲ τὴ δράση τοῦ ἡγεμόνα. Προετοιμάζει τὴν ἀπαλλοτρίωση τῶν αὐτονόμων ἰδιωτικῶν φορέων τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας, πού ὑπῆρχαν παράλληλα μ' αὐτὸν καὶ εἶχαν στὴ δικαιοδοσία τους μέσα γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς διοίκησης, τοῦ πολέμου, τῆς οἰκονομίας, καθὼς καὶ πολιτικὰ χρησιμοποίησιμα μέσα κάθε εἴδους. Ὅλη ἡ πορεία ἦταν ἐντελῶς παράλληλη μὲ τὴν πορεία τῆς ἐξέλιξης τῆς καπιταλιστικῆς ἐπιχείρησης, μὲ τὴ βαθμιαία ἀπαλλοτρίωση τῶν ἀνεξαρτήτων ππραγωγῶν. Στὸ τέλος, τὸ σύγχρονο κράτος ἐλέγχει τὸ σύνολο τῶν μέσων τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης, πού συγκεντρώνει κάτω ἀπὸ μιὰ κεφαλή. Καμιὰ ὑπηρεσία δὲν ἔχει ἀτομικὰ δικὰ της τὰ χρήματα, πού ξοδεύει ἢ τὰ κτίρια, τίς ἀποθήκες, τὰ ἐργαλεῖα ἢ τὰ πολεμικὰ μηχανήματα πού ἐλέγχει. Στὸ σύγχρονο «κράτος» ὑπάρχει πλήρης — καὶ αὐτὸ εἶναι οὐσιῶδες γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ κράτους — ὁ «χωρισμὸς» τοῦ διοικητικοῦ προσωπικοῦ, τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων καὶ ἐργατῶν ἀπὸ τὰ ὑλικά διοικητικὰ καὶ ὀργανωτικὰ μέσα. Ἐδῶ ἀρχίζει ἡ πιὸ σύγχρονη ἐξέλιξη καὶ μπροστὰ στὰ μάτια μας ἐπιχειρεῖται ἡ ἀπαλλοτρίωση τῶν ἀπαλλοτριωτῶν τῶν πολιτικῶν μέσων καὶ συνεπῶς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Αὐτὸ ἐπέτυχε ἡ ἐπανάσταση*, ἐφ' ὅσον τουλάχιστον οἱ ἡγέτες πῆραν τὴ θέση τῶν νομίμων ἐξουσιῶν καὶ μὲ σφετερισμὸ ἢ ἐκλογή κατάφεραν νὰ ἐλέγχουν τὸ πολιτικὸ προσωπικὸ, τὰ ὑλικά διοικητικὰ μέσα καὶ ἀντλήσαν τὴν νομιμότητά τους — ἀδιάφορο μὲ ποιὸ δικαίωμα — ἀπὸ τὴ θέληση τῶν κυβερνωμένων. Ἄλλο εἶναι τὸ ζήτημα, ἐὰν οἱ ἡγέτες μὲ βάση αὐτὴ τὴ φαινομενικὴ ἐπιτυχία μποροῦν δικαίως νὰ ἐλπίζουν, ὅτι θὰ πετύχουν νὰ ἀπαλλοτριώσουν τὴ καπιταλιστικὴ ἐπιχείρηση. Ἡ πορεία τῆς καπιταλιστικῆς ἐπιχείρησης, παρ' ὅλες τίς βαθύτατες ἀναλογίες, ἀκολουθεῖ ἐντελῶς διαφορετικούς νόμους ἀπὸ τοὺς νό-

μους, πού ἀκολουθεῖ ἡ πολιτικὴ διοίκηση. Δὲν ἐξετάζουμε σήμερα αὐτὸ τὸ ζήτημα. Ἀναπτύσσουμε μόνο τὴ καθαρὰ ἐννοιολογικὴ ἀποψη γιὰ τὴν ἔρευνά μας: Τὸ κράτος εἶναι μιὰ καταναγκαστικὴ κοινότητα, πού ὀργανώνει τὴν ἐξουσία. Ἐπέτυχε στὴν ἐπιδίωξη νὰ μονοπωλήσει τὴ χρῆση τῆς νόμιμης βίας, σὰν μέσου γιὰ τὴν κυριαρχία μέσα στὸ ἔδαφος του. Τὸ κράτος γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ συγκεντρώσε τὰ ὑλικά ὀργανωτικὰ μέσα στὰ χέρια τῶν ἡγετῶν του καὶ τὰ ἀφαίρεσε ἀπὸ τοὺς αὐτόνομους ἰδιωτικούς φορεῖς διοικητικῆς ἐξουσίας, πού προηγουμένως διέθεταν τὰ μέσα αὐτὰ γιὰ τὸ δικό τους συμφέρον. Τὸ κράτος πῆρε τὴ θέση τους καὶ τώρα στέκεται στὴ κορυφαία θέση.

Στὴ διαδικασία αὐτῆς τῆς πολιτικῆς ἀπαλλοτρίωσης, πού σημείωσε διαφορετικὲς ἐπιτυχίες σ' ὅλες τίς χῶρες στὴ γῆ, ἀναφάνηκαν οἱ «ἐξ ἐπαγγέλματος» πολιτικοὶ μὲ μιὰ δεύτερη ἔννοια. Ἐμφανίσθηκαν πρῶτα στὴν ὑπηρεσία τῶν ἡγεμόνων. Οἱ πολιτικοὶ αὐτοί, σ' ἀντίθεση μὲ τὸν χαρισματικὸ ἡγέτη, ἦταν ἀνθρωποὶ πού δὲν ἤθελαν νὰ γίνουν οἱ ἴδιοι ἡγέτες, ἀλλὰ εἶχαν μπεῖ στὴν ὑπηρεσία τῶν πολιτικῶν τους κυρίων. Στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση, ἔθεσαν τὸν ἑαυτό τους στὴ διάθεση τῶν ἡγεμόνων καί, κατευθύνοντας τὴν πολιτικὴ τῶν ἡγεμόνων, ἐκέρδισαν, ἀφ' ἑνὸς ἕνα πόντο ζωῆς καὶ ἀπέκτησαν ἀφ' ἑτέρου ἢ ζωὴ τους ἕνα ἰδεολογικὸ περιεχόμενο. Στὴ δύση πάλι μόνον βρῖσκουμε αὐτὸ τὸ εἶδος τῶν ἐπαγγελματιῶν πολιτικῶν στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐξουσίας ἄλλων προσώπων, ἐκτὸς τῶν ἡγεμόνων. Στὸ παρελθόν, ἦταν γιὰ τοὺς ἡγεμόνες τὸ σπουδαιότερο ὄργανο δύναμης καὶ ὄργανο γιὰ τὴν πολιτικὴ ἀπαλλοτρίωση.

Πρὶν ἐξετάσουμε τοὺς «ἐπαγγελματίες πολιτικούς» λεπτομερειακά, ἃς διευκρινίσουμε ὅλες τίς πλευρὲς τῆς πραγματικῆς κατάστασης, πού παρουσιάζει ἡ ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν «ἐπαγγελματιῶν πολιτικῶν». Οἱ πολιτικές, ὅπως καὶ οἱ οικονομικές, ἐπιδιώξεις, μποροῦν ν' ἀποτελοῦν τὴν ἐπαγγελματικὴ ἀπασχόληση ἢ τὸν ἐπαγγελματικὸ προορισμὸ ἑνὸς ἀνθρώπου. Μπορεῖ ν' ἀναμιχθεῖ κανένας στὴν πολιτικὴ, δηλ. μπορεῖ νὰ ζητάει νὰ ἐπηρεάσει τὴ διανομὴ τῆς ἐξουσίας μέσα καὶ μεταξὺ τῶν πολιτικῶν σχηματισμῶν — τόσον σὰν ἕνας «ἐπ' εὐκαιρίᾳ» πολιτικός, ὅσο καὶ κατὰ

* Σημ. Μ. Ἐννοεῖ τὴν ἐπανάσταση στὴ Γερμανία τὸ 1918.

κύριο ή παρεπόμενο έπάγγελμα, όπως ακριβώς συμβαίνει με τὸ έπάγγελμα γιά τήν απόκτηση τῶν οικονομικῶν μέσων. "Όλοι εἴμαστε (έπ' εὐκαιρία) πολιτικοί, όταν ψηφίζουμε, ή όταν έκφράζουμε μιὰ παρόμοια θέληση, χειροκροτώντας ή αποδοκιμάζοντας σέ μιὰ πολιτική συγκέντρωση, ή όταν βγάζουμε έναν πολιτικό λόγο κλπ. "Όλη ή σχέση πολλῶν ανθρώπων με τήν πολιτική περιορίζεται σ' αυτό. Ἡ πολιτική, σάν μιὰ παρεπόμενη επαγγελματική απασχόληση, ασκείται σήμερα από όλους εκείνους τούς κομματικούς πράκτορες καί τὰ μέλη τῶν πολιτικῶν οργανώσεων, πού δροῦν πολιτικά, κατά κανόνα, μόνο σέ περίπτωση ανάγκης. Γιά τους ανθρώπους αὐτούς ή πολιτική δέν εἶναι, οὔτε ὕλικά, οὔτε ιδεολογικά, ή «ζωή τους» κατά κύριο λόγο. Τὸ ἴδιο ισχύει καί γιά εκείνους, πού εἶναι μέλη κρατικῶν συμβουλίων καί ἄλλων παρομοίων διασκεπτικῶν σωμάτων, πού λειτουργοῦν μόνον όταν συγκλοῦνται. Ἀκόμη ισχύει τὸ ἴδιο καί γιά τὰ εὐρύτερα στρώματα τοῦ κοινοβουλίου μας, τὰ ὁποῖα μόνον κατά τή διάρκεια τῶν συνόδων αναπτύσσουν πολιτική δράση. Στὸ παρελθόν βρίσκουμε τέτοια στρώματα, πρὸ πάντων, μέσα στίς «τάξεις». Οἱ κύριοι τῶν στρατιωτικῶν ἐργαλείων, οἱ κύριοι σπουδαίων ἀγαθῶν γιά τή διοίκηση, οἱ κύριοι προσωπικῶν προνομίων ἀποτέλοῦσαν τίς «τάξεις» αὐτές. "Ἐνα μεγάλο μέρος ἀπ' αὐτούς κάθε ἄλλο παρά ἀφιέρωνε ὀλοκληρωτικά τή ζωή του, ή ἀπλῶς καί μόνο κατά προτίμηση, ή πιὸ πολὺ ἀπὸ συμπτωματικά στήν ὑπηρεσία τῆς πολιτικῆς. Ἐκμεταλλεῦονταν μᾶλλον τὰ προνόμιά τους, γιά νὰ ἀποκομίζουν ἔσοδα ή κέρδη καί ἀνέπτυσαν δραστηριότητα στήν ὑπηρεσία τῶν πολιτικῶν οργανώσεων, μόνον όταν τούς τὸ ζητοῦσε εἰδικά ὁ κύριος ή ὁ ταξικός τους σύντροφος. Τὸ ἴδιο συνέβαινε καί στήν περίπτωση, πού ἕνα μέρος ἀπ' αὐτές τίς βοηθητικές δυνάμεις τίς ὑποχρέωναν οἱ ἡγεμόνες νὰ τούς βοηθήσουν στὸν ἀγῶνα γιά τή δημιουργία μιᾶς πολιτικῆς ὀργάνωσης, πού νὰ τήν ἔχουν ἀποκλειστικά στή διάθεσή τους. Αὐτὸ τὸ χαρακτηριστῆρα εἶχαν οἱ συμβουλοὶ καί, προγενέστερα ἀκόμη, ἕνα μεγάλο μέρος τῶν συμβούλων, πού συνεδρίαζαν στὰ «curia» καί ἄλλα συμβουλευτικά σώματα τῶν ἡγεμόνων. Ἀλλὰ αὐτές, οἱ μόνο συμπτωματικά καί ὄχι κατά κύριο έπάγγελμα βοηθητικές δυνάμεις, δέν ἦταν, φυσικά, ἐπαρκεῖς

γιά τὸν ἡγεμόνα. Οἱ ἡγεμόνες ἀναγκαῖα ἐπιζητοῦσαν νὰ δημιουργήσουν ἕνα βοηθητικὸ σῶμα, πού τὰ μέλη του θὰ ἦταν ἀποκλειστικά καί ὀλοκληρωτικά ἀφιερωμένα στήν ἐξυπηρέτησή τους καί ἄρα, θὰ εἶχαν τήν ἀποστολή τους αὐτὴ σάν κύριο έπάγγελμά τους. Ὁ σχηματισμὸς τῆς δυναστικῆς πολιτικῆς μορφῆς, πού ἀναπτύχθηκε, καί ὄχι μόνον αὐτῆς, ἀλλὰ καί τῆς φυσιογνωμίας ὅλου τοῦ πολιτισμοῦ, ἐξαρτιόταν σημαντικά ἀπὸ τὸ πού στρατολογοῦσαν οἱ ἡγεμόνες αὐτὰ τὰ βοηθητικά πρόσωπα. Ἦταν ἐπίσης ἀναγκαῖο ἕνα ἐπιτελεῖο σ' ἐκεῖνες τίς πολιτικές ὀργανώσεις, πού συγκροτήθηκαν πολιτικά ἀπὸ τίς λεγόμενες «ἐλεύθερες» κοινωνίες, με ὀλοκληρωτικὸ ή μεγάλο περιορισμὸ τῆς ἡγεμονικῆς δυνάμης. Οἱ κοινωνίες αὐτές ἦταν «ἐλεύθερες», ὄχι με τήν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τήν ἐπιβολή τῆς ἐξουσίας με τή βία, ἀλλὰ με τήν ἔννοια ὅτι ἔλειπε ή ἡγεμονική δύναμη, ή νομιμοποιημένη ἀπὸ τήν παράδοση (στὸ μέγιστο μέρος καθιερωμένη θρησκευτικά), σάν ή ἀποκλειστική πηγή κάθε ἐξουσίας. Αὐτές οἱ κοινωνίες εἶχαν τήν ἱστορική τους ἔστια στή Δύση. Ὁ πυρῆνας τους εἶναι ή πόλη, σάν μιὰ πολιτική ὀργάνωση, πού ἐμφανίστηκε πάλι πρῶτα στὸ κύκλο τοῦ μεσογειακοῦ πολιτισμοῦ. Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις τί ἔκαναν οἱ πολιτικοί, πού εἶχαν κύριο έπάγγελμά τους τήν πολιτική;

Δύο τρόποι ὑπάρχουν γιά νὰ κάνει κανένας τήν πολιτική έπάγγελμά του: Ἡ ζεῖ κανένας («γιά» τήν πολιτική, ή ζεῖ «ἀπὸ» τήν πολιτική. Τὸ ἕνα ὅμως δέν ἀποκλείει διόλου τὸ ἄλλο. Κατά κανόνα μάλιστα κάνει κανένας καί τὰ δύο, τουλάχιστο, ἰδεατά, τὸ περισσότερο ὅμως ὕλικά. Αὐτὸς πού ζεῖ «γιά» τήν πολιτική, κάνει «ζωή του» σέ βαθύτερη ἔννοια τήν πολιτική: Ἀπολαμβάνει τήν ἀπλή κατοχή τῆς ἐξουσίας, πού ἀσκεῖ, ή τροφοδοτεῖ τήν ἐσωτερική του ἰσορροπία καί τήν αὐτοπεποίθησή του με τή συνείδηση, ὅτι ή ζωή του ἔχει νόημα μόνον, όταν ὑπηρετεῖ μιάν «ὑπόθεση». Μ' αὐτὴ τή βαθύτερη ἔννοια κάθε εἰλικρινῆς ἄνθρωπος, πού ζεῖ γιά μιὰ ὑπόθεση, ζεῖ καί ἀπ' αὐτὴ τήν ὑπόθεση. Ἡ διάκριση, ἄρα, ἀναφέρεται σέ μιὰ περισσότερο οὐσιαστική πλευρὰ τοῦ ζητήματος: στήν οικονομική. Αὐτὸς, πού ἐπιζητεῖ νὰ κάμει τήν πολιτική μόνιμη πηγή ἐισοδήματος, ζεῖ «ἀπὸ» τήν πολιτική ὡς έπάγγελμα, ἐνῶ, ἐκεῖνος, πού δέν κάνει αὐτό, ζεῖ «γιά» τήν πολιτική. Στὸ κα-

θεστώσ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας πρέπει νὰ ὑπάρχουν μερικὲς — ἐὰν θέλετε—παρὰ πολὺ τετριμμένες προϋποθέσεις, γιὰ νὰ μπορεῖ κανένας νὰ ζεῖ (γιὰ) τὴν πολιτικὴ μ' αὐτὴ τὴν οἰκονομικὴ ἔννοια. Ὁ πολιτικός, σὲ κανονικὲς συνθῆκες, πρέπει νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος οἰκονομικὰ ἀπὸ τὸ εἰσόδημα, πού μπορεῖ νὰ τοῦ δώσει ἡ πολιτικὴ. Αὐτὸ πολὺ ἀπλᾶ σημαίνει ὅτι ὁ πολιτικός πρέπει νὰ εἶναι πλούσιος, ἢ πρέπει νὰ ἔχει μιὰ ἰδιωτικὴ θέση στὴ ζωὴ, πού νὰ τοῦ ἀποφέρει ἄρκετὸ εἰσόδημα. Ἔτσι ἔχει τὸ πρᾶγμα, τοῦλάχιστο σὲ κανονικὲς συνθῆκες. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ πολεμικοῦ ἡγέτη ἀσχολοῦνται τόσο λίγο μὲ τοὺς ὄρους μιᾶς κανονικῆς οἰκονομίας, ὅσο καὶ ὁ ὄχλος τοῦ δρόμου, πού ἀκολουθεῖ τὸν ἐπαναστάτη ἥρωα. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς κατηγορίες ζοῦν ἀπὸ τὰ λάφυρα, τίς λεηλασίες, δημεύσεις, ἀποζημιώσεις καὶ τὴν ἐπιβολὴ ἀσημάντων ἀναγκαστικῶν εἰσφορῶν, πού οὐσιαστικὰ εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Αὐτὰ ὅμως, ἀναγκαῖα, εἶναι ἐξαιρετικὰ φαινόμενα. Στὴν καθημερινὴ οἰκονομικὴ ζωὴ, μόνο ἡ δικὴ του περιουσία μπορεῖ νὰ κάνει ἓναν ἄνθρωπο ἀνεξάρτητο οἰκονομικὰ. Ὡστόσο καὶ αὐτὸ μόνο δὲν φθάνει. Πρέπει ἀκόμη ὁ ἐπαγγελματίας πολιτικός νὰ εἶναι οἰκονομικὰ «διαθέσιμος», δηλ. πρέπει τὸ εἰσόδημά του νὰ μὴν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ διάθεση τῶν πνευματικῶν καὶ σωματικῶν του δυνάμεων σταθερὰ καὶ προσωπικὰ στὴν ὑπηρεσία τοῦ βιοπορισμοῦ τοῦ ὀλοκληρωτικὰ ἢ κατὰ κύριο λόγο. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ ἀπόλυτα «διαθέσιμος» εἶναι ὁ εἰσοδηματίας, πού ἀποκτᾶ ὅλο του τὸ εἰσόδημα χωρὶς νὰ ἐργάζεται. Εἰσοδηματίες λοιπὸν ἦταν οἱ φεουδάρχες τοῦ παρελθόντος, ἢ οἱ σημερινοὶ μεγάλοι γαιοκτῆμονες καὶ ἀριστοκράτες. Στὴν ἀρχαιότητα αὐτοὶ πού εἶχαν δούλους καὶ δουλοπαροίκους, ἢ στὴν σύγχρονη ἐποχὴ, ὅσοι ἀντλοῦν τὰ εἰσοδήματά τους ἀπὸ μετοχές, ὁμολογίες ἢ παρόμοιες πηγές εἶναι «εἰσοδηματίες». Οὔτε ὁ ἐργάτης, οὔτε — καὶ αὐτὸ πρέπει πολὺ νὰ τονισθεῖ — ὁ ἐπιχειρηματίας, ἀκόμη οὔτε καὶ ὁ σύγχρονος μεγαλοεπιχειρηματίας, εἶναι μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, οἰκονομικὰ «διαθέσιμος». Γιατὶ ὁ ἐπιχειρηματίας ἀκριβῶς εἶναι δεμένος στὴν ἐπιχείρησή του καὶ, ἄρα, δὲν εἶναι «διαθέσιμος» — τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸ βιομήχανο ἐπιχειρηματία, πολὺ περισσότερο, παρὰ γιὰ τὸν γεωργικὸ ἐπιχειρηματία, ἐξ αἰτίας τοῦ ἐποχιακοῦ χαρακτῆρα τῆς γεωργίας. Εἶναι πάρα

πολὺ δύσκολο γιὰ τὸν ἐπιχειρηματία νὰ ἀντικατασταθεῖ στὴν ἐπιχείρησή του ἀπὸ οἰονδήποτε ἄλλον, ἔστω καὶ προσωρινά. Εἶναι τόσο λίγο «διαθέσιμος», ὅσον εἶναι ὁ γιαντρός — καὶ ὅσον περισσότερο εἶναι διάσημος καὶ ἀπασχολημένος, τόσο λιγότερο εἶναι «διαθέσιμος». Γιὰ καθαρὰ ὀργανωτικούς λόγους εἶναι εὐκολότερο στὸ δικηγόρο νὰ εἶναι «διαθέσιμος» — γι' αὐτὸ ὁ δικηγόρος ἔπαιξε ἀσύγκριτα μεγαλύτερο καὶ συχνὰ ἀκόμα πρωτεύοντα ρόλο, σὰν ἐπαγγελματίας πολιτικός. Δὲν θὰ συνεχίσουμε αὐτὴ τὴ ταξινόμηση, ἀλλὰ θὰ διευκρινίσουμε μερικὲς συνέπειές της.

Ἡ ἡγεσία ἐνὸς κράτους ἢ ἐνὸς κόμματος, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνθρώπους πού (στὴν οἰκονομικὴ ἔννοια τῆς λέξης) ζοῦν ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν πολιτικὴ, ἀναγκαστικὰ σημαίνει μιὰν «πλουτοκρατικὴ» στρατολογία τῶν ἡγετικῶν πολιτικῶν στρωμάτων. Μ' αὐτό, βέβαια, δὲν θέλουμε νὰ ποῦμε, ὅτι μιὰ τέτοια πλουτοκρατικὴ ἡγεσία σημαίνει ταυτόχρονα, ὅτι τὰ πολιτικὰ κυρίαρχα στρώματα δὲν ἐπιδιώκουν ἐπίσης νὰ ζήσουν «ἀπὸ» τὴν πολιτικὴ καί, συνεπῶς, ὅτι τὸ κυρίαρχο πολιτικὸ στρῶμα δὲν θὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία γιὰ τὸ δικό του οἰκονομικὸ συμφέρον. Ὅλ' αὐτὰ, ἔννοεῖται, εἶναι ἀναμφισβήτητα. Δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἓνα τέτοιο στρῶμα, πού δὲν εἶχε κατὰ κάποιον τρόπο ζήσει «ἀπὸ» τὴν πολιτικὴ. Τοῦτο μόνον σημαίνει: ὅτι ὁ ἐπαγγελματίας πολιτικός δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ ζητήσῃ ἀνταμοιβὴ ἄμεσα γιὰ τὸ πολιτικὸ του ἔργο, ἐνῶ κάθε ἄπορος πολιτικός πρέπει γενικὰ νὰ τὸ ἐπιδιώκει. Ἐξ ἄλλου, δὲν θέλουμε νὰ ποῦμε, ὅτι ὁ ἄπορος πολιτικός θὰ ἐπιδιώκει μόνον ἀτομικὰ οἰκονομικὰ πλεονεκτήματα μὲ τὴν πολιτικὴ ἀποκλειστικὰ, ἢ κατὰ κύριο λόγο. Οὔτε ἔννοοῦμε, ὅτι δὲ θὰ σκέπτεται κατὰ πρῶτο λόγο τὸ «ἔργο» του. Τίποτε δὲν θὰ ἦταν περισσότερο σφαιρὸ. Σύμφωνα μὲ τὴν πείρα, ἢ φροντίδα γιὰ τὴν οἰκονομικὴ «ἀσφάλεια» τῆς ὑπαρξῆς του — συνειδητὰ ἢ ἀσυνεῖδητα—ἀποτελεῖ ἓνα θεμελιακὸ σημεῖο, στὸν προσαναταλισμὸ τῆς καθόλου ζωῆς τοῦ πλουσίου ἀνθρώπου. Ἐνας ἐντελῶς ἀνεπιφύλακτος καὶ εἰλικρινῆς πολιτικός ἰδεαλισμὸς βρίσκεται, ἂν ὄχι ἀποκλειστικὰ, τοῦλάχιστον σὲ μεγάλο βαθμὸ, στὰ στρώματα ἐκεῖνα, πού ἐξ αἰτίας τῆς ἀπορίας τους, εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ στρώματα ἐκεῖνα, πού ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ διατήρησή

του οικονομικού καθεστώτος σὲ μιὰ ὀρισμένη κοινωνία. Αὐτὸ ἰσχύει ἰδιαίτερα στὶς ἐξαιρετικὲς καί, ἐπομένως, ἐπαναστατικὲς ἐποχές. Ἄλλὰ σημαίνει μόνον τοῦτο : ὅτι μιὰ μὴ πλουτοκρατικὴ στρατολογία τῶν πολιτικῶν, πού ἔχουν συμφέροντα, τῆς ἡγεσίας καὶ τῶν ὀπαδῶν τους, συνδέεται μὲ τὴν αὐτονόητη προϋπόθεση ὅτι κανονικὰ καὶ ἀσφαλῆ εἰσοδήματα θὰ προκύψουν ἀπὸ τὴ διαχείριση τῆς πολιτικῆς. Ἡ πολιτικὴ μπορεῖ νὰ ἀσκηθεῖ, εἴτε σὰν «τιμητικὸ ἀξίωμα», ὅπως λένε συνήθως, δηλ. ἀπὸ «ἀνεξαρτήτους» πλουσίους ἀνθρώπους καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ εἰσοδηματίες. Ἡ ἢ πολιτικὴ ἡγεσία μπορεῖ νὰ γίνῃ προσιτὴ στοὺς ἀπόρους, οἱ ὅποιοι ὅμως τότε πρέπει νὰ ἀμείβονται. Ὁ ἐπαγγελματίας πολιτικὸς πού ζεῖ «ἀπὸ» τὴν πολιτικὴν, μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνας «κληρικός», πού ζεῖ ἀπὸ τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα, ἢ ἓνας ἔμμισθος «υπάλληλος».

Τότε ὁ πολιτικὸς ἔχει, εἴτε εἰσόδημα ἀπὸ ἀμοιβὲς καὶ τυχερὰ γιὰ πρόσθετες ὑπηρεσίες — τὰ φιλοδωρήματα καὶ οἱ δωροδοκίες εἶναι μόνον μιὰ ἀνώμαλη καὶ τυπικὰ παράνομη παραλλαγή αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἰσοδήματος — εἴτε ἓνα ὀρισμένο εἰσόδημα σὲ εἶδος ἢ σὲ χρηματικὸ μισθό, εἴτε καὶ τὰ δύο μαζί. Μπορεῖ νὰ ὑποθέσουμε τὸ χαρακτηῖρα ἐνὸς «ἐπιχειρηματία», σὰν τοῦ *condotierre* ἢ τοῦ κατόχου μιᾶς μισθωμένης ἢ ἀγορασμένης ὑπηρεσίας, ἢ σὰν τοῦ ἀμερικανοῦ προϊσταμένου (*boss*), πού θεωρεῖ τὰ ἔξοδά του σὰν ἐπένδυση κεφαλαίου, ἀπὸ τὴν ὁποία πρέπει ν' ἀποκομίσει κέρδη ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευσή τῆς ἐπιρροῆς του. Ἡ μπορεῖ νὰ παίρνῃ ἓνα σταθερὸ μισθό, ὅπως ἓνας δημοσιογράφος, ἓνας κομματικὸς γραμματέας, ἓνας σύγχρονος ὑπουργὸς ἢ ἓνας πολιτικὸς ὑπάλληλος. Στὸ παρελθὸν ὑπῆρχαν φεουδαρικὰ τιμάρια, παραχωρήσεις ἐδαφῶν καὶ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα κάθε εἴδους. Μὲ τὴν ἀνάπτυξη ὅμως τῆς χρηματικῆς οικονομίας, ἰδιαίτερα τὰ «τυχερὰ» καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα εἶναι οἱ τυπικὲς ἀμοιβὲς γιὰ τοὺς ὀπαδοὺς τῶν ἡγεμόνων, τῶν νικηφόρων κατακτητῶν ἢ τῶν πετυχημένων ἀρχηγῶν τοῦ κόμματος. Σήμερα γιὰ ἐμπιστευτικὲς ὑπηρεσίες ὑπάρχουν ὑπάλληλοι ὅλων τῶν εἰδῶν σὲ κόμματα, ἐφημερίδες, συνεργατικὲς ἐνώσεις, ταμεῖα ἀσθενείας, στοὺς δήμους καὶ στὸ κράτος, πού τοποθετοῦνται ἀπὸ τοὺς κομματικοὺς ἡγέτες.

Ὁ λ ο ι οἱ κομματικοὶ ἀγῶνες δὲν εἶναι ἀγῶνες μόνον γιὰ ἀν-

τικειμενικοὺς σκοποὺς, ἀλλὰ πρὸ πάντων γιὰ τὰ ρουσφέτια τῶν δημοσίων θέσεων. Στὴ Γερμανία, ὅλος ὁ ἀγῶνας μεταξὺ τῶν ὑποστηρικτῶν τοπικῆς καὶ τῶν ὑποστηρικτῶν κεντρικῆς κυβέρνησης συγκεντρώνονταν πάνω στὸ ζήτημα, ἐὰν οἱ ἀρχεῖς τοῦ Βερολίνου, τοῦ Μονάχου, τῆς Καρλσρούης ἢ τῆς Δρέσδης θὰ ἔκαμαν τὰ ρουσφέτια γιὰ τὴ κατάληψη τῶν δημοσίων θέσεων. Ἡ παραμέληση νὰ συμμετάσχει κανένας στὶς δημοσίαι θέσεις κρίνεται ἀπὸ τὰ κόμματα αὐστηρότερα, ἀπὸ πράξεις ἀντιθετες στοὺς ἀντικειμενικοὺς τοὺς σκοποὺς. Στὴ Γαλλία μιὰ μεταστροφή τῆς κομματικῆς πολιτικῆς τῶν νομαρχῶν θεωρήθηκε πάντα μεγαλύτερη ἀναστάτωση καὶ προκάλεσε πάντα μεγαλύτερη ταραχὴ, ἀπὸ μιὰ τροποποίηση τοῦ κυβερνητικοῦ προγράμματος, τὸ ὁποῖο σχεδὸν εἶχε τὴ σημασία ἀπλῆς φλυαρίας. Μερικὰ κόμματα, ἰδίως ἐκεῖνα πού ἔγιναν στὴν Ἀμερικὴ μετὰ τὴν ἐξαφάνιση τῶν παλαιῶν συγκρούσεων πάνω στὴν ἐρμηνεῖα τοῦ συντάγματος, ἦταν καθαρὰ κόμματα θεσιθηρῶν, πού δημοκοποῦσαν καὶ ἀλλάζαν τὸ περιεχόμενο τοῦ προγράμματός τους, ἀνάλογα μὲ τὶς πιθανότητες πού εἶχαν νὰ προσελκύσουν ψήφους. Στὴν Ἰσπανία μέχρι τὰ τελευταῖα χρόνια, τὰ δύο μεγάλα κόμματα, μ' ἓνα συμβατικὰ ὀρισμένο τρόπο, ἐναλλάσσονταν στὶς δημοσίαι θέσεις, ὕστερα ἀπὸ «ἐκλογές», πού ἐσκάρωναν γιὰ νὰ τοποθετήσουν τοὺς ὀπαδοὺς τους σὲ δημοσίαι θέσεις. Στὶς ἰσπανικὲς ἀποικιακὲς περιοχὲς στὶς λεγόμενες «ἐκλογές», ὅπως καὶ στὶς λεγόμενες «ἐπαναστάσεις», τὸ ἐπαθλο ἦταν τὸ κρατικὸ παχνί, ἀπὸ τὸ ὁποῖο οἱ νικητὲς ἐπιζητοῦσαν νὰ τρέφονται. Στὴν Ἑλβετία τὰ κόμματα μοιράζονται εἰρηνικὰ τὶς δημοσίαι θέσεις μεταξὺ τους ἀναλογικὰ, καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ «ἐπαναστατικὰ» μας συνταγματικὰ σχέδια, π.χ. τὸ πρῶτο σχέδιο τοῦ συντάγματος τῆς Baden, θέλησαν νὰ ἐπεκτείνουν αὐτὸ τὸ σύστημα στὶς ὑπουργικὲς θέσεις. Ἔτσι τὸ κράτος καὶ οἱ ὑπηρεσίες του ἐθεωροῦντο σὰν καθαρὸι θεσμοὶ ρουσφετολογίας. Πρὸ πάντων τὸ κόμμα τοῦ καθολικοῦ κέντρου ἐνθουσιάστηκε μ' αὐτὸ τὸ σχέδιο. Στὴ Baden τὸ κόμμα στὸ πολιτικὸ του πρόγραμμα περιέλαβε τὴ διανομὴ τῶν δημοσίων θέσεων, ἀνάλογα μὲ τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις καί, συνεπῶς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς πράξεις. Αὐτὴ ἡ τάση ἔγινε ἰσχυρότερη σ' ὅλα τὰ κόμματα,

Ήταν ὁ ἀριθμὸς τῶν δημοσίων θέσεων αὐξήσε, ἐξ αἰτίας τῆς γενικῆς γραφειοκρατικοποίησης καὶ μὲ τὴν αὐξανόμενη ἐπιθυμία γιὰ τὴν κατάληψη μιᾶς δημόσιας θέσης, σὰν ιδιαίτερα· ἀσφαλοῦς βιοποριστικοῦ μέσου. Τὰ κόμματα γιὰ τοὺς ὀπαδοὺς τους ἔγιναν ὄλο καὶ περισσότερο ἓνα μέσο πρὸς τὸ σκοπὸ νὰ φροντίζουν γι' αὐτοὺς μὲ τὸν τρόπο αὐτό.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς σύγχρονης ὑπαλληλίας σὲ ἔξοχης ποιότητος ἐπαγγελματικὴ ἐργατικὴ δύναμη, ἐξαιρετικὰ εἰδικευμένη μὲ μακροχρόνια προπαρασκευαστικὴ ἐκπαίδευση, βρῖσκεται σὲ ἀντίθεση μ' ὅλα τὰ πιὸ πάνω. Ἡ σύγχρονη γραφειοκρατία γιὰ νὰ πετύχει τὸ τέλειο, ἀνάπτυξε ἓνα ψηλὸ αἶσθημα ταξικῆς τιμῆς. Χωρὶς τὸ αἶσθημα αὐτό, μοιραῖα θὰ ἐπικρέμονταν ὁ κίνδυνος μιᾶς τρομακτικῆς διαφθορᾶς καὶ χυδαίου ὕλισμοῦ. Καί, χωρὶς τέτοια ἀρτιότητα, θὰ ἐκινδύνευαν ἀκόμη καὶ οἱ καθαρὰ τεχνικὲς λειτουργίες τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Ἡ σημασία τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ γιὰ τὴν οἰκονομία αὐξάνεται σταθερά, ἰδίως μὲ τὴν ἀναπτυσσόμενη κοινωνικοποίηση, καὶ θ' αὐξηθεῖ ἀκόμη περισσότερο.

Στις Ἡνωμένες Πολιτεῖες ἡ ἐρασιτεχνικὴ διοίκηση, μὲ τοὺς λαφυραγωγούς πολιτικούς, μποροῦσε νὰ ἀλλάξει χιλιάδες ὑπαλλήλους μέχρι τὸν τελευταῖο ταχυδρομικὸ ὑπάλληλο, σύμφωνα μὲ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν προεδρικῶν ἐκλογῶν. Ἡ διοίκηση αὐτὴ ἀγνοοῦσε τὸν ἰσόβιο ἐπαγγελματία πολιτικό, ἀλλὰ ξεπεράστηκε πρὸ πολλοῦ μὲ τὴ Μεταρρύθμιση τῶν Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν (Civil Service Reform). Καθαρὰ τεχνικὲς ἀναπόφευκτες ἀνάγκες ἐπέβαλαν αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη.

Στὴν Εὐρώπη, ἡ ἐξειδικευμένη ὑπαλληλία, μὲ βᾶση τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, ἀναπτύχθηκε μὲ βαθμιαία ἐξέλιξη μέσα σὲ 500 χρόνια. Οἱ ἰταλικὲς πόλεις καὶ κράτη-πόλεις ἔκαμαν τὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὶς μοναρχίες, τὰ κράτη τῶν νορμανδῶν κατακτητῶν. Ἄλλα τὸ ἀποφασιστικὸ βῆμα ἔγινε στὰ οἰκονομικὰ τῶν ἡγεμόνων. Στις διοικητικὲς μεταρρυθμίσεις τοῦ αὐτοκράτορα Μᾶξ μπορεῖ νὰ δεῖ κανένας, πόσο ἦταν δύσκολο γιὰ τοὺς ὑπαλλήλους νὰ ἐκδιώξουν τοὺς ἡγεμόνες ἀπ' αὐτὸ τὸ πεδίο, ἀκόμη καὶ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης καὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρ-

χίας. Ἡ σφαῖρα τῶν οἰκονομικῶν, λιγότερο ἀπὸ ὅλες, μποροῦσε νὰ ἀντέξει τὸν ἐρασιτεχνισμό ἐνὸς ἄρχοντα, πού τότε ἦταν πρὸ πάντων ἓνας ἱππότης. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς τοῦ πολέμου δημιούργησε τὸν εἰδικευμένο ἀξιοματικό. Ἡ ἐξέλιξη τῆς δικονομίας δημιούργησε τὸν ἀσκημένο νομικό. Σ' αὐτοὺς τοὺς τρεῖς τομεῖς — οἰκονομία, πόλεμο καὶ δίκαιο — ἡ ἐξειδικευμένη ὑπαλληλία στὰ πιὸ ἀναπτυγμένα κράτη ἐθριάμβευσε ὀριστικὰ κατὰ τὸ 16ον αἰῶνα. Μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἡγεμονικοῦ ἀπολυταρχισμοῦ πάνω στὶς «τάξεις», ἄρχισε ταυτόχρονα μιὰ βαθμιαία παραχώρηση τῆς αὐταρχικῆς ἐξουσίας τῶν ἡγεμόνων στὴν ἐξειδικευμένη ὑπαλληλία. Μὲ τοὺς ὑπαλλήλους αὐτοὺς μόνον κατάφεραν οἱ ἡγεμόνες νὰ νικήσουν τὶς «τάξεις».

Ἡ ἀνάπτυξη τῶν «πολιτικῶν ἡγετῶν» ἔγινε ταυτόχρονα μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς ἐξειδικευμένης ὑπαλληλίας — ἀκόμη καὶ σὲ πολὺ ἀνεπαίσθητες μεταλλαγές. Ἐννοεῖται, ὅτι τέτοιοι πραγματικὰ σημαντικοὶ σύμβουλοι τῶν ἡγεμόνων ὑπῆρχαν σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς καὶ σ' ὄλο τὸ κόσμο. Στὴν ἀνατολή, ἡ ἀνάγκη νὰ ἀπαλλαγεῖ ὁ σουλτάνος, ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο ἀπὸ τὴν προσωπικὴ εὐθύνη γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς κυβέρνησης, δημιούργησε τὴ τυπικὴ μορφή τοῦ «Μεγάλου Βεζύρη». Στὴ Δύση, πού ἦταν πρὸ πάντων ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις τῶν βενετῶν πρέσβων, ἡ διπλωματία στὴν ἀρχὴ ἦταν μιὰ τέχνη, πού τὴν καλλιεργοῦσαν συνειδητὰ στὴν ἐποχὴ τοῦ Καρόλου V, στὴν ἐποχὴ τοῦ Μακιαβέλλι. Οἱ ἐκθέσεις τῶν βενετῶν πρέσβων διαβάστηκαν μὲ παράφορο ζῆλο ἀπὸ τοὺς ἔμπειρους διπλωματικούς κύκλους. Οἱ εἰδήμονες αὐτῆς τῆς τέχνης, κυρίως, εἶχαν πάρει ἀνθρωπιστικὴ παιδεία, διαπραγματεύονταν σὰν ἀσκημένοι μύστες, ὅμοια μὲ τοὺς ἀνθρωπιστὲς κινέζους πολιτικούς στὴ τελευταία περίοδο τῶν ἀντιμαχομένων κρατῶν. Ἡ ἀνάγκη μιᾶς τυπικῆς ἐνιαίας ἡγεσίας τῆς καθόλου πολιτικῆς — φυσικὰ καὶ τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς — ἀπὸ ἓναν ἡγέτη πολιτικό, παρουσιάστηκε ὀριστικὰ καὶ ἀναγκαστικὰ μόνον μὲ τὴ συνταγματικὴ ἐξέλιξη. Ἐννοεῖται, ὅτι πάντα ὑπῆρχαν προσωπικότητες, σὰν σύμβουλοι τῶν ἡγεμόνων ἢ μᾶλλον πραγματικὰ σὰν ἡγέτες τους. Ἄλλὰ ἡ ὀργάνωση τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν, ἀκόμη καὶ στὰ πιὸ

προοδευμένα κράτη, ἀκολούθησε ἄλλους δρόμους. Ἀνώτατες συλλογικὲς διοικητικὲς ἀρχὲς ἀναφάνηκαν. Θεωρητικὰ καὶ σὲ ὄλο μικρότερη ἔκταση πραγματικά, συνεδρίαζαν ὑπὸ τὴν προεδρεία τοῦ ἡγεμόνα, πού ἐξέδιδε τὴν ἀπόφαση. Αὐτὸ τὸ συλλογικὸ σύστημα ὁδήγησε σὲ κρίσεις καὶ ἐπικρίσεις καὶ αἰτιολογημένα ψηφίσματα τῆς πλειοψηφίας καὶ τῆς μειοψηφίας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπίσημες ἀνώτατες ἀρχές, ὁ ἡγεμόνας περιστοιχίζονταν ἀπὸ καθαρὰ προσωπικοὺς ἐμπίστους — τὸ «Ἵπουργεῖο» — καὶ διὰ μέσου αὐτῶν ἐξέδιδε τὶς ἀποφάσεις του, ἀφοῦ ἐλάμβανε ὑπ' ὄψη του τὶς ἀποφάσεις τοῦ κρατικοῦ συμβουλίου ἢ, ὅπως ἄλλοιῶς λεγότανε τὸ ἀνώτατο κρατικὸ ὄργανο. Ὁ ἡγεμόνας, ἐπειδὴ προοδευτικὰ κατάντησε νὰ εἶναι ἓνας ἐρασιτέχνης, ἐπεδίωξε μὲ τὸ συλλογικὸ σύστημα καὶ τὸ ὑπουργεῖο ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ ἀναπόφευκτα αὐξανόμενο βᾶρος τῶν ἐμπειρῶν ὑπαλλήλων καὶ νὰ κρατῆσει στὰ χέρια του τὴν ἀνωτάτη ἡγεσία. Αὐτὸς ὁ ἀφανὴς ἀγῶνας μεταξὺ τῆς ἐμπειρῆς ὑπαλληλίας καὶ τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας ὑπῆρχε παντοῦ. Μόνον ἀπέναντι στοῦ κοινοβούλιου καὶ στὶς φιλοδοξίες γιὰ τὴν ἐξουσία τῶν ἀρχηγῶν τῶν κομμάτων ἄλλαζε ἢ κατάσταση. Συνθῆκες πάρα πολὺ διαφορετικὲς προκάλεσαν τὰ ἴδια ἐξωτερικὰ ἀποτελέσματα. Μὲ ὀρισμένες διαφορὲς βέβαια. Ὅπου οἱ δυναστεῖες κράτησαν πραγματικὴ ἐξουσία στὰ χέρια τους, — ὅπως συνέβη ἰδίως στὴ Γερμανία — τὰ συμφέροντα τῶν ἡγεμόνων συνδέθηκαν μὲ τὰ συμφέροντα τῆς ὑπαλληλίας ἐναντίον τοῦ κοινοβουλίου καὶ τῶν ἀξιώσεών του γιὰ τὴν ἐξουσία. Οἱ ὑπάλληλοι ἐνδιαφέρονταν ἐπίσης νὰ ἔχουν τὶς ἡγετικὲς θέσεις, δηλαδὴ τὶς ὑπουργικὲς θέσεις, ἄνθρωποι ἀπὸ τὴ τάξη τους, κάνοντας ἔτσι τὶς θέσεις αὐτὲς ἀντικείμενο ὑπαλληλικῆς σταδιοδρομίας. Ἐξ ἄλλου, ὁ ἡγεμόνας ἐνδιαφέρονταν νὰ μπορεῖ νὰ διορίζει τοὺς ὑπουργοὺς ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν ἀφοσιωμένων του ὑπαλλήλων κατὰ τὴ κρίση του. Καὶ τὰ δύο μέρη, λοιπόν, ἐνδιαφέρονταν νὰ δοῦν τὴν πολιτικὴ ἡγεσία νὰ ἀντιμετωπίζει τὸ κοινοβούλιο μὲ ἐνιαῖο καὶ σταθερὸ τρόπο καί, συνεπῶς, νὰ δοῦν τὸ συλλογικὸ σύστημα νὰ ἀντικαθίσταται ἀπὸ ἓνα πρωθυπουργό. Ὁ μονάρχης, ἐπὶ πλεόν, γιὰ νὰ ἀπομακρυνθεῖ μὲ καθαρὰ τυπικὸ τρόπο ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τῶν κομμάτων καὶ τὶς κομματικὲς ἐπιθε-

σεις, εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ ἓνα μόνο πρόσωπο, πού νὰ τὸν καλύπτει ὑπεύθυνα, δηλαδὴ νὰ ἀπαντᾷ στοῦ κοινοβούλιου καὶ νὰ διαπραγματεύεται μὲ τὰ κόμματα. Ὅλα αὐτὰ τὰ συμφέροντα ἄσκησαν τὴν ἐπίδρασή τους πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση: ἀναφάνηκε ἓνας ὑπουργός, γιὰ νὰ κατευθύνει ἐνιαῖα τὴν ὑπαλληλία. Ὅπου τὸ κοινοβούλιο ἐπεβλήθηκε στοῦ μονάρχη, — ὅπως στὴν Ἀγγλία — ἢ ἀνάπτυξη τῆς κοινοβουλευτικῆς ἐξουσίας ἐπέδρασε ἰσχυρότερα πρὸς τὴ κατεύθυνση τῆς ἐνοποίησης τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Στὴν Ἀγγλία, τὸ «Ἵπουργεῖο», μὲ τὸν ἓνα ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κοινοβουλίου ὡς ἀρχηγό του (Leader), ἀναπτύχθηκε σὰν μιὰ ἐπιτροπὴ τοῦ κόμματος, ἢ ὅποια ταυτόχρονα ὑπάγονταν στὸν ἔλεγχο τῆς πλειοψηφίας. Αὐτὴ τὴ κομματικὴ ἐπιτροπὴ τὴν ἀγνοοῦσαν οἱ ἐπίσημοι νόμοι, πραγματικὰ ὅμως ἦταν ἡ μόνη πολιτικὰ ἀποφασιστικὴ δύναμη. Τὰ ἐπίσημα συλλογικὰ σώματα σὰν τέτοια, δὲν ἦταν ὄργανα τῆς πραγματικῆς κυβερνητικῆς δυνάμεις τοῦ κόμματος καί, συνεπῶς, δὲν μπορούσαν νὰ εἶναι φορεῖς τῆς πραγματικῆς κυβέρνησης. Τὸ κόμμα μάλιστα, πού κυβερνοῦσε, εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ ἓνα ἰσχυρὸ ὄργανο, πού νὰ τὸ ἀποτελοῦν μόνον τὰ πραγματικὰ ἡγετικὰ στελέχη του, τὰ ὅποια καὶ θὰ μπορούσαν νὰ συζητοῦν ἐμπιστευτικὰ ζητήματα, γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐξουσίας στοῦ ἐσωτερικὸ καὶ τὴν ἄσκηση μεγαλεπήβολης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Τὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο εἶναι αὐτὸ τὸ ὄργανο. Ἀπέναντι ὅμως στοῦ κοινὸ καὶ μάλιστα ἀπέναντι στοῦ κοινοβουλευτικὸ κοινὸ, τὸ κόμμα εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ ἓνα ὑπεύθυνο ἡγέτη γιὰ ὅλες τὶς ἀποφάσεις — τὸν πρωθυπουργό. Τὸ ἀγγλικὸ σύστημα μεταφυτεύθηκε στὴν Ἡπειρωτικὴ Εὐρώπη μὲ τὴ μορφή τοῦ κοινοβουλευτικοῦ ὑπουργείου. Στὴν Ἀμερικὴ μόνον, καὶ στὶς δημοκρατίες πού ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ, ἀντιτάχθηκε στοῦ συστήματος αὐτοῦ ἓνα ἐντελῶς ἑτερογενὲς σύστημα. Τὸ ἀμερικανικὸ σύστημα ἐτοποθέτησε τὸν ἡγέτη τοῦ νικηφόρου κόμματος, πού ἐξέλεγε ἄμεσα ὁ λαός, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ μηχανισμοῦ τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων πού τοὺς διορίζει ὁ πρόεδρος, ὁ ὁποῖος δεσμεύεται ἀπὸ τὴ συγκατάθεση τοῦ «κοινοβουλίου», μόνον σὲ δημοσιονομικὰ καὶ νομοθετικὰ ζητήματα.

Ἡ ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς σὲ μιὰ «ἐπιχείρηση», πού ἀπαι-

τοῦσε ἄσκηση στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐξουσία καὶ στὴ μέθοδο αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα, ὅπως ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τῶν συγχρόνων πολιτικῶν κομμάτων, προϋπόθετε τὸ χωρισμὸ τῶν δημοσίων λειτουργιῶν σὲ δύο κατηγορίες, πού, χωρὶς ἄλλο, δὲν εἶναι διόλου αὐστηρά, ὡστόσο ὅμως εἶναι σαφῶς χωρισμένες. Αὐτὲς οἱ κατηγορίες εἶναι οἱ «διοικητικές» ὑπηρεσίες ἀφ' ἑνός, καὶ οἱ «πολιτικές» ὑπηρεσίες ἀφ' ἑτέρου. «Οἱ πολιτικοὶ» ὑπάλληλοι, στὴν πραγματικὴ ἔννοια τῆς λέξης, μποροῦν κανονικὰ καὶ ἐξωτερικὰ νὰ ἀναγνωρισθοῦν ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι μποροῦν νὰ μετατεθοῦν ὅποιαδήποτε ἐποχὴ κατὰ βούληση καὶ νὰ παυθοῦν ἢ, τοῦλάχιστον, νὰ «τεθοῦν σὲ διαθεσιμότητα». Μοιάζουν μὲ τοὺς γάλλους νομάρχες καὶ ἀναλόγους ὑπαλλήλους ἄλλων χωρῶν, πρᾶγμα πού εἶναι σὲ ὀξεῖα ἀντίθεση μὲ τὴν «ἀνεξαρτησία» τῶν ὑπαλλήλων τῆς δικαστικῆς λειτουργίας. Στὴν Ἀγγλία, οἱ ὑπάλληλοι, πού σύμφωνα μὲ ὀρισμένη σύμβαση ἀποχωροῦν ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία, ὅταν γίνεῖ μεταβολὴ στὴ κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία καί, ἄρα, στὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο, ἀνήκουν σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία. Ὑπάρχουν συνήθως ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς μερικοὶ, πού ἔχουν ἀρμοδιότητα νὰ κατευθύνουν τὴ γενικὴ «ἐσωτερικὴ» διοίκηση. Τὸ πολιτικὸ στοιχεῖο συνίσταται πρὸ πάντων στὸ καθῆκον νὰ τηρεῖται «ὁ νόμος καὶ ἡ τάξις» στὴ χώρα, ἄρα γιὰ νὰ διαφυλαχθοῦν οἱ ὑπάρχουσες σχέσεις κυριαρχίας. Στὴ Πρωσία, αὐτοὶ οἱ ὑπάλληλοι, σύμφωνα μὲ τὸ διάταγμα τοῦ Puttkamer* καὶ γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν κατηγορία, ὑποχρεώθηκαν νὰ ἀντιπροσωπεύσουν τὴν πολιτικὴ τῆς κυβέρνησης. Καί, ὅπως τοὺς νομάρχες στὴ Γαλλία, τοὺς χρησιμοποιοῦσαν σὰν ἓνα ἐπίσημο μηχανισμό, γιὰ νὰ ἐπηρεάζει τὶς ἐκλογές. Οἱ περισσότεροὶ «πολιτικοὶ» ὑπάλληλοι κατὰ τὸ γερμανικὸ σύστημα — σ' ἀντίθεση μ' ἄλλες χώρες — εἶχαν τὰ ἴδια προσόντα, ἐφ' ὅσον γιὰ τὴν εἴσοδο σ' αὐτὲς τὶς ὑπηρεσίες ἦταν ἀναγκαῖα πανεπιστημιακὴ παιδεία, εἰδικές ἐξετάσεις καὶ εἰδικὴ προπαρασκευαστικὴ ὑπηρεσία. Στὴ Γερμανία μόνον οἱ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ πολιτικοῦ μηχανισμοῦ, οἱ ὑπουργοί, στεροῦνται αὐτοῦ τοῦ

* Σημ. Μ. Τὸ διάταγμα αὐτὸ ἐκδόθηκε τὸ 1882 καὶ πῆρε τὸ ὄνομα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐσωτερικῶν Robert von Puttkamer.

οὐσιώδους γνωρίσματος τῆς σύγχρονης ὑπαλληλίας. Καὶ στὸ παλαιὸ καθεστῶς μποροῦσε νὰ εἶναι κανεὶς πρῶστος ὑπουργὸς τῆς παιδείας, χωρὶς νὰ ἔχει παρακολουθήσει ἀνώτερες σπουδές, ἐνῶ μποροῦσε νὰ γίνεῖ ἀνώτερος ὑπάλληλος ὑπουργείου (Vortragender Rat) κατ' ἀρχὴν, μόνον ὕστερα ἀπὸ προκαθορισμένη δοκιμασία. Ὁ εἰδικὸς καὶ δόκιμος διευθυντὴς μιᾶς ὑπηρεσίας ὑπουργείου (Dezernent) καὶ ὁ ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ ὑπουργείου (Vortragender Rat) ἦταν, ἐννοεῖται, ἀπείρως καλύτερα κατατοπισμένοι σὲ πραγματικὰ τεχνικὰ προβλήματα τοῦ τμήματός τους, ἀπὸ ὅτι ἦταν ὁ προϊστάμενός τους — π.χ. ὑπὸ τὸν Althoff στὸ πρωσικὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας. Στὴν Ἀγγλία δὲν ἦταν διαφορετικά. Ἄρα, σ' ὅλα τὰ ζητήματα ρουτίνας, οἱ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν τμημάτων τῶν ὑπουργείων ἦταν δυνατότεροι ἀπὸ τοὺς ὑπουργοὺς τους. Τοῦτο καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι παράλογο. Ὁ ὑπουργὸς ἦταν ἀπλῶς ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἔργο του ἦταν νὰ ἀντιπροσωπεύει τὶς ἰσχυρὲς πολιτικὲς δυνάμεις καὶ νὰ λαμβάνει μέτρα, ὕστερα ἀπὸ προτάσεις τῶν ἐμπείρων ὑπαλλήλων, πού εἶχε στίς διαταγές του, ἢ νὰ δίνει κατευθυντήριες διαταγές πολιτικοῦ χαρακτήρα.

Ἐντελῶς τὰ ἴδια συμβαίνουν σὲ μιὰ ἰδιωτικὴ οἰκονομικὴ ἐπιχείρηση. Ὁ πραγματικὸς «κυρίαρχος», ἢ συνελουση τῶν μετόχων, ἐπιδρᾷ ἀκριβῶς τόσο λίγο στὴ διοίκηση τῆς ἐπιχείρησης, ὅσον ἐπιδρᾷ ὁ λαὸς, πού κυβερνᾶται ἀπὸ ἐμπείρους ὑπαλλήλους. Καὶ οἱ προσωπικότητες πού ἀποφασίζουν γιὰ τὴν πολιτικὴ τῆς ἐπιχείρησης, τὸ «ἐποπτικὸ συμβούλιο», πού κυριαρχεῖται ἀπὸ τὶς τράπεζες, χαράζουν μόνον τὶς κατευθυντήριες οἰκονομικὲς γραμμὲς καὶ ἐκλέγουν τὸ προσωπικὸ γιὰ τὴν διοίκηση, χωρὶς νὰ μποροῦν οἱ ἴδιοι νὰ διευθύνουν τεχνικὰ τὴν ἐπιχείρηση. Ἔτσι ἡ σημερινὴ κατασκευὴ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κράτους δὲν εἶναι τίποτε τὸ καινούργιο. Μεταβιβάζει τὴν ἐξουσία πάνω στὴ διοίκηση, στὰ χέρια ἀπολυταρχικῶν ἐρασιτεχνῶν, οἱ ὁποῖοι, μὲ τὰ πολεμικὰ μηχανήματα πού διαθέτουν, μποροῦν νὰ χρησιμοποιοῦν τοὺς εἰδικευμένους ὑπαλλήλους μόνον σὰν ἐκτελεστικὰ ὄργανα. Οἱ δυσχέρειες τοῦ συγχρόνου αὐτοῦ συστήματος βρίσκονται ἀλλοῦ κι ὄχι σ' αὐτό· σήμερα ὅμως δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν. Θὰ ἐρευνήσουμε μᾶλλον τὴν τυπικὴ

ιδιομορφία τοῦ ἐπαγγελματία πολιτικοῦ, τοῦ ἡγέτη καὶ τῶν ὀπαδῶν του. Ἡ φύση τους μεταβλήθηκε καὶ σήμερα εἶναι διαφορετική ἀπὸ τὴ μιὰ περίπτωση στὴν ἄλλη.

Εἶδαμε ὅτι στὸ παρελθὸν «οἱ ἐπαγγελματίες πολιτικοὶ» ἐμφανίσθηκαν στὸν ἀγῶνα τῶν ἡγεμόνων μὲ τὶς τάξεις καὶ ὅτι ὑπερήτησαν τοὺς ἡγεμόνες. Ἄς ἀνασκοπήσουμε σύντομα τοὺς κυριότερους τύπους αὐτῶν τῶν ἐπαγγελματιῶν πολιτικῶν. Ἀντιμετωπίζοντας τὶς τάξεις, οἱ ἡγεμόνες ὑποστηρίχθηκαν ἀπὸ πολιτικὰ χρησιμοποίησιμα στρώματα, χωρὶς ταξικὸ χαρακτήρα. Σ' αὐτὰ τὰ στρώματα ἀνῆκε, πρῶτον, ὁ κληρὸς στὶς δυτικὲς καὶ ἀνατολικὲς Ἰνδίες, στὴ βουδιστικὴ Κίνα καὶ Ἰαπωνία καὶ στὴ Λαμαϊκὴ Μογγολία*, ἀκριβῶς ὅπως στὶς χριστιανικὲς περιοχὲς τοῦ μεσαίωνα. Ὁ κληρὸς ἦταν χρήσιμος τεχνικά, γιατί ἦταν ἐγγράμματος. Ἡ εἰσαγωγή τῶν Βραχμῶν καὶ Βουδιστῶν ἱερέων, ἡ χρησιμοποίησις ἐπισκόπων καὶ ἱερέων ὡς πολιτικῶν συμβούλων, ὀφείλεται στὴν ἀνάγκη νὰ ἔχουν ἐγγράμματες διοικητικὲς δυνάμεις, ποὺ νὰ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ἢ τὸν ἡγεμόνα ἢ τὸν Khan, ἐναντίον τῆς ἀριστοκρατίας. Ὁ κληρικὸς, καὶ μάλιστα ὁ ἄγαμος κληρικὸς, στάθηκε ἔξω ἀπὸ τὸ μηχανισμὸ τῶν συνήθων πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν συμφερόντων καὶ δὲν μπῆκε στὸν πειρασμὸ νὰ ἐπιδιώξει νὰ ἀποκτήσει πολιτικὴ δύναμη δική του καὶ γιὰ τοὺς διαδόχους, τὴν ὁποία νὰ στρέψει ἐναντίον τῶν κύριων του, ὅπως ἔκαμε ὁ ὑποτελής τιμαριούχος. Ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς ταξικὲς ιδιότητες του, ὁ κληρικὸς ἦταν «χωρισμένος» ἀπὸ τὰ οἰκονομικὰ μέσα τῆς ἡγεμονικῆς διοίκησης.

Σ' ἓνα δεύτερο τέτοιο στρώμα ἀνῆκαν ὅσοι εἶχαν πάρει ἀνθρωπιστικὴ μόρφωση. Ἦταν ἐποχὴ, ποὺ μάθαινε κανένας νὰ γράφει λατινικοὺς λόγους καὶ ἑλληνικοὺς στίχους, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ γίνῃ πολιτικὸς σύμβουλος καὶ πρὸ πάντων συντάκτης τῶν πολιτικῶν λόγων τῶν ἡγεμόνων. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἐποχὴ τῆς πρώτης ἀνθησης τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν καὶ τῆς δημιουργίας ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς ἑδρας τοῦ καθηγητῆ τῆς «ποιητικῆς». Αὐτὴ ἦταν γιὰ μᾶς μιὰ σύντομη μεταβατικὴ ἐποχὴ, ποὺ εἶχε ὅπως ἄλλοτε μιὰ μόνιμη ἐπίδραση πάνω στὸ ἐκπαιδευτικὸ μας σύστημα, χωρὶς ὡς

* Σημ. Μ. Τὸ Θιβέτ ποὺ εἶναι ὑπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ Δαλαϊλάμα.

τόσο βαθύτερες πολιτικὲς συνέπειες. Διαφορετικὰ ἦταν στὴν Ἀνατολικὴ Ἀσία. Ὁ Κινέζος μανδαρίνος εἶναι μᾶλλον, ἢ ἦταν στὴν ἀρχή, ὅτι ἦταν περίπου γιὰ μᾶς ὁ ἀνθρωπιστὴς στὴν περίοδο τῆς ἀναγέννησης. Ἐνας ἀνθρωπιστικὰ μορφωμένος, ἀσκημένος καὶ δοκιμασμένος στὰ γλωσσικὰ μνημεῖα τοῦ ἀπομακρυσμένου παρελθόντος. Ὅταν διαβάσετε τὰ ἡμερολόγια τοῦ Li Hung Tschang *) θὰ βρῆτε ὅτι εἶναι πάρα πολὺ περήφανος, γιατί ἔχει συνθέσει ποιήματα καὶ εἶναι καλλιγράφος. Αὐτὸ τὸ στρώμα μὲ τὶς παραδόσεις του, ποὺ ἀνέπτυξε στὴ κινέζικη ἀρχαιότητα, προσδιόρισε ὅλη τὴ μοῖρα τῆς Κίνας, καί, ἴσως, ἡ μοῖρα μας θὰ ἦταν ἡ ἴδια, ἐὰν οἱ ἀνθρωπιστὲς στὴν ἐποχὴ τους εἶχαν τὴν ἐλάχιστη πιθανότητα ν' ἀσκήσουν παρόμοια ἐπίδραση.

Τὸ τρίτο στρώμα ἦταν οἱ εὐγενεῖς τῆς αὐλῆς. Ἀφοῦ οἱ ἡγεμόνες ἐπέτυχαν νὰ ἀπαλλοτριώσουν τὴν ταξικὴ πολιτικὴ δύναμη τῶν εὐγενῶν, τοὺς τράβηξαν στὴν αὐλὴ καὶ τοὺς χρησιμοποίησαν στὴν πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ τους ὑπηρεσία. Ἡ μεταβολὴ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας συστήματος τὸν 17ον αἰῶνα, ἐν μέρει, καθορίσθηκε ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ εὐγενεῖς τῆς αὐλῆς, σὰν ἐπαγγελματίες πολιτικοί, ἐξετόπισαν τοὺς ἀνθρωπιστικὰ μορφωμένους καὶ μπῆκαν στὴν ὑπηρεσία τῶν ἡγεμόνων.

Ἡ τετάρτη κατηγορία οὐσιαστικὰ ἦταν ἓνας ἀγγλικὸς θεσμός: Ἐκεῖ ἀναπτύχθηκε ἓνα στρώμα πατρικίων, ποὺ περιλάμβανε τοὺς ἀσήμαντους εὐγενεῖς καὶ τοὺς εἰσοδηματίες ἀστούς. Τεχνικὰ ἐκαλεῖτο «ἡ καλὴ τάξη» (gentry): Ἡ ἀγγλικὴ «καλὴ τάξη» εἶναι ἓνα στρώμα, ποὺ ὁ ἡγεμόνας ἀρχικὰ χρησιμοποίησε γιὰ νὰ ἀντιταχθεῖ στοὺς βαρῶνους. Ὁ ἡγεμόνας τοποθέτησε τὸ στρώμα αὐτὸ στὶς θέσεις τῆς αὐτοδιοίκησης (selfgovernment) καί, ἀργότερα, ὁ ἴδιος ὅλο καὶ περισσότερο ἐξαρτιόταν ἀπ' αὐτό. Ἡ «καλὴ τάξη» ἐκράτησε ὅλες τὶς θέσεις τῆς τοπικῆς διοίκησης, γιατί τὶς ἀνέλαβε δωρεὰν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς δικῆς τῆς κοινωνικῆς δυνάμεις. Ἡ «καλὴ τάξη» ἔσωσε τὴν Ἀγγλία ἀπὸ τὴ γραφειοκρατικοποίησις, ποὺ ἦταν ἡ μοῖρα ὅλων τῶν ἡπειρωτικῶν κρατῶν.

Σ' ἓνα πέμπτο στρώμα ἀνῆκαν οἱ νομικοὶ μὲ πανεπιστημιακὴ παιδεία. Τὸ στρώμα αὐτὸ ἦταν χαρακτηριστικὸ τῆς Δύσης, πρὸ πάν-

* Σημ. Μ. Κινέζος πολιτικὸς ἀρχηγός.

των τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου, καὶ ἐπίαξε ἀποφασιστικῆς σημασίας ρόλο γιὰ τὴν ὅλη πολιτικὴ διάρθρωση τῆς ἡπείρου. Ἡ τεράστια μεταγενέστερη ἐπίδραση τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ὅπως διαπλάσθηκε ἀπὸ τὸ τελευταῖο ρωμαϊκὸ γραφειοκρατικὸ κράτος, δὲν φαίνεται πουθενὰ ἄλλοῦ περισσότερο, παρὰ στὸ γεγονός ὅτι παντοῦ ἡ ἐπανάσταση στὴν πολιτικὴ ὀργάνωση, μὲ κατεύθυνση τὴν ἀνάπτυξιν ἐκλογικευμένου κράτους, ὀφείλεται σὲ δοκίμους νομικούς. Αὐτὸ συνέβη ἐπίσης καὶ στὴν Ἀγγλία, ἂν καὶ ἐκεῖ οἱ μεγάλες ἐθνικὲς συντεχνίες τῶν νομικῶν ἐμπόδισαν τὴν ἀποδοχὴν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου. Δὲν μπορεῖ νὰ βρεῖ κανένας πουθενὰ στὸν κόσμον κάτι ἀνάλογο μ' αὐτό.

Ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἐκλογίκευση τῆς νομικῆς σκέψης στὴν Ἰνδικὴ σχολὴ Mimamsa *) καὶ ἀκόμη κάθε βαθύτερη καλλιέργεια τῆς ἀρχαίας νομικῆς σκέψης στὸ Ἰσλάμ, στάθηκαν ἀνίκανες νὰ ἐμποδίσουν τὴ διόγκωση τῆς ἰδέας τοῦ λογικοῦ δικαίου μὲ θεολογικὲς μορφὲς σκέψης. Ἰδιαιτέρα ἡ δικονομία δὲν ἐκλογικεύθηκε πλήρως στίς Ἰνδίες καὶ στὸ Ἰσλάμ. Τέτοια ἐκλογίκευση ἔγινε δυνατὴ στὴν εὐρωπαϊκὴ ἡπειρο μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἀρχαίας ρωμαϊκῆς νομικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τοὺς ἰταλοὺς νομικούς. Ἡ ρωμαϊκὴ νομικὴ ἐπιστήμη εἶναι τὸ προῖον ἐνὸς πολιτικοῦ σχήματος, ποὺ ἐξελίχθη ἀπὸ τὴν πόλη-κράτος σὲ κοσμοκρατορία — προῖον ἐντελῶς μοναδικοῦ χαρακτῆρα. Ὁ «*Usus modernus*» τῶν μετὰ τὸν μεσαίωνα πανδεκτιστῶν καὶ κανονιστῶν, ἀναμίχθηκε μὲ θεωρίες φυσικοῦ δικαίου, οἱ ὁποῖες γεννήθηκαν ἀπὸ τὴ νομικὴ καὶ χριστιανικὴ σκέψη καὶ ἀργότερα ἐκλαϊκεύθηκαν. Αὐτὸς ὁ νομικὸς ρασιοναλισμὸς εἶχε τοὺς μεγάλους του ἐκπροσώπους μεταξὺ τῶν ἰταλικῶν *Podestà*, τῶν γάλλων νομικῶν τοῦ στέμματος, ποὺ δημιούργησαν τὸ τυπικὸ μέσο γιὰ τὴν ὑπονόμηση τῆς κυριαρχίας τῶν εὐγενῶν μὲ τὴ βασιλικὴ δύναμη, μεταξὺ τῶν κανονιστῶν καὶ θεολόγων τῶν ἐκκλησιαστικῶν συμβούλων, ποὺ ἦσαν διαποτισμένοι μὲ τὴς ἀρχὲς τοῦ φυσικοῦ δικαίου, μεταξὺ τῶν αὐλικῶν νομικῶν καὶ τῶν σοφῶν δικαστῶν, τῶν ἡγεμόνων τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου, μεταξὺ τῶν δασκάλων τοῦ φυσικοῦ δικαίου στίς κάτω χῶρες καὶ τῶν μο-

* Σημ. Μ. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἔξη ὀρθόδοξα βραχμανικὰ συστήματα.

ναρχομάχων, μεταξὺ τῶν νομικῶν τοῦ ἀγγλικοῦ στέμματος καὶ τοῦ κοινοβουλίου, μεταξὺ τῆς noblesse de robe τοῦ γαλλικοῦ κοινοβουλίου καὶ, τέλος, μεταξὺ τῶν δικηγόρων τῆς ἐποχῆς τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης.

Χωρὶς αὐτὸ τὸ νομικὸ ρασιοναλισμὸ ἡ γέννηση τοῦ ἀπολυταρχικοῦ κράτους εἶναι τόσο λίγο νοητὴ, ὅσον ἡ ἐπανάσταση. Ἐὰν παρατηρήσετε τίς συνεδριάσεις τῶν γαλλικῶν κοινοβουλίων, ἢ τὰ cahiers τῶν γαλλικῶν ἀνωτέρων τάξεων (*Generalstände*), ἀπὸ τὸ 16ον αἰῶνα μέχρι τὸ 1789, θὰ βρῆτε παντοῦ τὸ πνεῦμα τῶν νομικῶν. Καί, ἐὰν προσέξετε τὴν ἐπαγγελματικὴ σύνθεση τῶν μελῶν τῆς Γαλλικῆς Συνέλευσης, θὰ βρῆτε ἐκεῖ—ἂν καὶ τὰ μέλη τῆς Συνέλευσης ἐκλέγονταν μὲ ἴση ψῆφο — ἓνα μόνο προλετάριο, παρὰ πολὺ λίγους ἀστοὺς ἐπιχειρηματίες, ἐνῶ ἀπεναντίας θὰ βρῆτε ἓνα σωρὸ νομικῶν ὄλων τῶν εἰδῶν. Χωρὶς αὐτούς, ἡ ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικὴ νοοτροπία, ποὺ ἐνέπνευσαν αὐτὰ τὰ ριζοσπαστικὰ πνεύματα, καὶ τὰ σχέδιά τους θὰ ἦταν ἀδιανόητα. Ἀπὸ τότε, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ὁ σύγχρονος δικηγόρος καὶ ἡ σύγχρονη δημοκρατία συνδέονται ἀναπόσπαστα. Οἱ δικηγόροι, σὰν μιὰ ἀνεξάρτητὴ τάξη ὑπάρχουν ἐπίσης μόνον στὴ Δύση. Ὑπῆρχαν στὸ μεσαίωνα καὶ ἐξελίχθηκαν ἀπὸ τὸ «*sunhgyoro*» (*Fürsprech*) τῆς τυπικῆς γερμανικῆς δικονομίας, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἐκλογίκευσης τῆς δίκης.

Ἡ σημασία τοῦ δικηγόρου στὴ δυτικὴ πολιτικὴ, ἀπὸ τότε ποὺ ἐμφανίσθηκαν τὰ κόμματα, δὲν εἶναι τυχαία. Ἡ ὀργάνωση τῆς πολιτικῆς μὲ τὰ κόμματα σημαίνει ἀκριβῶς: ὀργάνωση τῶν ὁμαδικῶν συμφερόντων — θὰ δοῦμε σὲ λίγο τί σημαίνει αὐτό. Ἡ δουλειὰ τοῦ δοκίμου δικηγόρου συνίσταται στὸ νὰ ὑπερασπίζει ἀποτελεσματικὰ τὰ συμφέροντα τῶν πελατῶν του. Σ' αὐτὸ ὁ δικηγόρος εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ οἰονδήποτε ὑπάλληλο — ὅπως μπορούσε νὰ μᾶς διδάξει ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἐχθρικῆς προπαγάνδας (τῆς προπαγάνδας τῶν συμμάχων τοῦ 1914-1918). Βέβαια, μπορεῖ νὰ ὑπερασπίσει καὶ νὰ κερδίσει μιὰν ὑπόθεση, ποὺ ὑποστηρίζεται ἀπὸ λογικὰ ἀσθενῆ ἐπιχειρήματα καὶ, ποὺ στὴν περίπτωσή αὐτή, εἶναι μιὰ «ἀσθενῆς» ὑπόθεση. Ὡστόσο τὴν κερδίζει, γιὰ τὴν τεχνικὰ τὴν κάνει «ἰσχυρὴ» ὑπόθεση. Ἀκόμη, μόνον ὁ δικηγόρος ὑποστηρίζει

έπιτυχῶς μιὰν ὑπόθεση, πού μπορεῖ νά ὑποστηριχθεῖ μέ λογικά ἰσχυρά ἐπιχειρήματα καί χειρίζεται μ' αὐτὴν τὴν ἔννοια «καλὰ» μιὰ «καλὴ» ὑπόθεση. "Ολοι οἱ κρατικοὶ ὑπάλληλοι πολὺ συχνά, ὅπως ἕνας πολιτικός, κάνουν «κακὴ» μιὰ «καλὴ» ὑπόθεση, στὴ πάρα πάνω ἔννοια, μέ τεχνικά «κακὸ» χειρισμό. Αὐτὸ πρέπει καλὰ νά τὸ νοιώσουμε. Σὲ καταπληκτικὰ μεγάλου βαθμοῦ ἡ πολιτικὴ σήμερα ἀσκειῖται μέ τὸν προφορικὸ καί γραπτὸ λόγο. Ἡ στάθμιση τοῦ βάρους καί τῆς ἐπίδρασης αὐτοῦ τοῦ λόγου βρίσκεται μέσα στὸν ἰδιαιτέρο κύκλο τῶν καθηκόντων τοῦ δικηγόρου, καί ἐντελῶς ἔξω ἀπὸ τὸ κύκλο τῶν καθηκόντων τοῦ ὑπαλλήλου. Ὁ ὑπάλληλος δὲν εἶναι δημαγωγός, οὔτε εἶναι ὁ σκοπός του νά εἶναι τέτοιος καί ἐάν, παρ' ὅλ' αὐτά, πρᾶσπαθήσει νά γίνεῖ δημαγωγός, συνήθως γίνεταί πολὺ κακὸς δημαγωγός.

Ὁ ἀληθινὸς ὑπάλληλος δὲν πρέπει, σύμφωνα μέ τὴν κυρία ἀποστολή του — καί αὐτὸ εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἐκτίμηση τοῦ προηγουμένου καθεστώτος μας* — νά κάνει πολιτικὴ, ἀλλὰ νά «διοικεῖ» ἀκομμάτιστα. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καί γιὰ τοὺς λεγομένους «πολιτικούς» διοικητικούς ὑπαλλήλους, τοῦλάχιστον ἐπίσημα, ἐφ' ὅσον δὲν πρόκειται γιὰ *raison d' état*, δηλ. τὰ συμφέροντα τῆς κυρίαρχης τάξης δὲν διακινδυνεύουν. *Sine ira et studio*, χωρὶς θυμὸ καί προκατάληψη, ὀφείλουν νά ἐκτελοῦν τὸ καθήκον τους. Δὲν πρέπει λοιπὸν νά κάνει ἀκριβῶς αὐτό, πού ὁ πολιτικὸς ἡγέτης καί οἱ ὀπαδοὶ του πρέπει πάντα καί ἀναγκαῖα νά κάμουν, δηλ. νά μάχονται. Γιατὶ τὸ νά πάρεις θέση, νά ἀγωνίζεσαι, νά παθαίνεσαι — *ira et studium* — εἶναι τὸ στοιχεῖο τοῦ πολιτικοῦ καί, πρὸ πάντων, τοῦ πολιτικοῦ ἀρχηγοῦ. Ἡ δράση τοῦ πολιτικοῦ πραγματικὰ ὑπόκειται σὲ μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ, ἀκριβῶς τὴν ἀντίθετη, ἀρχὴ εὐθύνης, ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ὑπαλλήλου. Ἡ τιμὴ τοῦ ὑπαλλήλου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἰκανότητα του νά ἐκτελεῖ εὐσυνείδητα τὶς διαταγὲς τῆς προϊσταμένης του ἀρχῆς, σὰν νά συμφωνοῦσε ἡ διαταγὴ μέ τὴν πεποίθησή του. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καί ἐάν ἀκόμη θεωρεῖ ὅτι ἡ διαταγὴ εἶναι σφραγερὴ καί ἐάν, παρὰ τὶς διαμαρτυρίες του, ἡ προϊσταμένη του ἀρχὴ ἐπιμένει στὴ διαταγὴ.

* Σημ. Μ. Πρὸ τοῦ 1918.

Χωρὶς αὐτὴ τὴν ἠθικὴ πειθαρχία καί αὐταπάρνηση, στὴν ὑψηλότερὴ τῆς ἔννοια, ὅλο τὸ οἰκοδόμημα θὰ γινόταν κομμάτια. Ἡ τιμὴ τοῦ πολιτικοῦ ἡγέτη ὅμως ἐγκρατεῖται ἀκριβῶς στὴν ἀποκλειστικὰ προσωπικὴ εὐθύνη γιὰ ὅ,τι κάνει, μιὰ εὐθύνη, πού δὲν μπορεῖ καί δὲν πρέπει ν' ἀρνηθεῖ καί νά τὴν ρίξει σὲ ἄλλον. Εἶναι στὴ φύση τῶν ὑπαλλήλων, μέ ὑψηλὴ καί ἠθικὴ ἀντίληψη τοῦ καθήκοντός των, νά εἶναι κακοὶ πολιτικοὶ καί, πρὸ πάντων, νά εἶναι ἀνεύθυνοι, στὴν πολιτικὴ ἔννοια τῆς λέξης. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ εἶναι πολιτικοὶ μέ χαμηλὴ ἠθικὴ ἀντίληψη τοῦ καθήκοντός των. Τέτοιους δυστυχῶς ἐπανειλημμένα ἀπαντήσαμε σὲ ἡγετικὲς θέσεις. Αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πού ὀνομάζουμε «ὑπαλληλοκρατία» (*Beamtenherrschaft*) καί στ' ἀλήθεια δὲν κηλιδώνεται ἡ τιμὴ τῆς ὑπαλληλίας μας, ἐάν ἀποκαλύψουμε τὸ πολιτικὰ σφραγερὸ αὐτοῦ τοῦ συστήματος, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἀποδοτικότητάς του. Ἀλλὰ ἂς ξαναγυρίσουμε πάλι στοὺς τύπους τῶν πολιτικῶν μορφῶν.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ συνταγματικοῦ κράτους καί μάλιστα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς δημοκρατίας, ὁ «δημαγωγός» ἦταν ὁ τυπικὸς πολιτικὸς ἡγέτης στὴ Δύση. Ἡ δυσάρεστη γέυση τῆς λέξης δὲν πρέπει νά μᾶς κάνει νά ξεχνᾶμε ὅτι ὁ πρῶτος, πού ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ δημαγωγοῦ, δὲν ἦταν ὁ Κλέων, ἀλλὰ ὁ Περικλῆς. Ὁ Περικλῆς διεύθυνε τὴν κυρίαρχη ἐκκλησία τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηναίων, σὰν ἀρχιστράτηγος, ἔχοντας τὴ μόνη αἰρετὴ θέση, ἢ καί χωρὶς νά ἔχει καμιά θέση — σὲ ἀντίθεση μέ τὴν κατάληψη τῶν δημοσίων θέσεων διὰ κλήρου στὴν ἀρχαία δημοκρατία. Ἡ σύγχρονη δημαγωγία χρησιμοποιεῖ τὴν ῥητορεία, σὲ τεράστια μάλιστα ἔκταση, ἐάν λάβει κανένας ὑπ' ὄψη τοὺς ἐκλογικοὺς λόγους ἐνὸς συγχρόνου ὑποψηφίου. Ὡστόσο ὅμως ἡ χρῆση τοῦ ἐντυπου λόγου εἶναι περισσότερο διαρκής. Ὁ πολιτικὸς ἀρθρογράφος καί, πρὸ πάντων, ὁ δημοσιογράφος σήμερα εἶναι ὁ σπουδαιότερος ἐκπρόσωπος τοῦ δημαγωγικοῦ εἴδους.

Μέσα στὰ χρονικὰ ὅρια αὐτῆς τῆς ὁμιλίας, εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο καί νά σκιαγραφήσουμε ἀκόμη τὴ κοινωνιολογία τῆς σύγχρονης πολιτικῆς δημοσιογραφίας, πού ἀπὸ κάθε ἀποψη ἀποτελεῖ ἕνα ξεχωριστὸ κεφάλαιο. Χωρὶς ἄλλο μόνον λίγα πράγματα μποροῦμε σχετικὰ νά ποῦμε ἐδῶ. Ὁ δημοσιογράφος, ὅπως ὅλοι οἱ

δημαγωγοί, ὁ δικηγόρος (καὶ ὁ καλλιτέχνης), ἔχει τὴ μοῖρα νὰ στερεῖται ἀπὸ μιὰ σταθερὴ κοινωνικὴ ταξινόμηση — αὐτὸ τουλάχιστο συμβαίνει στὴν ἡπειρωτικὴ Εὐρώπη, σ' ἀντίθεση μὲ τὴν Ἀγγλία, ὅπως ἄλλωστε καὶ μὲ τὶς προγενέστερες συνθήκες στὴν Πρωσσία. Ὁ δημοσιογράφος ἀνήκει σ' ἓνα εἶδος τάξης παρία πού πάντα ἐκτιμᾶται ἀπὸ τὴν «κοινωνία», σὰν ἓνας ἀπὸ τοὺς κατωτέρους ἠθικὰ ἐκπροσώπους τῆς. Γιὰ τοῦτο εἶναι συνήθεις οἱ τόσον παράδοξες ἀντιλήψεις γιὰ τοὺς δημοσιογράφους καὶ τὸ ἔργο τους. Κανένας δὲν σκέπτεται, ὅτι ἓνα καλὸ δημοσιογραφικὸ ἔργο ἀπαιτεῖ, τουλάχιστον, τόσο «πνεῦμα», ὅσον ὁποιοδήποτε ἄλλο ἐπιστημονικὸ ἔργο — πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἀμέσως καὶ «κατὰ παραγγελία» καὶ νὰ ἐπιδράσῃ ἀμέσως, φυσικὰ δέ, ὑπὸ ἐντελῶς διαφορετικὲς συνθήκες δημιουργίας. Δὲν ἀναγνωρίζεται σχεδὸν ποτέ, ὅτι ἡ εὐθύνη τοῦ δημοσιογράφου εἶναι πάρα πολὺ μεγαλύτερη. Καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ αἶσθημα τῆς εὐθύνης κάθε ἐντιμοῦ δημοσιογράφου, ὅπως εἶδειξε ὁ πόλεμος, κατὰ μέσον ὄρο, δὲν εἶναι χαμηλότερο ἀπὸ τοῦ ἐπιστήμονος, ἀλλὰ ψηλότερο. Τοῦτο ὀφείλεται στὴ φύση τοῦ πράγματος, γιατί ἡ ἀνεύθυνη ἐκπλήρωση τῶν δημοσιογραφικῶν καθηκόντων καὶ τὰ συχνὰ φοβερὰ ἀποτελέσματά τους δὲν ξεχνιῶνται. Κανένας δὲν πιστεύει ὅτι ἡ κρίση ὁποιοῦδήποτε ἱκανοῦ δημοσιογράφου εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὸ μέσον ὄρο ἄλλων ἀνθρώπων. Καὶ ὡστόσο ἔτσι εἶναι. Οἱ ἐντελῶς ἀσύγκριτα σοβαρότεροι πειρασμοὶ καὶ οἱ ἄλλες συνθήκες, πού παρακολουθοῦν τὸ δημοσιογραφικὸ ἐπάγγελμα, δημιουργοῦν τὰ ἀποτελέσματα ἐκεῖνα, πού κάνουν τὸ κοινὸ νὰ ἔχει γιὰ τὸ τύπο ἓνα ἀνάμικτο αἶσθημα περιφρόνησης καὶ ἐλεεινῆς δειλίας. Δὲν μπορούμε σήμερα νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ γίνῃ. Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ ζήτημα τῆς πολιτικῆς μοίρας τοῦ ἐπαγγέλματος τῶν δημοσιογράφων καὶ τῆς πιθανότητας, πού ἔχουν νὰ φθάσουν σὲ ἡγετικές πολιτικές θέσεις. Οἱ δημοσιογράφοι, μέχρι τώρα εἶχαν εὐνοϊκὲς πιθανότητες μόνο στὸ σοσιαλδημοκρατικὸ κόμμα. Μέσα στὸ κόμμα ὅμως οἱ θέσεις τῶν συντακτῶν εἶχαν κυρίως τὸ χαρακτηριστὴ ὑπαλληλικῆς θέσης. Ἀλλὰ οἱ ὑπαλληλικὲς θέσεις δὲν ἦταν ἡ βάση γιὰ μιὰ ἡγετικὴ θέση.

Γενικά, στὰ ἀστικά κόμματα οἱ πιθανότητες νὰ φθάσει κα-

νένας στὴν πολιτικὴ ἐξουσία μ' αὐτὸ τὸ τρόπο χειροτέρεψαν, ἐὰν τὶς συγκρίνουμε μὲ τὶς πιθανότητες τῆς προηγουμένης γενεᾶς. Φυσικά, κάθε σοβαρὸς πολιτικὸς ἔχει ἀνάγκη νὰ ἐπηρεάζῃ τὸν τύπο καί, συνεπῶς, πρέπει νὰ ἔχει σχέσεις μὲ τὸν τύπο. Ἀλλὰ ὅτι οἱ πολιτικοὶ ἡγέτες, θὰ ἀναφαίνονταν ἀπὸ τὶς γραμμὲς τοῦ τύπου, ἀποτελοῦσε ὀλωσδιόλου μιὰν ἐξαίρεση — καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ἀναμένει κανένας. Ὁ λόγος βρίσκεται στὸ ὅτι αὐξήθηκε πάρα πολὺ γιὰ τὸ δημοσιογράφο «ἡ ἀνάγκη νὰ ζῆσῃ ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα του», πρὸ πάντων, γιὰ τὸν ἀκτήμονα καί, ἄρα, ἐπαγγελματικὰ περιορισμένο δημοσιογράφο, μιὰ ἀνάγκη πού θὰ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴ τρομακτικὰ αὐξημένη ἔνταση καὶ τὸν ρυθμὸ τῆς δημοσιογραφικῆς ἐπιχείρησης. Ἡ ἀνάγκη, πού ἔχει ὁ δημοσιογράφος νὰ κερδίζει τὰ μέσα τοῦ βιοπορισμοῦ γράφοντας ἄρθρα κάθε μέρα, ἢ κάθε βδομάδα, τὸν ὀδηγεῖ στὰ πόδια τῶν πολιτικῶν. Ξέρω περιπτώσεις ἡγετῶν ἐκ γενετῆς, πού διαρκῶς παρέλυαν ἐξωτερικὰ καί, πρὸ πάντων, ἐσωτερικὰ στὴν ἀνοδό τους στὴν ἐξουσία ἀπὸ αὐτὴ τὴν πίεση. Οἱ σχέσεις τοῦ τύπου μὲ τὶς κυρίαρχες δυνάμεις στὸ κράτος καὶ στὰ κόμματα, στὸ παλαιὸ καθεστῶς (τοῦ Κάιζερ), προκάλεσαν ὅσες καταστροφὲς μπορούσαν νὰ γίνουν στὸ ἐπίπεδο τῆς δημοσιογραφίας. Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἓνα ξεχωριστὸ κεφάλαιο. Οἱ σχέσεις αὐτὲς ἦταν διαφορετικὲς στὶς χώρες τῶν ἀντιπάλων μας (τῶν συμμάχων). Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἐπίσης καὶ σὲ ὅλα τὰ σύγχρονα κράτη φαίνεται ὅτι ἴσχυσε ὁ κανόνας: Ὁ μισθωτὸς δημοσιογράφος κερδίζει τόσο λιγότερο πολιτικὴ ἐπιρροή, ὅσον ὁ καπιταλιστῆς μεγαστὰν τοῦ τύπου — τοῦ εἶδους τοῦ «λόρδου» Northcliffe* — ἀποκτᾷ περισσότερη.

Μέχρι τώρα σὲ μᾶς, βέβαια, οἱ μεγάλες καπιταλιστικὲς ἐπιχειρήσεις τύπου, πού ἐπέτυχαν νὰ ἐλέγχουν τὰ φύλλα μὲ «μικρὲς εἰδήσεις», ὑπῆρξαν κανονικὰ καὶ τυπικὰ οἱ τροφοδότες τῆς πολιτικῆς ἀδιαφορίας. Γιατί δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ κερδίσουν τίποτε ἀπὸ μιὰν ἀνεξάρτητη πολιτικὴ καί, πρὸ πάντων, δὲν ἀποκοῦσαν τὴν ἐπαγγελματικὰ χρήσιμη ἔννοια τῶν πολιτικῶν κυριάρχων δυνάμεων.

* Σημ. Μ. Ἄγγλος μεγαστὰν τοῦ τύπου κατὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμο. Ἰδιοκτήτης τοῦ Daily Mail, τῶν Times καὶ ἄλλων ἐφημερίδων.

Ἡ διαφημιστικὴ ἐπιχείρηση εἶναι ἐπίσης ἓνα μέσο, μὲ τὸ ὁποῖο στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου ἔγινε ἀπόπειρα νὰ ἐπηρεασθεῖ πολιτικὰ ὁ τύπος μ' ἓνα μεγαλοπρεπῆ τρόπο — μιὰ προσπάθεια πού, ὅπως φαίνεται καὶ τώρα, ὑπάρχει ἡ ἐπιθυμία νὰ συνεχισθεῖ. Ἄν καὶ μπορεῖ κανένας νὰ περιμένει, ὅτι οἱ μεγάλες ἐφημερίδες θὰ ἀποφύγουν αὐτὴ τὴν πίεση, ὥστόσο ἡ θέση τῶν μικρῶν ἐφημερίδων θὰ εἶναι πολὺ πιὸ δύσκολη. Πρὸς τὸ παρὸν ὅμως, ὅπωςδὴποτε, ἡ δημοσιογραφικὴ καριέρα σὲ μᾶς δὲν εἶναι ὁ κανονικὸς δρόμος γιὰ τὴν ἀνοδο τοῦ πολιτικοῦ ἡγέτη — ὅποιοδὴποτε θέλγητρο κι ἂν ἔχει ἡ δημοσιογραφία καὶ ὅποιοδὴποτε βαθμὸ ἐπιρροῆς, δυνατότητα δράσης καί, πρὸ πάντων, πολιτικῆς εὐθύνης κι ἂν ἀποκτήσει. Πρέπει νὰ περιμένουμε καὶ νὰ δοῦμε. Ἴσως ἡ δημοσιογραφία δὲν ἔχει πιά αὐτὴ τὴν ἀποστολή, ἢ δὲν τὴν ἔχει ἀκόμη. Ἐὰν ἡ ἐγκατάλειψη τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνωνυμίας, ὅπως ἀρκετοὶ δημοσιογράφοι πιστεύουν, — ὄχι ὅλοι — θὰ μετέβαλε κατὰ τίποτε τὴν κατάστασι αὐτή, εἶναι δύσκολο νὰ τὸ ποῦμε. Ἐκεῖνο πού μᾶς ἔδειξε ἡ πείρα κατὰ τὴν διάρκειά τοῦ πολέμου στὸ γερμανικὸ τύπο καὶ στὴ «διεύθυνση» τῶν ἐφημερίδων, ἀπὸ τὶς εἰδικὰ ἐπιστρατευθεῖσες προσωπικότητες μὲ συγγραφικὸ ταλέντο, πού ὑπέγραψαν μὲ τὸ ὄνομά τους, εἶναι, δυστυχῶς, σὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς καλύτερα γνωστὲς περιπτώσεις, ὅτι δὲν εἶναι τόσο βέβαιον ὅτι αὐξάνεται ἓνα ἀνεπτυγμένο αἶσθημα εὐθύνης, ὅσο θὰ μπορούσε κανένας νὰ πιστεῦει. Μερικὲς ἐφημερίδες — ἀνεξάρτητα ἀπὸ κομματικὸ προσανατολισμὸ — ἦταν ἀκριβῶς τὰ χεῖριστα βουλευβαρδιέρικα φύλλα. Μὲ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς ἀνωνυμίας προσπάθησαν ν' αὐξήσουν τὴν κυκλοφορία τους καὶ τὸ ἐπέτυχαν. Οἱ ἐκδότες, ὅπως καὶ οἱ δημοσιογράφοι, πού ἐπιδιώκουν θόρυβο γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομά τους, ἀπέκτησαν περιουσίες — ὄχι ὅμως βέβαια καὶ ὑπόληψη. Μ' αὐτὰ δὲν θέλουμε νὰ ποῦμε τίποτε κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς προσπάθειάς γιὰ τὴν αὐξηση τῆς κυκλοφορίας. Τὸ ζήτημα εἶναι πάρα πολὺ περίπλοκο καὶ τὸ φαινόμενο τῆς ἀνεύθυνης θορυβομανίας δὲν ἰσχύει γενικά. Ὡστόσο ὅμως μέχρι σήμερα ἡ θορυβομανία δὲν ἦταν ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἀληθινὴ ἡγεσία ἢ τὸν ὑπεύθυνο χειρισμὸ τῆς πολιτικῆς. Πῶς θὰ ἐξελιχθοῦν ἀργότερα οἱ συνθήκες, θὰ περιμένουμε νὰ τὸ δοῦμε. Ἡ δημοσιογραφικὴ καριέρα ὅμως, ὅπως ἔ-

χουν τὰ πράγματα, παραμένει ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους δρόμους τῆς ἐπαγγελματικῆς πολιτικῆς δραστηριότητος. Δὲν εἶναι δρόμος γιὰ τὸν καθένα, λιγότερο ἀκόμα γιὰ τοὺς ἀσθενεῖς χαρακτῆρες καὶ ἰδιαίτερα γιὰ ἐκείνους, πού μποροῦν νὰ διατηροῦν τὴν ἐσωτερικὴ τους ἰσορροπία μόνον σὲ μιὰ ἀσφαλῆ κοινωνικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ κατάσταση. Ἐὰν ἡ ζωὴ ἐνὸς νέου ἐπιστήμονος εἶναι ἓνα τυχερὸ παιγνίδι, ὑπάρχουν ὥστόσο σταθερὲς κοινωνικὲς καὶ ἐπαγγελματικὲς παραδόσεις, γιὰ νὰ τὸν προφυλάξουν ἀπὸ τὸν ἐκτροχιασμὸ. Ἡ ζωὴ ὅμως τοῦ δημοσιογράφου εἶναι ἓνα ἀτελείωτο τυχερὸ παιγνίδι ἀπὸ κάθε ἀποψη καὶ μάλιστα ὑπὸ ὄρους, πού θέτουν σὲ δοκιμασία τὴν ἐσωτερικὴ στερεότητα μὲ ἓνα τρόπο, πού σπάνια συμβαίνει σ' ὅποιαδὴποτε ἄλλη θέση. Ἡ συχνὰ πικρὴ πείρα στὴν ἐπαγγελματικὴ ζωὴ δὲν εἶναι ἴσως καμιά φορά καὶ τὸ χειρότερο. Στὸν καλὸ δημοσιογράφου ἀκριβῶς προβάλλουν ἐσωτερικὲς ἀξιώσεις ἐξαιρετικὰ δύσκολες. Δὲν εἶναι διόλου μικρὸ πρᾶγμα νὰ συχνάζεις στὰ σαλόνια τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς, φαινομενικὰ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο, καὶ συχνὰ νὰ κολακεύεσαι ἀπὸ ὄλους, γιὰτὶ φοβᾶται κανένας, καὶ ἔπειτα νὰ ξέρεις ὅτι μόλις κλείσει ἡ πόρτα πίσω σου, ὁ οἰκοδεσπότης θὰ δικαιολογηθεῖ στοὺς καλεσμένους του γιὰ τὴ συναναστροφή, πού ἔχει μαζύ σου, λέγοντας: ἓνας «τραμποῦκος τοῦ τύπου». Ὅπως ἀκριβῶς δὲν εἶναι μικρὸ πρᾶγμα, ὅτι πρέπει ὁ δημοσιογράφος νὰ ἐκφράζεται ἄμεσα καὶ πειστικὰ γιὰ ὅ, τι τύχει, γιὰ ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς, πού μπορεῖ νὰ φαντασθεῖ κανένας — ὅ, τι τύχει νὰ ζητάει ἡ «ἀγορά» — καὶ ὄχι μόνον νὰ τὰ κάμει ὅλα αὐτὰ χωρὶς νὰ εἶναι διόλου ἐπιπόλαιος, ἀλλά, πρὸ πάντων, καὶ χωρὶς νὰ θίξει κανενὸς τὴν ἀξιοπρέπεια ξεσκεπάζοντάς τον, πρᾶγμα πού ἔχει ἀνηλεεῖς συνεπειες. Δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸ ὅτι ὑπάρχουν δημοσιογράφοι, πού κατάντησαν ἀποτυχημένοι καὶ ἐξευτελισμένοι ἄνθρωποι. Εἶναι μᾶλλον ἐκπληκτικὸ ὅτι, παρ' ὅλ' αὐτὰ, τὸ στρῶμα αὐτὸ περιλαμβάνει ἓνα τόσο μεγάλο ἀριθμὸ ἀξιολόγων καὶ ἐντελῶς ἀληθινῶν ἀνθρώπων, γεγονός, πού ὅσοι εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ πράγματα, δὲν θὰ μπορούσαν εὐκόλα νὰ τὸ φανταστοῦν.

Ἐὰν ὁ δημοσιογράφος, σὰν τύπος τοῦ ἐπαγγελματία πολιτικοῦ, ἀπαντᾶται σὲ ἓνα ὅπωςδὴποτε ἀπομακρυσμένο παρελθόν,

ἡ μορφή τοῦ κομματικοῦ ὑπαλλήλου ἀνήκει στήν ἐξέλιξη τῶν τελευταίων δεκαετιῶν καί, ἐν μέρει, ἐτῶν.

Γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴ θέση αὐτῆς τῆς μορφῆς μέσα στήν ιστορική ἐξέλιξη, πρέπει νὰ ξαναγυρίσουμε στήν ἐξέταση τῶν κομμάτων καὶ τῶν κομματικῶν ὀργανώσεων. Σὲ ὅλες τὶς κάπως μεγάλες πολιτικὲς ὀργανώσεις δηλ. τὶς ὀργανώσεις, ποὺ ξεπερνοῦν τὴν περιοχὴ καὶ τὸν κύκλο τῶν καθηκόντων μικρῶν ἀγροτικῶν περιφερειῶν, ὅπου οἱ κάτοχοι τῆς ἐξουσίας ἐκλέγονται περιοδικά, ἡ πολιτικὴ ὀργάνωση διευθύνεται κατ' ἀνάγκην ἀπὸ ἀνθρώπους, ποὺ ἔχουν συμφέρον νὰ κατευθύνουν τὴν πολιτικὴ. Μ' αὐτὸ θέλουμε νὰ ποῦμε ὅτι ἕνας σχετικῶς μικρὸς ἀριθμὸς ἀνθρώπων ἐνδιαφέρεται ἰδιαίτερα γιὰ τὴν πολιτικὴ ζωὴ καί, ἄρα, ἔχει ἐνδιαφέρον νὰ λάβει μέρος στήν πολιτικὴ ἐξουσία. Συγκροτοῦν ομάδες μὲ ἐθελοντικὴ στρατολογία, ποὺ ὑπακούουν στίς θελήσεις τους, προβάλλουν τὸν ἑαυτό τους ἢ τοὺς προστατευομένους τους ὡς ὑπόψηφίους στίς ἐκλογές, συγκεντρῶσιν τὰ οἰκονομικὰ μέσα καὶ ἀναμιγνύονται σὲ συναναστροφές γιὰ νὰ ἀγρεύσουν ψήφους. Εἶναι ἀδιανόητο, πῶς θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν σὲ μεγάλες κοινωνίες ἐκλογές, χωρὶς αὐτὸ τὸ διοικητικὸ πρότυπο. Στὴν πράξιν αὐτὸ σημαίνει τὸν χωρισμὸ τῶν πολιτῶν, ποὺ ἔχουν δικαίωμα ψήφου, σὲ πολιτικὰ ἐνεργητικὰ καὶ πολιτικὰ παθητικὰ στοιχεῖα. Ἡ διάκριση αὐτὴ βασίζεται στήν ἐλεύθερη ἐπιλογὴ τοῦ καθενὸς καί, ἄρα, δὲν μπορεῖ νὰ καταργηθεῖ μὲ μέτρα, ὅπως ἡ ὑποχρεωτικὴ ψήφος, ἢ ἡ ἀντιπροσώπευση τῶν «ἐπαγγελματικῶν ομάδων», ἢ παρόμοια μέτρα, ποὺ ρητὰ ἢ πραγματικὰ στρέφονται ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος καὶ τῆς κυριαρχίας τῶν ἐπαγγελματικῶν πολιτικῶν. Ἡ δραστήρια ἡγεσία καὶ ἡ ἐθελοντικὴ ἐπιστράτευση τῶν ὀπαδῶν τῆς εἶναι τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα στὴ ζωὴ ὅποιοιδήποτε κόμματος. Οἱ ὀπαδοί, ὅπως καὶ διὰ μέσου αὐτῶν, τὸ παθητικὸ ἐκλογικὸ σῶμα (τὸ σύνολο τῶν ἐκλογέων), εἶναι ἀναγκαῖοι γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ ἀρχηγοῦ. Ὁ σχηματισμὸς ὅμως τῶν κομμάτων διαφέρει π.χ. τὰ «κόμματα» τῶν μεσαιωνικῶν πόλεων, ὅπως τῶν Γουέλφων καὶ Γιβελίνων, εἶχαν καθαρὰ προσωπικούς ὀπαδοὺς. Ἐὰν ἐξετάσει κανένας διάφορα πράγματα, σχετικὰ μ' αὐτὰ τὰ μεσαιωνικὰ κόμματα, θυμᾶται τὸ Μπολσεβικισμὸ καὶ τὰ Σοβιέτ του. Ἐὰν

ἐξετάσουμε τὰ Statuta della perta Guelfa, τὶς δημεύσεις τῶν περιουσιῶν τῶν εὐγενῶν — ποὺ ἀρχικὰ ἀνήκαν σ' ὅλες ἐκεῖνες τὶς οἰκογένειες, οἱ ὁποῖες ζοῦσαν μὲ ἵπποτική ζωὴ καί, ἄρα, ἦσαν ἱκανὲς νὰ ἔχουν φέουδα — ἐὰν ἐξετάσουμε τὸν ἀποκλεισμὸ ἀπὸ τὶς δημόσιες ὑπηρεσίες καὶ τὴν ἄρνηση τοῦ δικαίωματος τῆς ψήφου, τὶς διατοπικὲς ἐπιτροπὲς τοῦ κόμματος, τὶς αὐστηρὰ στρατιωτικὲς ὀργανώσεις καὶ τὶς ἀμοιβὲς γιὰ τοὺς καταδότες. Ἐὰν ἐξετάσουμε ἔπειτα τὸ Μπολσεβικισμὸ μὲ τὸν αὐστηρὰ διαλεγμένο στρατό του καὶ — πρὸ πάντων στὴ Ρωσσία — τὶς ὀργανώσεις τῶν καταδοτῶν, τὸν ἀφοπλισμὸ καὶ τὴ στέρηση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων τῶν ἀστῶν, δηλ. τοῦ ἐπιχειρηματία, τοῦ ἐμπόρου, τοῦ εἰσοδηματία, τοῦ κληρικοῦ, τῶν ἀπογόνων τῆς δυναστείας, τῶν ἀστυνομικῶν πρακτόρων καὶ τὴ δημοτικὴ πολιτικὴ.

Ἡ ἀναλογία αὐτὴ γίνεται ἀκόμη περισσότερο κτυπητὴ, ἐὰν λάβουμε ὑπ' ὄψη, ἀφ' ἐνὸς ὅτι τὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση τοῦ μεσαιωνικοῦ κόμματος ἀποτελοῦσε ἕνα καθαρὸς στρατὸς ἵπποτῶν, ὀργανωμένος μὲ βάση τὰ μητρῶα τῶν φεουδαλικῶν τάξεων καὶ ὅτι εὐγενεῖς εἶχαν ὅλες σχεδὸν τὶς ἡγετικὲς θέσεις, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι τὰ Σοβιέτ διατήρησαν ἢ μᾶλλον ξανάφεραν τὴν ὑψηλὴ ἀμοιβὴ γιὰ τὸν ἐπιχειρηματία, τὴν ἀμοιβὴ μὲ τὸ κομμάτι, τὸ σύστημα Taylor, τὴ στρατιωτικὴ καὶ ἐργαστηριακὴ πειθαρχία καὶ τὴ ζήτησιν ξένου κεφαλαίου. Μὲ μιὰ λέξη λοιπόν, τὰ Σοβιέτ ἀναγκάσθηκαν νὰ ἀποδεχθοῦν πάλιν ἐντελῶς ὅλα ἐκεῖνα τὰ πράγματα, ποὺ ὁ Μπολσεβικισμὸς καταπολέμησε σὰν θεσμοὺς τῆς ἀστικῆς τάξης. Ἐπρεπε νὰ κάμουν ἔτσι, γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴ λειτουργία τοῦ κράτους καὶ τῆς οἰκονομίας. Τὰ Σοβιέτ ἐπὶ πλέον ξανάφεραν τοὺς πράκτορες τῆς Ὀχράνα (Τσαρικῆς μυστικῆς ἀστυνομίας), σὰν κύριο ὄργανο τῆς κρατικῆς ἐξουσίας τους. Δὲν πρόκειται ὅμως ἐδῶ νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὶς ὀργανώσεις αὐτὲς τῆς βίας, ἀλλὰ μὲ τοὺς ἐπαγγελματίες πολιτικούς, ποὺ προσπαθοῦν νὰ φθάσουν στὴν ἐξουσία μὲ σῶφρονα καὶ «εἰρηνικὴ» κομματικὴ ἐκστρατεία στὴν «ἀγορὰ τῶν ἐκλογικῶν ψήφων».

Τὰ κόμματα αὐτὰ, μὲ τὴ συνήθη σὲ μᾶς ἔννοια, ἦταν στὴν ἀρχὴ π.χ. στὴν Ἀγγλία ἀπλοῖ ὀπαδοὶ τῆς ἀριστοκρατίας. Ἐὰν γιὰ ἕνα οἰονδήποτε λόγο ὁ εὐγενὴς ἄλλαζε τὸ κόμμα του, ἄλλαζαν

επίσης και όλοι όσοι έξαρτιόταν απ' αυτόν. Οί μεγάλες οικογένειες τών εύγενών και τελευταίος, άλλ' όχι λιγότερο, ό βασιλεύς μέχρι τό νομοσχέδιο τής Μεταρρύθμισης *), είχαν τήν προστασία ενός πλήθους έκλογικών περιφερειών. Με τὰ άριστοκρατικά αυτά κόμματα ήταν συγγενή τὰ κόμματα τών προκρίτων, πού άναπτύσσονται παντού μαζί με τήν αύξηση τής δύναμης τών άστών. Κάτω από τήν πνευματική ήγεσία τών τυπικών διανοητικών στρωμάτων τής Δύσης, οί εύποροι και μορφωμένοι κύκλοι διαφοροποιούνται σε κόμματα και γίνονται όπαδοί τους. Τὰ κόμματα αυτά σχηματίστηκαν, έν μέρει σύμφωνα με τό ταξικό συμφέρον, έν μέρει σύμφωνα με οικογενειακές παραδόσεις και έν μέρει από ιδεολογικούς λόγους. Κληρικοί, δάσκαλοι, καθηγητές, δικηγόροι, γιατροί, φαρμακοποιοί, εύποροι γεωργοί, βιοτέχνες — στην Άγγλία όλο εκείνο τό κοινωνικό στρώμα, πού έθεωρείτο ότι ανήκε στη τάξη τών gentlemen — σχημάτισαν στην άρχή σποραδικές οργανώσεις, τό πολύ-πολύ τοπικούς πολιτικούς όμίλους. Σε άνώμαλες περιόδους ή μικρή άστική τάξη ύψωνε τή φωνή της και κάμια φορά τό προλεταριάτο, έν είχε άρχηγό, πού όμως κατά κανόνα δέν προερχόνταν μέσα απ' αυτό. Σ' αυτή τή φάση κόμματα, πού νά ήταν οργανωμένα διατοπικά, σαν διαρκείς οργανώσεις, δέν ύπήρχαν άκόμη στην ύπαιθρο χώρα. Μόνον οί βουλευτές δημιουργούν τή συνοχή και οί τοπικοί πρόκριτοι παίζουν άποφασιστικό ρόλο στην έπιλογή τών ύποψηφίων. Τὰ προγράμματα προκύπτουν έν μέρει από τούς έκλογικούς λόγους τών ύποψηφίων, έν μέρει από τις συνελεύσεις τών προκρίτων ή από άποφάσεις τού κοινοβουλευτικού κόμματος. Η ήγεσία τών όμίλων είναι μια παρεπομένη και τιμητική άπασχόληση, σαν επ' εύκαιρία εργασία. "Όπου λείπουν οί όμιλοι, (πού αποτελούν τήν συχνότερη περίπτωση) ή έντελώς άκανόνιστη διεύθυνση τής πολιτικής σε όμαλες έποχές βρίσκεται στα χέρια τών λίγων εκείνων ανθρώπων, πού ένδιαφέρονται γι' αυτή. "Ο δημοσιογράφος είναι μόνον ένας έπαγγελματίας πολιτικός, πού άμείβεται μόνον ή έπιχείρηση τής έφημερίδας είναι, γενικά, μια διαρκής πολιτική οργανώση. Έκτός από τήν έφημερίδα,

* Σημ. Μ. Του 1831.

ύπάρχουν μόνον οί συνεδριάσεις τού κοινοβουλίου. Οί βουλευτές και οί κοινοβουλευτικοί άρχηγοί τών κομμάτων ξέρουν σε ποιούς τοπικούς προκρίτους μπορούν νά στραφούν, έν τους φαίνεται επιθυμητή μια πολιτική δράση. Μόνιμες όμως οργανώσεις τών κομμάτων ύπάρχουν μόνον στις μεγάλες πόλεις με μέτρια συμβολή τών μελών, περιοδικές συνελεύσεις και δημόσιες συγκεντρώσεις, όπου ό βουλευτής προβαίνει σε άπολογισμό για τή κοινοβουλευτική του δράση. Τό κόμμα δρᾶ μόνον κατά τις έκλογικές περιόδους.

Τὰ μέλη τού κοινοβουλίου έχουν συμφέρον για τή δυνατότητα διατοπικών έκλογικών συμβιβασμών, για σταθερά και ένιαία προγράμματα, πού τὰ άποδέχονται εύρεις κύκλοι και για μια ένιαία δημαγωγία σ' όλη τή χώρα. Γενικά τό συμφέρον αυτό άποτελεί τή κινητήριό δύναμη τής κομματικής οργανώσης, πού γίνεται διαρκώς άυστηρότερη. Η φύση όμως τού κομματικού μηχανισμού, σαν μιας οργανώσης προκρίτων κατ' άρχήν παραμένει άμετάβλητη. Δέν μεταβάλλεται και άν άκόμη άπλώνεται σ' όλη τή χώρα ένα δίκτυο τοπικών κομματικών οργανώσεων και «πρακτόρων», καθώς και στις μετρίου μεγέθους πόλεις. Τό μέλος τού κοινοβουλευτικού κόμματος δρᾶ όπως και ό άρχηγός τού κεντρικού κομματικού γραφείου, και έχει σταθερή έπαφή, άλληλογραφώντας με τις τοπικές οργανώσεις. Έκτός από τούς ύπαλλήλους τού κεντρικού γραφείου, δέν ύπάρχουν άκόμη άλλοι «έμμισθοι» ύπάλληλοι. Έπί κεφαλής τών τοπικών οργανώσεων, γενικά, είναι «έγκριτοι» πολίτες, για τήν εκτίμηση πού άπολαμβάνουν παντού. Άποτελούν τούς έξωκοινοβουλευτικούς «προκρίτους», πού άσκοδν έπιρροή σ' όλο τό στρώμα τών πολιτικών προκρίτων, οί όποιοι είναι μέλη τού κοινοβουλίου. Τήν πνευματική τροφοδοσία τού τύπου και τών τοπικών συνελεύσεων άποτελεί, βέβαια, όλο και πιο πολύ ή κομματική άλληλογραφία, πού εκδίδει τό κόμμα. Οί κανονικές εισφορές τών μελών είναι άπαραίτητες. Ένα μέρος απ' αυτές θα πρέπει νά καλύψει τις δαπάνες τού κέντρου.

Σ' αυτό τό στάδιο τής εξέλιξης βρίσκονταν, όχι και τόσο πρό μακροϋ χρόνου, οί πλείστες γερμανικές κομματικές οργανώσεις. Στην Γαλλία κυριαρχούσε άκόμη τό πρώτο στάδιο τής κομματικής

ὀργάνωσης, τουλάχιστο μερικά, καὶ ἡ ὀργάνωση τῶν μελῶν τοῦ κοινοβουλίου ἦταν ἐντελῶς ἀσταθής. Στὴν ὑπαιθρο χώρα βρισκουμε ἕνα μικρὸ ἀριθμὸ τοπικῶν προκρίτων καὶ προγράμματα συνταγμένα ἀπὸ τοὺς ὑποψηφίους ἢ ἀπὸ τοὺς προστάτες τους γι' αὐτοὺς εἰδικά, γιὰ τὴν ἐπιδίωξη θέσης. Τὰ προγράμματα βέβαια αὐτὰ εἶναι, λίγο ὡς πολὺ, τοπικὲς προσαρμογές στὶς ἀποφάσεις καὶ στὰ προγράμματα τῶν μελῶν τοῦ κοινοβουλίου. Τὸ σύστημα αὐτὸ διασπάρθηκε μόνον μερικά. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτικῶν, ποὺ εἶχε τὴν πολιτικὴ σὰν κύριον ἐπάγγελμά του, ἦταν ἀκόμη μικτὸς καὶ ἀπετελεῖτο κυρίως ἀπὸ τοὺς ἐκλεγομένους βουλευτές, τοὺς λίγους ἔμμισθους ἐπιτελεῖς τοῦ κόμματος καὶ τοὺς δημοσιογράφους. Στὴν Γαλλία ἐπίσης στὸ σύστημα αὐτὸ περιλαμβάνονταν καὶ ἐκεῖνοι οἱ θεσιθῆρες, ποὺ εἶχαν «πολιτικὴ θέση», ἢ πρὸς τὸ παρὸν προσπαθοῦσαν νὰ ἀποκτήσουν τέτοια θέση. Ἡ πολιτικὴ ἦταν κυρίως παρεπόμενον ἐπάγγελμα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν «ὑπουργισίμων» βουλευτῶν, ποὺ ἄξιζαν νὰ γίνουν ὑπουργοί, ἦταν ἐπίσης πάρα πολὺ περιορισμένος καί, ἀπὸ τὴν θέση τους ὡς προκρίτων περιορισμένος ἦταν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποψηφίων στὶς ἐκλογές. Ὁ ἀριθμὸς ἐκείνων ποὺ εἶχαν ἔμμεσο συμφέρον, καὶ μάλιστα ὑλικό, ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἦταν πάρα πολὺ μεγάλος. Γιατὶ ὅλα τὰ διοικητικὰ μέτρα ἐνὸς ὑπουργείου καί, πρὸ πάντων, ὅλες οἱ ἀποφάσεις γιὰ προσωπικὰ ζητήματα λαμβάνονταν ἐν μέρει μὲ προοπτικὴ τὴν ἐπίδραση πάνω στὶς ἐκλογικὲς πιθανότητες. Ἐπιζητοῦσε καθένας νὰ πετύχει τὴν πραγματοποίησιν ὅποιασδήποτε ἐπιθυμίας του μὲ τὴν μεσολάβησιν τῶν βουλευτῶν τῆς περιφέρειας του. Ὁ ὑπουργός, γιὰ καλὸ καὶ γιὰ κακὸ, ἔπρεπε νὰ προσέξει αὐτοὺς τοὺς βουλευτές, πρὸ πάντων, ἂν ἀνῆκαν στὴν πλειοψηφία. Συνεπῶς καθένας ἀγωνιζόταν γιὰ νὰ ἔχει μιὰ τέτοια ἐπιρροή. Ὁ βουλευτὴς μόνος του κανόνιζε τὴν ἀπονομὴ τῶν θέσεων καί, γενικὰ, ὑποστήριζε τοὺς πολίτες τῆς ἐκλογικῆς του περιφέρειας σὲ κάθε εἶδους ὑπόθεσίν του. Ὁ βουλευτὴς, γιὰ νὰ ξαναεκλεγεῖ, διατηροῦσε πάλι σχέσεις μὲ τοὺς τοπικοὺς προκρίτους.

Οἱ σύγχρονες μορφές λοιπὸν στὴ κομματικὴ ὀργάνωση βρίσκονται σὲ ὀξεία ἀντίθεση μ' αὐτὴν τὴν εἰδυλλιακὴν κατάστασιν, στὴν ὁποία κυριαροῦν οἱ κύκλοι τῶν προκρίτων καί, πρὸ πάντων,

τῶν βουλευτῶν. Οἱ σύγχρονες μορφές στὴ κομματικὴ ὀργάνωση εἶναι παιδιὰ τῆς δημοκρατίας τῆς μαζικῆς ψήφου, τῆς ἀναγκαιότητας τῆς μαζικῆς στρατολογίας καὶ μαζικῆς ὀργάνωσης, τῆς ἀνάπτυξης τῆς μεγίστης ἐνότητας στὴ κατεύθυνσιν καὶ τῆς αὐστηρότερης πειθαρχίας. Ἡ κυριαρχία τῶν προκρίτων καὶ ἡ διευθύνσιν ἀπὸ τοὺς βουλευτὲς παύει. Οἱ «ἐπαγγελματίες» πολιτικοί, ἐκτὸς τοῦ κοινοβουλίου, παίρνουν στὰ χέρια τους τὴν ὀργάνωση. Ἐνεργοῦν ὅπως οἱ «ἐπιχειρηματίες» — ὁ ἀμερικανὸς προϊστάμενος «Boss» καὶ ὁ ἄγγλος ἐκλογικὸς πράκτορας (election agent) πραγματικὰ εἶναι τέτοιοι ἐπιχειρηματίες — ἢ σὰν ὑπάλληλοι μ' ἕνα ὀρισμένο μισθό. Τυπικὰ γίνεται μιὰ εὐρεῖα δημοκρατικοποίηση.

Τὸ κοινοβουλευτικὸν κόμμα δὲν κατασκευάζει πιά τὰ ἐπίσημα προγράμματα καὶ οἱ τοπικοὶ πρόκριτοι δὲν κρατοῦν πιά στὰ χέρια τους τὴν ἐκλογὴ τῶν ὑποψηφίων. Οἱ συνελεύσεις τῶν ὀργανωμένων μελῶν τοῦ κόμματος ἐκλέγουν τοὺς ὑποψηφίους καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους στὶς συνελεύσεις ἀνώτερης τάξης. Μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν κάμποσες τέτοιες συνελεύσεις μέχρι τὸ ἐθνικὸ συνέδριον τοῦ κόμματος. Ἡ δύναμη, φυσικὰ, μένει πραγματικὰ στὰ χέρια ἐκείνων, ποὺ δουλεύουν μέσα στὴν ὀργάνωση συνεχῶς. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ δύναμη βρίσκεται στὰ χέρια ἐκείνων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐξαρτᾶται οἰκονομικὰ ἢ προσωπικὰ ἢ λειτουργικὰ τῆς ὀργάνωσης — π.χ. ἀπὸ τοὺς Μαικῆνες, ἢ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς ἰσχυρῶν ὀμίλων προσώπων, ποὺ ἔχουν συμφέροντα (Tammany Hall). Εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας, ὅτι ὅλος αὐτὸς ὁ μηχανισμὸς τῶν ἀνθρώπων — χαρακτηριστικὰ λέγεται «μηχανή» ἀπὸ τοὺς ἀγγλοσάξωνες — ἢ μᾶλλον ἐκεῖνοι, ποὺ διευθύνουν τὴν μηχανή, χαλιναγωγοῦν τοὺς βουλευτὲς καὶ εἶναι σὲ θέσιν νὰ ἐπιβάλλουν τὴν θέλησίν τους σὲ εὐρεῖα κλίμακα.

Καὶ αὐτὸ ἔχει ἰδιαιτέρη σπουδαιότητα γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κόμματος. Ἀρχηγὸς γίνεται μόνον ἐκεῖνος, ποὺ τὸν ἀκολουθεῖ ἡ «μηχανή» καὶ μάλιστα πάνω ἀκόμη ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ κοινοβουλίου. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ κατασκευὴ τέτοιων «μηχανῶν» σημαίνει τὴν ἔλευσιν τῆς δημοψηφισματικῆς δημοκρατίας.

Οί κομματικοί όπαδοί καί, πρὸ πάντων, οί κομματικοί ύπάλ-
λληλοι καί κομματικοί ἐπιχειρηματίες ἀναμένουν, φυσικά, προσω-
πική ἀμοιβή ἀπὸ τῆ νίκη τοῦ ἀρχηγοῦ τους — δηλ. θέσεις ἢ ἄλ-
λα πλεονεκτήματα. Ἔχει ἀποφασιστική σημασία, τὸ ὅτι ἀναμέ-
νουν τέτοια πλεονεκτήματα ἀπὸ τὸν ἀρχηγό τους καί ὄχι ἀτομικά
ἀπὸ τοὺς βουλευτές. Ἄναμένουν, πρὸ πάντων, ὅτι ἡ δημαγωγική
ἐπίδραση τῆς ἡγετικῆς προσωπικότητας κατὰ τῆ διάρκεια
τῆς ἐκλογικῆς μάχης τοῦ κόμματος, θὰ αὐξήσει τίς ψήφους καί
τίς ἐντολές, συνεπῶς, καί τῆ δύναμη καί, ἄρα, θὰ αὐξήσει ὅσο τὸ
δυνατὸ πὺ πολὺ τίς πιθανότητες τῶν όπαδῶν νὰ πετύχουν τὴν
ἀνταμοιβή πὺ προσδοκοῦν.

Ἰδεατὰ ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια ἐλατήριά τους εἶναι ἡ ἱκανοποίηση,
ὅτι ἐργάζονται μὲ πίστη, προσωπική ἀφοσίωση σὲ ἓνα ἄτομο
καί ὄχι μόνον γιὰ ἓνα ἀφηρημένο πρόγραμμα ἐνὸς κόμματος, πὺ
τὸ ἀποτελοῦν μετριότητες. Ἄπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ τὸ στοιχεῖο
τοῦ «χαρίσματος» κάθε ἡγεσίας βρίσκεται σὲ ἐνέργεια στὸ κομ-
ματικὸ σύστημα.

Αὐτὸ τὸ σύστημα σημείωσε πρόοδο σὲ πάρα πολὺ διαφορε-
τικὸ βαθμὸ, ἂν καί ἦταν σὲ σταθερὸ λανθάνοντα ἀγῶνα μὲ τοὺς
τοπικοὺς προκρίτους καί τὰ μέλη τοῦ κοινοβουλίου, πὺ πάλευαν
γιὰ τὴν ἐπιρροή τους. Αὐτὸ συνέβη στὰ ἀστικά κόμματα πρῶτα
στὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες καί ἔπειτα στὸ σοσιαλδημοκρατικὸ
κόμμα, πρὸ πάντων, στὴ Γερμανία. Σταθερὲς ἀντιδράσεις προβάλ-
λουν, ὅταν δὲν ὑπάρχει γενικὰ ἀναγνωρισμένος ἀρχηγὸς καί ἀκόμη,
ὅταν ὑπάρχει τέτοιος, πρέπει νὰ γίνουν κάθε εἴδους παραχωρήσεις
στὴ ματαιοδοξία καί στὰ προσωπικά συμφέροντα τῶν προκρί-
των. Ἡ «μηχανή» ἀκόμη μπορεῖ νὰ περάσει κάτω ἀπὸ τὴν κυρι-
αρχία τῶν κομματικῶν ἐκείνων ὑπαλλήλων, πὺ ἔχουν στὰ
χέρια τους τὴν κανονικὴ λειτουργία. Κατὰ τίς ἀπόψεις μερικῶν
σοσιαλδημοκρατικῶν κύκλων τὸ κόμμα τους ὑπέκυψε σ' αὐτῆ τῆ
«γραφειοκρατικοποίηση». Οἱ «ὑπάλληλοι» ὅμως ὑποτάσσονται
σχετικὰ εὐκόλα σὲ μιὰ ἡγετικὴ προσωπικότητα, ἐὰν ἔχει ἰσχυρὸ
δημαγωγικὸ ταλέντο. Τὰ ὑλικά καί ἰδεολογικά συμφέροντα τῶν
ὑπαλλήλων εἶναι στενὰ συνδεδεμένα μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς
κομματικῆς δύναμης, πὺ ἀναμένουν ἀπὸ τὴν ἡγετικὴ προσω-

πικότητα καί, ἐπὶ πλέον, καθ' ἑαυτὸ, τοὺς ἱκανοποιεῖ ἐσωτερικά
περισσότερο, ὅταν ἐργάζονται γιὰ ἓναν ἡγέτη. Ἡ ἀνοδος τῶν ἡ-
γετῶν εἶναι πολὺ δυσκολότερη ἐκεῖ, ὅπου οἱ πρόκριτοι, παρόλ-
ληλα μὲ τοὺς ὑπαλλήλους, ἐλέγχουν τὸ κόμμα, ὅπως συνήθως
συμβαίνει στὰ ἀστικά κόμματα. Γιατὶ ἰδεολογικά οἱ πρόκριτοι
«κάνουν τὴ ζωή τους», ἔξω ἀπὸ τὰ ἀσήμαντα προεδρεῖα ἢ τὴν
ιδιότητα τοῦ μέλους σὲ ἐπιτροπές. Ἡ ἐχθροπάθεια κατὰ τοῦ δη-
μαγωγοῦ, σὰν homo novus, ἡ πεποίθηση στὴν ἀνωτερότητα τῆς
κομματικῆς τους πολιτικῆς «πείρας» — πὺ ἀληθινὰ στὴ πραγ-
ματικότητα εἶναι τεραστίας σημασίας — καί τὸ ἰδεολογικὸ συμ-
φέρον γιὰ τὸ σπάσιμο τῶν πολιτικῶν κομματικῶν παραδόσεων,
εἶναι οἱ παράγοντες, πὺ καθορίζουν τὴ σύμπεριφορὰ τῶν προκρί-
των. Μποροῦν νὰ ὑπολογίζονται σ' ὅλα τὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα,
πὺ βρίσκονται μέσα στὸ κόμμα. Πρὸ πάντων ὁ ἀγρότης, ἀλλὰ
καί ὁ μικροαστὸς ψηφοφόρος ἀναζητᾷ τὸ ὄνομα τοῦ προκρίτου,
πὺ τοῦ εἶναι γνωστὸς καί δυσπιστεῖ σ' ἐκεῖνον, πὺ τοῦ εἶναι
ἄγνωστος. Φυσικά, ἐὰν αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος πετύχει, προσκολλᾷ-
ται σ' αὐτὸν ἀπαρασάλευτα. Ἄς ἐξετάσουμε τώρα μερικὰ βασι-
κὰ παραδείγματα τοῦ ἀγῶνα ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς μορφές
— τῶν προκρίτων καί τοῦ κόμματος — καί, ἰδιαίτερα, ἄς ἐξετά-
σουμε τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοψηφισματικῆς μορφῆς, ὅπως τὴν
περιέγραψε ὁ Ostorgorsky*.

Πρῶτον στὴν Ἀγγλία : Ἐκεῖ μέχρι τὸ 1868 ἡ κομματικὴ
ὀργάνωση ἦταν σχεδὸν μιὰ καθαρὴ ὀργάνωση προκρίτων. Οἱ
Tories στὴν ὑπαιθρο ὑποστηρίζονταν π.χ. ἀπὸ τοὺς ἀγγλικανοὺς
ἐφημερίους καί τοὺς δασκάλους, ἀπὸ τοὺς μεγάλους γαιοκτήμονες
τῆς σχετικῆς ἐπαρχίας. Οἱ Whigs ὑποστηρίζονταν, κατὰ τὸ πλεῖ-
στον, ἀπὸ ἄνθρώπους, σὰν τὸν αἰρετικὸ ἱεροκλήρυκα, (ἐὰν ὑπῆρχε
κανένας τέτοιος), τὸν διευθυντὴ ταχυδρομείου, τὸ σιδηρουργό, τὸν
ράπτη, τὸ σχοινοποιὸ — δηλ. ἀπὸ ἐκείνους, πὺ μποροῦσαν νὰ ἀ-
σκῆσουν πολιτικὴ ἐπίδραση, γιατί μποροῦσαν νὰ κουβεντιάσουν
μὲ τὸ κόσμον συχνότατα. Τὰ κόμματα στὶς πόλεις διέφεραν, ἐν μέ-

* Σημ. Μ. Στὸ βιβλίο του : La Democratie et l'organisation des
partis politiques. Paris 1903.

ρει κατά τις οικονομικές, εν μέρει κατά τις θρησκευτικές και, εν μέρει κατά τις απόψεις, που είχε για τὰ κόμματα από την παράδοση κάθε οικογένεια. Οί στυλοβάτες όμως τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης ἦταν πάντα οἱ πρόκριτοι.

Πάνω ἀπ' ὅλ' αὐτὰ ἦταν τὸ κοινοβούλιο, τὰ κόμματα μὲ τὸ ὑπουργεῖο καὶ μὲ τὸν «ἡγέτη», που ἦταν πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ἢ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολίτευσης. Αὐτὸς ὁ ἡγέτης εἶχε δίπλα του τὸν ὑπαρχηγὸ τοῦ κόμματος — τὸν πιὸ σπουδαῖο ἐπαγγελματία πολιτικὸ τῆς ὀργάνωσης τοῦ κόμματος. Ἡ ἀπονομὴ τῶν θέσεων βρισκόνταν στὰ χέρια τοῦ «ὑπαρχηγοῦ». Ἔτσι ὁ θεσιθῆρας ἔπρεπε νὰ ἀποταθεῖ σ' αὐτὸν καὶ αὐτὸς συνεννοεῖτο μὲ τὸ βουλευτὴ τῆς ἰδιαίτερης ἐκλογικῆς περιφέρειας. Βαθμιαῖα ἀρχισε στὶς περιφέρειες ν' ἀναπτύσσεται ἓνα στρώμα ἐπαγγελματιῶν πολιτικῶν. Στὴν ἀρχὴ οἱ τοπικοὶ πράκτορες δὲν πληρώνονταν. Εἶχαν περίπου τὴν ἴδια θέση μὲ τοὺς δικούς μας τοπικοὺς πράκτορες τοῦ κόμματος (Vertrauensmänner). Παράλληλα όμως μ' αὐτούς, ἀναπτύχθηκε ἓνας καπιταλιστικὸς τύπος ἐπιχειρηματία στὶς περιφέρειες. Αὐτὸς ἦταν ὁ ἐκλογικὸς πράκτορας (elektion agent), που ἡ ὑπάρξή του ἦταν ἀναπόφευκτη στὴ σύγχρονη ἀγγλικὴ νομοθεσία καὶ ἐξασφάλισε τὴ γνησιότητα τῶν ἐκλογῶν.

Ἡ νομοθεσία αὐτὴ σκοπὸ εἶχε νὰ ἐλέγξει τὶς δαπάνες τῶν ἐκλογῶν καὶ νὰ ἀνακόψει τὴ δύναμη τοῦ χρήματος, ὑποχρεώνοντας τοὺς ὑποψηφίους νὰ δηλώσουν τὶς δαπάνες, που τοὺς ἐστοίχισαν οἱ ἐκλογές. Γιατὶ στὴν Ἀγγλία ὁ ὑποψήφιος εἶχε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ στραπάτσο τῆς φωνῆς του, — πολὺ περισσότερο ἀπὸ μᾶς (στὴ Γερμανία) — καὶ τὴ διασκέδαση νὰ ἀνοίξει τὸ πουγγί του. Ὁ ἐκλογικὸς πράκτορας ἔκαμε τὸν ὑποψήφιο νὰ πληρώσει ἓνα μεγάλο ποσό, που συνήθως αὐτὸ ἐσήμαινε μιὰ καλὴ δουλειὰ γιὰ τὸν πράκτορα. Κατὰ τὴ διανομὴ τῆς δυνάμης στὸ κοινοβούλιο καὶ στὴ χώρα ἀνάμεσα στὸν ἡγέτη καὶ τοὺς κομματικοὺς προκρίτους, ὁ ἡγέτης στὴν Ἀγγλία ἐπεκράτησε νὰ ἔχει μιὰ πάρα πολὺ ξεχωριστὴ θέση. Αὐτὴ ἡ θέση ὑπαγορεύονταν ἀπὸ τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη, νὰ γίνῃ δυνατὴ μιὰ μεγάλη καὶ, συνεπῶς, σταθερὴ πολιτικὴ. Ὡστόσο οἱ ἐπιρροὴ τῶν κοινοβουλευτικῶν κομμάτων καὶ τῶν κομματικῶν προκρίτων ἦταν ἀκόμη σημαντικὴ.

Ἔτσι περίπου φαίνονταν νὰ εἶναι ἡ παλαιὰ κομματικὴ ὀργάνωση. Κατὰ τὸ ἥμισυ ἦταν ὑπόθεση τῶν προκρίτων καὶ, κατὰ τὸ ἄλλο ἥμισυ, ἦταν μιὰ ἐπιχειρηματικὴ ὀργάνωση μὲ ἔμμισθους ὑπαλλήλους. Ἀπὸ τὸ 1868 τὸ σύστημα τῶν ἐκλογικῶν συνελεύσεων τοῦ κόμματος (Caucus system)* ἐμφανίσθηκε πρῶτα στὶς τοπικὲς ἐκλογές στὸ Μπίρμιχαμ καὶ ἔπειτα σ' ὅλη τὴ χώρα. Ἐνῶς αἰρετικὸς ἐφημέριος καὶ μαζὺ του ὁ Ἰωσήφ Τσάμπερλαϊν ἔφεραν στὴ ζωὴ τὸ σύστημα αὐτό. Ἀφορμὴ ἦταν ἡ δημοκρατικοποίηση τοῦ ἐκλογικοῦ δικαίου. Γιὰ νὰ κερδίσουν τὶς μάζες, ἦταν ἀναγκαῖο νὰ κατασκευάσουν ἓνα τεράστιο μηχανισμό φαινομενικὰ δημοκρατικῆς ὀργάνωσης. Ἔπρεπε νὰ σχηματισθεῖ μιὰ ἐκλογικὴ ὀργάνωση στὴ περιφέρεια κάθε πόλης, γιὰ νὰ εἶναι ἀκατάπαυστα σὲ κίνηση καὶ γιὰ νὰ γραφειοκρατικοποιήσει τὰ πάντα. Ἐπομένως, οἱ ἔμμισθοι ὑπάλληλοι τῶν τοπικῶν ἐκλογικῶν ἐπιτροπῶν ἀυξάνονταν σημαντικὰ καὶ, συνολικὰ, ἴσως τὸ 10 ο]ο τῶν ψηφοφόρων ἦταν ὀργανωμένο σ' αὐτὲς τὶς τοπικὲς ἐπιτροπές. Οἱ κομματικοὶ διευθυντές, που ἐκλέγονταν, εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐνώνονται μὲ ἄλλους καὶ ἦταν οἱ τυπικοὶ φορεῖς τῆς κομματικῆς πολιτικῆς. Ἡ κινητήρια δύναμη ἦταν οἱ τοπικοὶ κύκλοι, που τοὺς ἀποτελοῦσαν πρὸ πάντων, ὅσοι εἶχαν συμφέροντα ἀπὸ τὴ δημοτικὴ πολιτικὴ — που ἦταν πάντα ἡ πηγὴ τῶν παχυλοτέρων ὑλικῶν εὐκαιριῶν. Οἱ κύκλοι αὐτοὶ ἐπίσης συνέλεξαν, κατὰ κύριο λόγο, τὰ οικονομικὰ μέσα. Ὁ νέος αὐτὸς μηχανισμὸς, που δὲν κατευθύνονταν πιά ἀπὸ κοινοβουλευτικὰ μέλη, ἔπρεπε σὲ λίγο νὰ ἀγωνισθεῖ μὲ ἐκείνους, που εἶχαν μέχρι τώρα τὴ δύναμη καὶ, πρὸ παντός, μὲ τὸν «ὑπαρχηγὸ» τοῦ κόμματος. Μὲ τὴν ὑποστήριξη σημαντικῶν τοπικῶν προσώπων ὁ μηχανισμὸς αὐτὸς βγῆκε ἀπὸ τὴ μάχη τόσο νικηφόρος, ὥστε ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ κόμματος ἀναγκάστηκε νὰ ὑποταχθεῖ καὶ νὰ συνθηκολογήσει μαζὺ του. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ συγκέντρωση ὅλης τῆς ἐξουσίας στὰ χέρια τῶν λίγων καὶ, τελικὰ, μόνον ἑνὸς προσώπου, που βρισκόνταν στὴ κορυφὴ τοῦ κόμματος. Ὅλο αὐτὸ τὸ σύστημα ἐμφανίσθηκε στὸ φιλελεύθερο κόμμα μὲ τὴν ἄνοδο τοῦ Γλάδστονα

* Σημ. Μ. Μόνιμη κομματικὴ ὀργάνωση, που τὴν πῆραν ἀπὸ τὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες.

στην εξουσία. Έκείνο που συνετέλεσε στο γοργό θρίαμβο του μηχανισμού αυτού πάνω στους προκρίτους, ήταν η γοητεία της «μεγαλοπρεπούς» δημαγωγίας του Γλάδστονα, η ακλόνητη πίστη των μαζών στο ήθικό περιεχόμενο της πολιτικής του και, προ παντός, η πίστη τους στον ήθικό χαρακτήρα της προσωπικότητάς του. Έγινε άμεσα φανερό, ότι ένα καισαρικό δημοψηφισματικό στοιχείο εμφανίσθηκε στην πολιτική: «Ο δικτάτωρ του πεδίου της μάχης των εκλογών. Στο 1877 η εκλογική κομματική συνέλευση έδρασε για πρώτη φορά σε έθνικές εκλογές και με λαμπρά έπιτυχία, γιατί άποτέλεσμα είχε την πτώση του Disraeli στην άρχή των μεγάλων του κατορθωμάτων. Στο 1866 ο μηχανισμός ήταν σχεδόν τόσο δόλοτα προσανατολισμένος στη χαρισματική προσωπικότητα, ώστε όταν γεννήθηκε το ζήτημα της άυτονομίας (Home rule), όλος ο μηχανισμός από πάνω μέχρι κάτω δέν εξέταζε, εάν πραγματικά συμφωνούσε ή όχι με τον Γλάδστονα, αλλά άπλως με μια του λέξη άποδέχονταν τη γραμμή του: έλεγε ότι ακολουθεί τον Γλάδστονα, ανεξάρτητα εάν έχει δίκιο ή άδικο. Έτσι ο μηχανισμός έγκατέλειψε τον ίδιο το δημιουργό του, τον Τσάμπερλαιν.

Τέτοιος μηχανισμός χρειάζεται σημαντικό προσωπικό. Στην Άγγλία υπάρχουν περίπου 2.000 άτομα, που ζούν άμεσα από τη κομματική πολιτική. Έκείνοι βέβαια που δρούν στην πολιτική καθαρά σαν ψηφοθήρες ή σαν πρόσωπα, που έχουν συμφέροντα, είναι πολύ περισσότεροι, ιδίως στη δημοτική πολιτική. Έκτός από τις οικονομικές ευκαιρίες για τον πολιτικό των κομματικών συνελεύσεων που μπορεί να δράσει, υπάρχουν και οι ευκαιρίες να ικανοποιήσει τη ματαιοδοξία του. Το να γίνει «J.P.» *) ή ακόμη «M.P.» **) είναι, φυσικά, ή επίδιωξη της μεγαλύτερης (και κανονικής) φιλοδοξίας και τέτοιοι άνθρωποι που άποδεδειγμένα είναι καλής άνατροφής δηλ. είναι «gentlemen» πετυχαίνουν το σκοπό τους. Ο ύψιστος σκοπός, φυσικά, ιδίως για τους μεγάλους Μαικηνες, είναι να περιλαμβάνεται κανένας στο κατάλογο των εύγενών «gentlemen». Περίπου τά 50 ο]ο των οικονομικών του κόμματος έξαρ-

* Σημ. Μ. Άρχικά των λέξεων: Justice of the Peace.

**Σημ. Μ. Άρχικά των λέξεων: Member of Parliament.

τώνται από εισφορές δωρητών, που παρέμειναν άνώνομοι.

Ποιό είναι λοιπόν τώρα το άποτέλεσμα όλου αυτού του συστήματος; Σήμερα τα μέλη του κοινοβουλίου, αν έξαιρέσει κανένας τα λίγα μέλη του ύπουργικού συμβουλίου (και λίγους άντάρτες) δέν είναι τίποτε άλλο παρά ύποτακτικοί, που πάντα λένε «ναί». Σε μάς, στο Reichstag, συνήθιζε τουλάχιστο κανένας να φροντίζει για την ιδιωτική του άλληλογραφία στο γραφείο του, δείχνοντας έτσι ότι ένεργούσε για την εύημερία της χώρας. Τέτοιες χειρονομίες δέν χρειάζονται στην Άγγλία: το μέλος του κοινοβουλίου πρέπει μόνο να ψηφίζει και να μη διαπράττει κομματική προδοσία. Πρέπει να εμφανίζεται όταν ο ύπαρχηγός του κόμματος το καλεϊ και να κάνει ό,τι έπιτάσσει το ύπουργείο ή ο άρχηγός της άντιπολίτευσης. Ο μηχανισμός της εκλογικής κομματικής συνέλευσης στην ύπαιθρο χώρα είναι δόλοτα σχεδόν χωρίς άρχές, εάν ύπάρχει ένας ισχυρός άρχηγός που κρατάει άπόλυτα στα χέρια του το μηχανισμό. Έπομένως ο δημοψηφισματικός δικτάτωρ πραγματικά είναι πάνω από το κοινοβούλιο. Σύρει πίσω του τις μάζες με τον πάρα πάνω μηχανισμό, και τα μέλη του κοινοβουλίου είναι γι' αυτόν μόνον πολιτικοί ρουσφετολόγοι, που άνήκουν στους όπαδούς του.

Πώς γίνεται τώρα ή εκλογή αυτών των ισχυρών ήγετων; Και πρώτον με ποιά ικανότητα εκλέγονται; "Υστερα από το προσόν της θέλησης — το πιό σπουδαίο από όλα στο κόσμο — φυσικά ή ισχύς του δημαγωγικού λόγου είναι προ παντός σημαντική. Ο χαρακτήρας της άλλαξε από την έποχή που όμιλητές σαν τον Cobden άπευθύνονταν στο μυαλό, και τον Γλάδστονα που ήταν μαέστρος στη τέχνη φαινομενικά «να άφίνει τα ξηρά γεγονότα να μιλούν μόνα τους». Στη σύγχρονη έποχή συχνά χρησιμοποιούνται καθαρά συναισθηματικά μέσα, όπως χρησιμοποιείται το μέσο του στρατού σωτηρίας, για να κινητοποιήσει τις μάζες. Μπορεί να πεϊ κανένας ότι ή ύπάρχουσα κατάσταση των πραγμάτων είναι «μια δικτατορία», που στηρίζεται στην έκμετάλλευση του συναισθήματος των μαζών. Ωστόσο το έξαιρετικά άναπτυγμένο σύστημα των έπιτροπών στο άγγλικό κοινοβούλιο κάνει δυνατό και άναγκαίο για κάθε πολιτικό, που λογαριάζει να πάρει

μέρος στην ήγεςία, να συνεργασθεῖ μ' αὐτὲς τὶς ἐπιτροπές. Ὅλοι οἱ σπουδαῖοι ὑπουργοὶ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων εἶχαν πίσω τους αὐτὴ τὴν πραγματικὰ ἀποτελεσματικὴ ἄσκηση στὶς ἐπιτροπές. Ἡ πείρα τῶν ἐκθέσεων τῶν ἐπιτροπῶν καὶ ἡ δημοσία κριτικὴ σ' αὐτὲς τὶς συζητήσεις ἀποτελοῦν προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν πραγματικὴ ἐπιλογή τῶν ἡγετῶν, καὶ γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ἀπλῶν δημαγωγῶν.

Ἔτσι εἶναι στὴν Ἀγγλία. Τὸ σύστημα ὅμως τῶν ἐκλογικῶν κομματικῶν συνελεύσεων ἦταν μιὰ ἀσθενὴς μορφή, ἂν τὴ συγκρίνουμε μὲ τὴν ἀμερικανικὴ κομματικὴ ὀργάνωση, ποὺ ἔδωσε στὴ δημοψηφισματικὴ μορφή ἐξαιρετικὰ πρόωρα μιὰ πολὺ καθαρὴ φυσιογνωμία. Κατὰ τὸν Washington ἢ Ἀμερικὴ ἔπρεπε νὰ γίνῃ μιὰ πόλιτεια, ποὺ νὰ τὴν διοικοῦν «gentlemen». Στὴν ἐποχὴ τοῦ στὴν Ἀμερικὴ ὁ «gentleman» ἦταν καὶ γαιοκτῆμονας ἢ ἓνας ἄνθρωπος μὲ μόρφωση κολλεγίου — ἔτσι ἦταν στὰ πρῶτα χρόνια. Στὴν ἀρχή, ὅταν τὰ κόμματα ἄρχισαν νὰ ὀργανώνονται, τὰ μέλη τῆς Βουλῆς εἶχαν τὴν ἀξίωση νὰ εἶναι ἀρχηγοί, ἀκριβῶς ὅπως στὴν Ἀγγλία τὴν ἐποχὴ τῆς κυριαρχίας τῶν προκρίτων. Ἡ κομματικὴ ὀργάνωση ἦταν ὁλότελα χαλαρὴ καὶ συνεχίσθηκε ἔτσι μέχρι τὸ 1824. Σὲ μερικὸς δήμους, ποὺ βρισκόνταν ἀκόμη στὴν ἀρχὴ τῆς σύγχρονης ἐξέλιξης ἢ κομματικὴ μηχανὴ ἦταν «ἐν τῷ γίγνεσθαι» ἀκόμη λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1820. Ἀλλὰ ὅταν ὁ Andrew Jackson ἐκλέγηκε γιὰ πρώτη φορὰ πρόεδρος — ὁ ὑποψήφιος τῶν γεωργῶν τῆς δύσης — ἡ παλῆ ἀπαράδοση ἀνατράπηκε. Ἡ τυπικὴ κομματικὴ ήγεςία ἀπὸ ἡγετικὰ μέλη τοῦ Κογκρέσσου τερματίσθηκε λίγο μετὰ τὸ 1840, ὅταν οἱ μεγάλοι κοινοβουλευτικοὶ ἄνδρες Calhoun καὶ Webster ἀποσύρθηκαν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ζωὴ, γιὰ τὸ κοινοβούλιο ἔχασε ὅλη τοῦ τῆ δύναμη πάνω στὴ κομματικὴ μηχανὴ τῆς ὑπαίθρου χώρας. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς δημοψηφισματικῆς «μηχανῆς» στὴν Ἀμερικὴ τόσον πρόωρα, ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι, ἐκεῖ καὶ μόνον ἐκεῖ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καὶ — αὐτὸ κυρίως ἐνδιέφερε — ἐπὶ κεφαλῆς τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν ἦταν ἓνας πρόεδρος, ποὺ ἐκλέγονταν μὲ δημοψήφισμα. Ἡ ἀρχὴ τοῦ «χωρισμοῦ τῶν ἐξουσιῶν» τὸν ἔκαμε σχεδὸν ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ κοινοβούλιο

στὴ διεύθυνση τῶν ὑπηρεσιῶν. Ἔτσι, ἓνα ἀληθινὸ ἀντικείμενο λείας τῶν εἰσοδημάτων τῶν δημοσίων θέσεων ἀποδείχθηκε σὰν ἀμοιβὴ τῆς νίκης ἀκριβῶς στὴν προεδρικὴ ἐκλογή. Μὲ τὸν A. Jackson τὸ σύστημα τοῦ «ρουσφετιοῦ» (spoil system) συστηματικὰ ὑψώθηκε σὲ ἀρχὴ καὶ ἐπακολούθησαν οἱ συνέπειες.

Ποία σημασία ἔχει τὸ σύστημα τοῦ ρουσφετιοῦ — ἢ παραχώρηση ὅλων τῶν θέσεων τῆς ὀμοσπονδίας στὸς ὀπαδοὺς τῶν νικητῶν ὑποψηφίων — σήμερα γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν κομμάτων; Σημαίνει ὅτι τὰ κόμματα ἀνταγωνίζονται ὁλότελα χωρὶς ἀρχές. Εἶναι καθαρὲς ὀργανώσεις θεσιθηρῶν, ποὺ συντάσσουν τὰ μεταβαλλόμενα προγράμματα τους, ἀνάλογα μὲ τὶς πιθανότητες ποὺ ἔχουν ν' ἀγρεύσουν ψήφους. Ἀλλάζουν τὰ χρώματά τους σὲ τέτοιο βαθμὸ ποὺ, παρ' ὅλες τὶς ἀναλογίες, ὠστόσο, δὲν συναντᾶμε πουθενὰ ἄλλοῦ. Τὰ κόμματα κατασκευάζονται ἀπλῶς καὶ μόνον γιὰ τὴν ἐκλογικὴ ἐκστρατεία, ποὺ εἶναι πάρα πολὺ σπουδαία γιὰ τὴν διάθεση τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν, γιὰ τὴν μάχη γιὰ τὴν προεδρεία καὶ τὴν κυβέρνησι τῶν χωριστῶν πολιτειῶν. Προγράμματα καὶ ὑποψήφιοι ἐκλέγονται στὶς «ἐθνικὲς συνελεύσεις» τῶν κομμάτων, χωρὶς τὴν σύμπραξη τῶν ἀντιπροσώπων τῆς βουλῆς. Οἱ ἀντιπρόσωποι λοιπὸν προβάλλονται ἀπὸ τὶς κομματικὲς συνελεύσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες τυπικὰ ἐκλέγονται πολὺ δημοκρατικὰ. Οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοὶ ὀρίζονται ἀπὸ συνελεύσεις ἄλλων ἀντιπροσώπων, ποὺ κι' αὐτοὶ πάλιν ὀφείλουν τὴν ἐντολή τους στὶς «ἀρχικὲς» συνελεύσεις, δηλ. στὶς συνελεύσεις τῶν ἀμεσῶν ψηφοφόρων τοῦ κόμματος. Σ' αὐτὲς τὶς «ἀρχικὲς» κομματικὲς συνελεύσεις οἱ ἀντιπρόσωποι ἐκλέγονται «ἐν ὀνόματι» τοῦ ὑποψηφίου γιὰ τὴν ήγεςία τοῦ ἔθνους. Μέσα στὸ κάθε κόμμα μαίνεται ἡ πιὸ ἄγρια μάχη γιὰ τὸ ζήτημα τῆς «ὀνομασίας». Ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ προέδρου ἐξαρτῶνται 300.000—400.000 διορισμοὶ σὲ δημόσιες θέσεις, διορισμοὶ ποὺ γίνονται ἀπ' αὐτὸν καὶ μὲ τὴν ἔγκριση μόνον τῶν γερουσιαστῶν τῆς καθεμιᾶς πολιτείας. Οἱ γερουσιαστὲς συνεπῶς εἶναι ἰσχυροὶ πολιτικοί. Σὲ σύγκριση ἢ Βουλὴ τῶν ἀντιπροσώπων εἶναι πολιτικὰ ὁλότελα ἀνίσχυρη, γιὰ τὸν δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διαθέτῃ τὶς δημόσιες θέσεις καὶ γιὰ τὸν οἱ ὑπουργοὶ ἀπλῶς εἶναι βοηθοὶ τοῦ προέδρου καὶ μποροῦν νὰ ἀ-

σκοῦν τὸ λειτούργημα τους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐμπιστοσύνη ἢ τὴν ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης τοῦ λαοῦ. Ὁ πρόεδρος, πού «νομιμοποιεῖται» ἀπὸ τὸ λαό, ἀντιμετωπίζει ὅποιονδήποτε, ἀκάμῃ καὶ τὸ Κογκρέσσο — αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀποτέλεσμα τῆς ἀρχῆς τοῦ «χωρισμοῦ τῶν ἐξουσιῶν».

Στὴν Ἀμερικὴ τὸ σύστημα ρουσφετιοῦ, πού ὑποστηρίζονταν μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἦταν τεχνικὰ δυνατὸ, γιατί ὁ ἀμερικανικὸς πολιτισμὸς στὴ νεότητά του μποροῦσε νὰ σηκώσει μιὰ καθαρὰ ἐρασιτεχνικὴ διοίκηση. Μὲ 300.000—400.000 τέτοιους ἀνθρώπους τοῦ κόμματος, πού δὲν εἶχαν ἄλλα προσόντα στὸ ἐνεργητικὸ τους, ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἶχαν παράσχει καλὲς ὑπηρεσίες στὸ κόμμα, εἶναι φυσικὸ ὅτι τὸ καθεστῶς αὐτὸ δὲν μποροῦσε, παρὰ νὰ ἔχει τεράστια κακά. Ἀνήκουστη διαφθορὰ καὶ σπατάλη χωρὶς ταῖρι, τίς ὁποῖες δὲν θὰ μποροῦσε νὰ βαστήξει παρὰ μόνον μιὰ χώρα μὲ τίς ἴδιες ἀπεριόριστες οικονομικὲς δυνατότητες.

Ὁ «προϊστάμενος» (Boss) λοιπὸν εἶναι ἡ μορφή πού ἐμφανίζεται στὴ σκηνὴ αὐτοῦ τοῦ συστήματος τῆς δημοψηφισματικῆς κομματικῆς μηχανῆς. Τὶ εἶναι ὁ «προϊστάμενος»; Εἶναι ἓνας πολιτικὸς καπιταλιστὴς ἐπιχειρηματίας, πού γιὰ λογαριασμό του καὶ μὲ δικὸ του κίνδυνον παρέχει ψήφους. Μπορεῖ νὰ ἔχει ἀποκτήσει τίς πρῶτες του σχέσεις σὰν δικηγόρος, ἢ ποτοπώλης ἢ ἰδιοκτῆτης παρόμοιων καταστημάτων, ἢ, ἴσως, σὰν δανειστής. Ἀπὸ ἐκεῖ ἀπλώνει τὰ νήματά του, μέχρις ὅτου εἶναι σὲ θέση νὰ «ἐλέγχει» ἓναν ὀρισμένο ἀριθμὸ ψήφων. Ὄταν αὐτὸ ἔχει προχωρήσει ἀρκετὰ, ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ γειτονικοὺς «προϊσταμένους» καὶ μὲ ζῆλο, ἰκανότητα καὶ πρό παντός μὲ φρόνηση, κάνει νὰ τὸν προσέξουν ἰδιαίτερα ἐκεῖνοι, πού ἔχουν προχωρήσει ἀρκετὰ στὴ καριέρα καὶ τότε ἀνεβαίνει. Ὁ «προϊστάμενος» εἶναι ἀπαραίτητος στὴν ὀργάνωση τοῦ κόμματος καὶ ἡ ὀργάνωση συγκεντρώνεται στὰ χέρια του. Οὐσιαστικὰ παρέχει τὰ οικονομικὰ μέσα. Πῶς τὰ παρέχει; Ἀπὸ εἰσφορὰς τῶν μελῶν καὶ ἰδιαίτερα φορολογώντας τοὺς μισθοὺς ἐκείνων τῶν ὑπαλλήλων, πού ἀπόκτησαν τὴ θέση τους μὲ τὴ μεσολάβησή του καὶ τοῦ κόμματος. Ἐπειτα ὑπάρχουν οἱ δωροδοκίες καὶ τὰ φιλοδωρήματα. Ὅποιος θέλει

νὰ καταδολιευθεῖ ἀτιμώρητα ἓναν ἀπὸ τοὺς πολλοὺς νόμους, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴ συγκατάθεση τοῦ «προϊσταμένου», καὶ φυσικὰ πρέπει νὰ πληρώσει γι' αὐτό, γιατί ἄλλοιῶς «θὰ βρεῖ τὸ μπελᾶ του». Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ συγκεντρωθεῖ τὸ ἀναγκαῖο κεφάλαιο γιὰ πολιτικὲς ἐπιχειρήσεις. Ὁ «προϊστάμενος» εἶναι ἀπαραίτητος σὰν ἄμεσος παραλήπτης τοῦ χρήματος ἀπὸ τοὺς μεγάλους οἰκονομικοὺς μεγιστάνες, πού δὲν θὰ ἐμπιστευόνταν τὰ χρήματά τους γιὰ ἐκλογικοὺς σκοποὺς σὲ ἓναν ἔμμισθο κομματικὸ ὑπάλληλο ἢ σ' ὅποιονδήποτε ἄλλο δημόσιο ὑπόλογο. Ὁ «προϊστάμενος», μὲ τὴ συνετή του διάκριση στὶς χρηματικὲς ὑποθέσεις, εἶναι φυσικὰ ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος γιὰ τοὺς καπιταλιστικοὺς κύκλους, πού χρηματοδοτοῦν τίς ἐκλογές. Ὁ τυπικὸς «προϊστάμενος» εἶναι ἓνας ἀπόλυτα συνετὸς ἄνθρωπος. Δὲν ἐπιδιώκει κοινωνικὸ γόητρο. Ὁ «ἐπαγγελματίας» περιφρονεῖται ἀπὸ τὴ «καλὴ κοινωνία». Ἐπιδιώκει μόνον δύναμη, δύναμη σὰν πηγὴ χρήματος, ἀλλὰ καὶ δύναμη γιὰ τὴ δύναμη. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Ἀγγλο «ἡγέτη» (Leader) ὁ ἀμερικανὸς «προϊστάμενος» (Boss) δουλεύει πιὸ σκοτεινά. Δὲν θὰ τὸν ἀκούσετε νὰ μιλάει δημοσίᾳ : ὑποβάλλει στοὺς ὁμιλητὲς ὅ,τι πρέπει νὰ ποῦν μὲ τὸ κατάλληλο τρόπο. Ὁ ἴδιος ὅμως σωπαίνει. Κατὰ κανόνα δὲν δέχεται καμιὰ θέση, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θέση τοῦ γερουσιαστοῦ. Γιατί, ἀφ' ὅτου οἱ γερουσιαστὲς σύμφωνα μὲ τὸ σύνταγμα ἔχουν δικαίωμα νὰ διαθέτουν δημόσιες θέσεις, οἱ ἡγέτες τῆς πολιτικῆς κλίμας συχνὰ μετέχουν προσωπικὰ σὲ αὐτὸ τὸ σῶμα (στὴ Γερουσία). Ἡ διανομὴ τῶν θέσεων γίνεται κατὰ πρῶτον σύμφωνα μὲ τίς ὑπηρεσίες, πού ἔχει παράσχει κανένας στὸ κόμμα. Ἐπίσης ὅμως συχνὰ συμβαίνει πλειοδοτικὸς πλειστηριασμὸς γιὰ μιὰ θέση καὶ ὑπάρχει ὀρισμένη τιμὴ γιὰ κάθε θέση. Ὑπάρχει λοιπὸν ἓνα σύστημα γιὰ τὴ πώληση θέσεων, πού ὥστόσο ἦταν ἀρκετὰ γνωστὸ καὶ στὶς μοναρχίες καὶ στὰ ἐκκλησιαστικὰ κράτη τοῦ 17 καὶ 18 αἰῶνα.

Ὁ «προϊστάμενος» δὲν ἔχει σταθερὲς πολιτικὲς ἀρχές. Εἶναι ὀλότελα χωρὶς ἀρχές στοὺς πολιτικοὺς προσανατολισμοὺς του καὶ μόνον ρωτάει : Τὶ μαζεύει ψήφους ; Συχνὰ εἶναι ἓνας ἀρκετὰ πενιχρὰ μορφωμένος ἄνθρωπος. Κατὰ κανόνα ὅμως ἡ

ιδιωτική του ζωή είναι άφογη και «καθώς πρέπει». Την πολιτική ήθική του την προσαρμόζει στους μέσους ήθικούς κανόνες της πολιτικής συμπεριφοράς, όπως πάρα πολλοί από μᾶς μπορεί να έχουν κάμει κατά την περίοδο της «μαύρης αγοράς» στο πεδίο της οικονομικής ήθικης*. Το γεγονός, ότι η κοινωνία περιφρονεί τὸν «προϊστάμενον» σὰν ἐπαγγελματία πολιτικό, δὲν τὸν στενοχωρεῖ. Τὸ ὅτι προσωπικά αὐτὸς δὲ φθάνει—καὶ δὲν τὸ ἐπιθυμεῖ—στὰ ὑψίστα ἀξιώματα τῆς πολιτείας, συχνὰ τοῦ δίνει τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἐξωκομματικές διάνοιες, ἐξέχοντα πρόσωπα, ὅπως οἱ πρόκριτοι, μποροῦν νὰ ἐκθέσουν ὑποψηφιότητα, ὅταν ὁ «προϊστάμενος» τοὺς ὑποσχεθεῖ ὅτι θὰ ἐξασφαλίσει ψήφους κατὰ τὴν ψηφοφορία. Συνεπῶς τὸ ἴδιο παλὴν κόμμα τῶν προκρίτων ξαναγυρίζει πάλι καὶ πάλι, ὅπως συμβαίνει σὲ μᾶς. Ὁ σχηματισμὸς ἀκριβῶς αὐτῶν τῶν χωρὶς ἀρχὲς κομμάτων μὲ τοὺς κοινωνικά περιφρονημένους ἰσχυροὺς ἀνθρώπους βοήθησε ἱκανοὺς ἀνθρώπους νὰ καταλάβουν τὸ προεδρικὸ ἀξίωμα—ἀνθρώπους ποὺ σὲ μᾶς δὲν θὰ ἔφθαναν ποτὲ στὴ κορυφὴ τῶν δημοσίων ἀξιωματῶν. Οἱ «προϊστάμενοι», βέβαια, ἀντιδροῦν σὲ ἕνα, ποὺ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ πράγματα (outsider), γιὰ τὸν ποὺ εἶναι ἰσχυρὸς σὲ κίνδυνον τὴν πηγὴν τοῦ χρήματός καὶ τῆς δυνάμεώς τους. Ὡστόσο στὸν ἀγῶνα γιὰ νὰ κερδίσουν τὴν εὐνοια τῶν ψηφοφόρων συγκατατέθηκαν καὶ ἀποδέχθηκαν ὑποψηφίους γνωστοὺς σὰν ἀντιπάλους τῆς διαφθοράς.

Ἐπάρχει λοιπὸν ἐδῶ μιὰ ἰσχυρὴ καπιταλιστικὴ κομματικὴ μηχανή, αὐστηρὰ καὶ ὀλοκληρωτικὰ ὀργανωμένη ἀπὸ πάνω μέχρι κάτω, ποὺ ὑποστηρίζεται ἀπὸ ὀμίλους μὲ ἐξαιρετικὴ σταθερότητα. Οἱ ὀμίλοι αὗτοι, ὅπως ὁ Tammany Hall, εἶναι σὰν τὴν τάξεις τῶν ἵπποτων. Ἐπιδιώκουν κέρδη μόνον μὲ πολιτικὴ ἐξουσία καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὴν δημοτικὴ διοίκηση, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ πιὸ σπουδαῖο ἀντικείμενο λαφυραγωγίας. Ἡ διάρθρωση αὐτῆ τῆς κομματικῆς ζωῆς ἦταν ἀδύνατη ἀπὸ τὸ μεγάλο βαθμὸ τῆς δημοκρατίας, ποὺ εἶχαν οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες σὰν μιὰ «νέα χώρα». Ἡ σχέση

* Σημ. Μ. Ὁ Weber ὑπαινίσσεται τὴν ἀνάπτυξη τῆς μαύρης αγοράς κατὰ τὸν πόλεμο 1914—1918.

αὐτὴ πάλι ἀποτελεῖ μὲ τὴ σειρά τῆς τὴν αἰτία τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ σύστημα αὐτὸ μαρᾶθηκε βαθμιαῖα. Ἡ Ἀμερικὴ δὲν μπορεῖ πιά νὰ κυβερνηθεῖ μόνον ἀπὸ ἐρασιτέχνες. Μόλις πρὸ 15 ἐτῶν ὄταν ἀμερικάνοι ἐργάτες ἐρωτήθηκαν : γιὰ τὴν ἀφήγηση νὰ κυβερνῶνται ἀπὸ πολιτικούς, ποὺ παραδέχονταν ὅτι περιφρονοῦν, ἀπάντησαν : «Προτιμᾶμε νὰ ἔχουμε στὴν ἐξουσία ἀνθρώπους, ποὺ νὰ μποροῦμε νὰ τοὺς φτύσουμε, παρὰ νὰ ἔχουμε μιὰ κάστα ὑπαλλήλων, ποὺ νὰ μᾶς φτύνει, ὅπως συμβαίνει μὲ σᾶς». Αὐτὴ ἦταν ἡ παλὴν ἀποψη τῆς ἀμερικανικῆς «δημοκρατίας». Οἱ σοσιαλιστὲς καὶ τότε εἶχαν ἐντελῶς διάφορες ἰδέες καὶ τώρα ἡ κατάστασις δὲν εἶναι περισσότερο ἀνεκτή. Ἡ ἐρασιτεχνικὴ διοίκηση δὲν ἐπαρκεῖ καὶ ἡ μεταρρύθμισις τῶν ὑπηρεσιῶν (Civil Service Reform) δημιουργεῖ ἕνα ἀριθμὸ θέσεων ἰσοβίων, ποὺ αὐξάνονται διαρκῶς μὲ δικαιώματα συντάξεων. Ἡ μεταρρύθμισις δρᾷ μὲ τέτοιον τρόπο, ὥστε πῆραν τὴν δημοσίαις θέσεις οἱ πανεπιστημιακὰ μορφωμένοι ὑπάλληλοι, ποὺ ἦταν τόσον ἀκέραιοι καὶ ἱκανοί, ὅσο καὶ οἱ δικοὶ μας ὑπάλληλοι. Μάλιστα τώρα περίπου 100.000 θέσεις ἔπαψαν νὰ εἶναι ἀντικείμενο ἐκλογικῆς ἐκμετάλλευσης. Οἱ θέσεις αὐτὲς ἀπεναντίας παρέχουν τὸ δικαίωμα σύνταξης τοὺς κατόχους τοὺς καὶ ἡ κατάληψή τους βασίζεται σὲ δοκιμασμένα προσόντα. Ἐτσι τὸ σύστημα τοῦ ρουσφετιοῦ (spoils system) βαθμιαῖα θὰ παραμερισθεῖ καὶ ἐπίσης ἡ φύσις τῆς κομματικῆς ἡγεσίας εἶναι πιθανὸν τότε νὰ μεταμορφωθεῖ—μέχρι σήμερα ὅμως δὲν ξέρουμε μὲ πῶς τρόπο.

Στὴ Γερμανία μέχρι τώρα οἱ σημαντικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν κομματικὴ ὀργάνωσις οὐσιαστικὰ ἦταν οἱ ἐξῆς.

Πρῶτον τὸ κοινοβούλιο ἦταν ἀνίσχυρο. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι κανένας ἀνθρώπος μὲ ἡγετικὰ προσόντα δὲν ἔμπαινε μόνιμα στὸ κοινοβούλιο. Ἐὰν κανένας ἤθελε νὰ μπεῖ στὸ κοινοβούλιο, τί μποροῦσε νὰ κάμει ἐκεῖ ; Ὅταν μιὰ θέση καγκελλάρου ἦταν κενή, μποροῦσε νὰ πεῖ στὸν ἀρχηγὸ τῆς διοικήσεως : «Ἐχω ἕνα πάρα πολὺ ἱκανὸν ἀνθρώπο στὴν ἐκλογικὴ μου περιφέρεια, ποὺ θὰ ἦταν κατάλληλος· πάρε τον.» Καὶ θὰ συμφωνοῦσε εὐχαρίστως. Αὐτὸ ὅμως ἦταν ὅλο κι ὅλο, ποὺ μποροῦσε νὰ κάνει ἕνας γερμανὸς βουλευτῆς γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ ἐνστικτὸ του γιὰ δύναμη—ἐὰν εἶχε τέτοιο. Σ' αὐτὸ πρέπει νὰ προσθέσουμε τὴν τεράστια σπου-

δαιότητα τῆς ἔμπειρης ὑπαλληλίας στὴ Γερμανία. Τοῦτο προκαλοῦσε τὴν ἀδυναμία τοῦ κοινοβουλίου. Ἡ ὑπαλληλία μας ἦταν ἡ πρώτη στὸ κόσμο. Ἡ σπουδαιότητα αὐτὴ τῆς ὑπαλληλίας εἶχε ὡς συνέπεια τὸ γεγονός ὅτι οἱ ὑπάλληλοι δὲν ἐπεδίωκαν μόνον ὑπαλληλικές ἀλλὰ καὶ ὑπουργικές θέσεις. Στὴ Βαυαρικὴ Βουλὴ ὅταν γινόταν συζήτηση τὸ τελευταῖο χρόνο γιὰ κοινοβουλευτικὴ κυβέρνηση, εἶπαν ὅτι, ἐὰν μέλη τῆς βουλῆς ἐπαιρναν ὑπουργικές θέσεις, ἄνθρωποι μὲ ταλέντο δὲν θὰ ἀκολουθοῦσαν πιά τὴ δημοσιοὑπαλληλικὴ καριέρα. Ἐπὶ πλέον οἱ διοικητικὲς ὑπηρεσίες συστηματικὰ ἀπέφευγαν τέτοιον ἔλεγχο, σὰν κι αὐτὸν ποῦ γίνεται στὶς συζητήσεις τῶν ἀγγλικῶν ἐπιτροπῶν. Ἡ διοίκηση μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἔφερε τὸ κοινοβούλιο σὲ ἀδυναμία νὰ βγάλει πραγματικὰ χρησίμους διοικητικοὺς ἡγέτες ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ Κοινοβουλίου ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις.

Στὴ Γερμανία ἓνας τρίτος παράγοντας, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Ἀμερικὴ εἶναι, ὅτι εἶχαμε κόμματα μὲ πολιτικὲς ἀρχές, ποῦ ἰσχυρίζονταν ὅτι τὰ μέλη τους, τοῦλάχιστον ὑποκειμενικά, ἀντιπροσώπευαν μὲ καλὴ πίστη κοσμοθεωρίες (Weltanschauungen). Τὰ δύο πιὸ σπουδαῖα ἀπ' αὐτὰ τὰ κόμματα λοιπόν, τὸ καθολικὸ κόμμα τοῦ κέντρου καὶ τὸ σοσιαλδημοκρατικὸ κόμμα, ἦταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κόμματα μειοψηφίας καὶ ἐννοοῦσαν νὰ μείνουν τέτοια. Οἱ ἡγετικοὶ κύκλοι τοῦ καθολικοῦ κέντρου στὸ Reich δὲν ἔκρυψαν ποτὲ τὴν ἀντίθεσή τους μὲ τὴ κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία, γιατί φοβόντουσαν μήπως παραμείνουν στὴ μειοψηφία κι ἔτσι ἀντιμετωπίσουν δυσκολίες στὴ τοποθέτηση τῶν θεσισθῶν τους σὲ θέσεις, ὅπως εἶχαν κάνει πρὶν, ἀσκώντας πίεση στὴ κυβέρνηση. Τὸ σοσιαλδημοκρατικὸ κόμμα ἦταν ἀρχικὰ ἓνα κόμμα μειοψηφίας καὶ ἓνα ἐμπόδιο στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, γιατί δὲν ἤθελε νὰ κηλιδωθεῖ, μετέχοντας στὴν ὑπάρχουσα ἀστικὴ πολιτικὴ τάξη. Τὸ γεγονός ὅτι καὶ τὰ δύο κόμματα ἀπέκλειαν τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα ἔκανε ἀδύνατη τὴν κοινοβουλευτικὴν κυβέρνηση.

Ἐξετάζοντας ὅλ' αὐτὰ, τί ἐγίναν τότε στὴ Γερμανία οἱ ἐπαγγελματίες πολιτικοί; Δὲν εἶχαν οὔτε δύναμη, οὔτε εὐθύνη καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ παίξουν παρὰ μόνον ἓνα δευτερεύοντα ρόλο, σὰν πρόκριτοι. Συνεπῶς ἐμψυχώθηκαν ἐκ νέου ἀπὸ τὰ ἐνστικτα τοῦ

ἐπαγγέλματος, ποῦ εἶναι τυπικὰ παντοῦ. Ἦταν ἀδύνατο γιὰ ἓναν ἄνθρωπο, ποῦ δὲν ἦταν ὅμοιος τους, νὰ ἀνέβει ψηλὰ στὸν κύκλο ἐκείνων τῶν προκρίτων, ποῦ «ἔκαμαν ζωὴ τους» τίς ἀσήμαντες θέσεις τους. Θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφέρουμε πάρα πολλὰ ὀνόματα ἀπὸ κάθε κόμμα, χωρὶς νὰ ἐξαιρέσουμε, ἐννοεῖται, τὸ σοσιαλδημοκρατικὸ κόμμα, ποῦ σημαίνουν τραγωδίες πολιτικῆς καριέρας, γιατί τὰ πρόσωπα αὐτὰ εἶχαν ἡγετικὰ προσόντα καὶ ἀκριβῶς γιὰ τὴν ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν προσόντων δὲν ἦταν ἀνεκτοὶ ἀπὸ τοὺς προκρίτους. Ὅλα τὰ κόμματά μας ἀκολούθησαν αὐτὴ τὴν πορεία ἐξέλιξης καὶ ἐγίναν κλίκες προκρίτων. Ὁ Bebel π.χ. ἦταν ἡγέτης ἐξ ἰδιοσυγκρασίας καὶ εἶχε ἀγνὸ χαρακτήρα, ὅσον καὶ ἂν ἦταν μέτρο τὸ μυαλό του. Τὸ γεγονός ὅτι ἦταν μάρτυρας, ὅτι ποτὲ δὲν ἐπρόδωσε τὴν ἐμπιστοσύνη στὰ μάτια τῶν μαζῶν, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι ἀπόλυτα μαζὶ του οἱ μάζες. Δὲν ὑπῆρχε καμιὰ δύναμη μέσα στὸ κόμμα, ποῦ θὰ μπορούσε σοβαρὰ νὰ τὸν προκαλέσει. Μὲ τὸ θάνατον του ἔσβυσε ἡ ἡγεσία καὶ ἄρχισε ἡ κυριαρχία τῶν ὑπαλλήλων. Ὑπάλληλοι συντεχνιῶν, κομματικοὶ γραμματεῖς καὶ δημοσιογράφοι ἤλθαν στὴν κορυφή. Τὰ ἐνστικτα τῆς ὑπαλληλίας, σπάνια ἐντιμῆς μπορεῖ νὰ πεῖ κανένας σὲ σύγκριση μὲ τίς συνθήκες τῶν ἄλλων χωρῶν, ἰδιαίτερα μὲ τοὺς συχνὰ διεφθαρμένους ὑπαλλήλους τῶν ἐργατικῶν ἐνώσεων (trade-unions) στὴν Ἀμερικὴ. Οἱ συνέπειες ὅμως τῆς κυριαρχίας τῆς ὑπαλληλίας, ποῦ ἐξετάσαμε πάρα πάνω, ἄρχισαν καὶ στὸ κόμμα.

Ἀπὸ τὸ 1880 κι ἐδῶ τὰ ἀστικὰ κόμματα ἐγίναν ἐντελῶς κλίκες προκρίτων. Φυσικὰ κατὰ τίς περιστάσεις τὰ κόμματα ἀναγκάζονταν νὰ προσεταιρίζονται ἐξωκομματικὲς προσωπικότητες, γιὰ διαφημιστικοὺς σκοποὺς καὶ γιὰ νὰ μποροῦν νὰ λένε «ἐχομε αὐτὰ κι αὐτὰ τὰ ὀνόματα». Ἐφ' ὅσον ἦταν δυνατὸ, ἀπέφευγαν νὰ ἐκθέσουν αὐτὰ τὰ ὀνόματα στὶς ἐκλογές. Μόνον ὅταν ἦταν ἀναπόφευκτο καὶ ἡ προσωπικότητα ἐπέμενέ τότε μποροῦσε νὰ ἐκτεθεῖ στὶς ἐκλογές. Τὸ ἴδιο πνεῦμα ἐπικρατοῦσε στὸ κοινοβούλιο. Τὰ κοινοβουλευτικὰ μας κόμματα ἦταν καὶ εἶναι κλίκες. Κάθε λόγος ποῦ βγαίνει μέσα στὸ κοινοβούλιο ἐλέγχεται, πρὶν ἐκφωνηθεῖ ἀπὸ τὸ κόμμα. Αὐτὸ εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὴν ἀνήκουστη ἀνιαρότητά τους.

Ἐκεῖνος μόνο πού καλεῖται νά μιλήσει ἔχει τὸ λόγο. Δύσκολα μπορεῖ κανένας νά συλλάβει μεγαλύτερη ἀντίθεση μετὰ τὴν ἀγγλικὴ καὶ — γιὰ ἐντελῶς ἀντιθέτους λόγους — μετὰ τὴν γαλλικὴ συνήθεια.

Τώρα ἐξ αἰτίας τῆς τεράστιας καταρρευσης, πού συνήθως καλεῖται ἐπανάσταση, ἴσως ἐτοιμάζεται μιὰ μεταβολή. Ἴσως — ὄχι ὁμῶς ἀσφαλῶς. Στὴν ἀρχὴ φάνηκαν νέα εἶδη κομματικῶν μηχανισμῶν. Πρῶτον: ἦταν ἐρασιτεχνικοὶ μηχανισμοί. Ἀντιπρόσωποὶ τους συχνὰ ἦταν ἰδίως σπουδαστὲς τῶν διαφόρων πανεπιστημίων, οἱ ὅποιοι λένε στὸν ἄνδρα πού τοῦ ἀναγνωρίζουν ἡγετικὲς ιδιότητες: θέλουμε νά κάνουμε τὴν ἀναγκαῖα ἐργασία γιὰ Σέ' ἀνάλαβέ την. Δεύτερον: ὑπάρχουν ἐπαγγελματικοὶ μηχανισμοί. Συνέβαινε νά πλησιάζουν ἄνδρες στοὺς ὁποίους ἀναγνωρίζαν ἡγετικὲς ιδιότητες καὶ νά προσφέρονται νά ἀναλάβουν τὴν προπαγάνδα ἀντὶ ὀρισμένου ποσοῦ γιὰ κάθε ψῆφο. Ἐὰν μὲ ἐρωτοῦσατε ἐντίμως ποιὸν ἀπὸ τοὺς δύο μηχανισμοὺς θεωρῶ περισσότερον ἀσφαλῆ ἀπὸ καθαρὰ τεχνικοπολιτικὴ ἀποψη, πιστεύω ὅτι θὰ προτιμοῦσα τὸν δεύτερο. Ἀλλὰ καὶ οἱ δύο μηχανισμοὶ ἦταν φοῦσκες, πού γρήγορα ἐμφανίζονταν καὶ γρήγορα πάλι ἐξαφανίζονταν. Οἱ ὑπάρχοντες μηχανισμοὶ μεταβάλλονταν, ἀλλὰ συνέχιζαν νά λειτουργοῦν. Τὰ φαινόμενα αὐτὰ εἶναι συμπτώματα μόνο τοῦ γεγονότος ὅτι θὰ ἐμφανίζονταν νέοι μηχανισμοί, ἐὰν ὑπῆρχαν ἡγέτες. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἡ τεχνικὴ ἰδιορρυθμία τοῦ ἀναλογικοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος ἐμπόδιζε τὴν ἐπικράτησή τους. Μόνο λίγοι δικτάτορες πρόβαλλαν ἀπὸ τὸν ὄχλο τοῦ δρόμου καὶ ἔπεσαν πάλι. Καὶ μόνο οἱ ὀπαδοὶ μιᾶς ὀχλοκρατικῆς δικτατορίας ὀργανώνονται μετὰ αὐστηρὴ πειθαρχία: Σ' αὐτὴ ὀφείλεται ἡ δύναμη αὐτῶν τῶν μειοψηφίῶν πού ἐξαφανίζονται.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὅλ' αὐτὰ ἔπρεπε νά μεταβάλλονται. Τότε, ὕστερα ἀπὸ ὅσα εἴπαμε πρὶ πάντων, ἔπρεπε κανένας νά συμπεράνει καθαρὰ, ὅτι ἡ δημοψηφισματικὴ ἡγεσία τῶν κομμάτων συνεπάγεται τὴν «ἐλλειψὴ ψυχῆς» τῶν ὀπαδῶν, τὴν πνευματικὴ προλεταροποίησή τους, μποροῦμε νά ποῦμε. Γιὰ νά εἶναι ἕνας μηχανισμὸς χρήσιμος στὸν ἡγέτη, ἕνας μηχανισμὸς μετὰ τὴν ἀμερικανικὴ ἔννοια — ἀδιατάρακτος ἀπὸ τὴ ματαιοδοξία τῶν προκρίτων καὶ τὶς ἀξιώσεις ἀνεξαρτήτων ἀπόψεων — πρέπει οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ τοῦ ἡγέτη νά τὸν ὑπακούουν τυφλά. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Lincoln ἦταν δυνατὴ

μόνον μετὰ τὸ χαρακτηριστὴρ αὐτὸ τῆς ὀργάνωσης τοῦ κόμματος· καὶ μετὰ τὸ Γλάδστονα, ὅπως εἴπαμε πρὶ πάντων, τὸ ἴδιο συνέβη στὴν κομματικὴ συνέλευση. Αὐτὸ εἶναι ἀπλῶς ἡ τιμὴ πού πληρώνεται γιὰ τὴ καθοδήγησι ἀπὸ τὸν ἡγέτη. Ὅπως δὴποτε λοιπὸν ἔχουμε μόνο νά ἐκλέξουμε, μετὰ τὴν δημοκρατίαν μετὰ ἡγέτη καὶ «μηχανισμό», καὶ δημοκρατίαν χωρὶς ἡγέτη, δηλ. τῆς κυριαρχίας τῶν «ἐπαγγελματικῶν πολιτικῶν» χωρὶς «κλήση», χωρὶς τὶς ἐσωτερικὲς χαρακτηριστικὲς ιδιότητες, πού κάνουν τὸν ἡγέτη. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πού συνήθως κάθε φορὰ οἱ ἀντάρτες τοῦ κόμματος τὸ λένε «κυριαρχία τῆς κλίμακας». Πρὸς τὸ παρὸν στὴ Γερμανία ἔχουμε μόνο τὸ τελευταῖο. Γιὰ τὸ μέλλον ἡ συνέχισι αὐτῆς τῆς κατάστασις, τουλάχιστον στὸ Reich διευκολύνεται κυρίως ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ὀμοσπονδιακὸ συμβούλιο (Bundesrat) θὰ ἐμφανισθεῖ καὶ πάλιν καὶ ἀναγκαῖα θὰ περιορίσει τὴν ἐξουσία τῆς Βουλῆς (Reichstag) συνεπῶς καὶ τὴ σημασία της σὰν μιᾶς λειτουργίας ἐπιλογῆς ἡγετῶν. Ἐπὶ πλέον στὴν παροῦσα μορφή της, ἡ ἀναλογικὴ ἀντιπροσώπευσι εἶναι ἕνα τυπικὸ φαινόμενο τῆς χωρὶς ἡγέτη δημοκρατίας. Ὅχι μόνο γιὰ τὴ διευκόλυνσι τὸ πολιτικὸ ἐμπόριο τῶν δημοσίων θέσεων τῶν προκρίτων γιὰ νά πετύχουν καλύτερη τιμὴ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ μέλλον θὰ δώσει τὴ δυνατότητα σὲ ὀργανωμένους ὀμάδες συμφερόντων νά ἐκβιάσουν τὰ κόμματα, γιὰ νά περιλάβουν τοὺς ὑπαλλήλους τους στὸν κατάλογο τῶν ὑποψηφίων, δημιουργώντας ἔτσι ἕνα μὴ πολιτικὸ κοινοβούλιο, στὸ ὁποῖο δὲν θὰ ὑπάρχει θέσι γιὰ τὴ γνήσια ἡγεσία. Ὁ Πρόεδρος τοῦ Reich μόνο θὰ μποροῦσε νά ἀποτελέσει τὴν ἀσφαλιστικὴ δικλῆδα τῆς ἀνάγκης γιὰ ἡγεσία, ἐὰν ἐκλέγονταν μετὰ δημοψήφισμα καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ κοινοβούλιο. Θὰ μποροῦσε νά ἐμφανισθεῖ ἡγεσία μετὰ βάση τὸ δοκιμασμένο ἔργο καὶ ἔπειτα θὰ μποροῦσε νά γίνῃ ἡ ἐπιλογή, ἰδίως ἐὰν στίς μεγάλες πόλεις ὁ δήμαρχος, πού ἐκλέγονταν μετὰ δημοψήφισμα, ἐμφανίζονταν στὴ σκηνὴ μετὰ τὸ δικαίωμα νά ὀργανώσει ἀνεξάρτητα τὰ γραφεῖα του. Ἐτσι συμβαίνει στὴν Ἀμερικανικὴ παντοῦ, ὅπου θέλει κανένας νά ἐμποδίσῃ σοβαρὰ τὴ διαφθορά. Χρειαζεται δὲ μιὰ κομματικὴ ὀργάνωσι κατασκευασμένη γιὰ τέτοιες ἐποχές. Ἀλλὰ ἡ ὀλοτελα μικροαστικὴ ἐχθρότητα ὄλων τῶν κομμάτων καὶ τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ, βέβαια, γιὰ τοὺς ἡγέτες ἀφῆνει ἐντελῶς

στό σκοτάδι τῆ μελλοντικῆ διαμόρφωση τῶν κομμάτων καὶ ἀκόμη ὅλες αὐτὲς τὶς δυνατότητες.

Σήμερα συνεπῶς δὲν μπορούμε ἀκόμη μὲ κανένα τρόπο νὰ δοῦμε, πῶς θὰ διαμορφωθεῖ ἡ ἀσκηση τῆς πολιτικῆς σὰν «ἐπαγγελματος». Ἀκόμη λιγότερο μπορούμε νὰ δοῦμε μὲ ποιοὺς τρόπο ἀνοίγονται οἱ δυνατότητες σ' ἓναν μὲ πολιτικὸ ταλέντο, γιὰ νὰ παρουσιάσει ἓνα ἱκανοποιητικὸ πολιτικὸ ἔργο. Ἐκεῖνος ποὺ ἀναγκάζεται ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ του κατάσταση νὰ ζεῖ «ἀπὸ τὴν πολιτικὴν», θὰ βρεθεῖ σχεδὸν πάντα μπροστὰ στὸ δῆλημμα : Νὰ πάρει μιὰ θέση δημοσιογράφου ἢ κομματικοῦ ὑπαλλήλου σὰν τοὺς τυπικὰ σύντομους δρόμους, ἢ μιὰ θέση ἀντιπροσώπου ὁμαδικῶν συμφερόντων — ὅπως σὲ μιὰ συντεχνία ἢ σὲ ἓνα ἐμπορικὸ ἢ γεωργικὸ ἢ βιοτεχνικὸ ἢ ἐργατικὸ ἐπιμελητήριον ἢ σὲ μιὰ ὀργάνωση ἐργοδοτῶν κλπ. ἢ νὰ βρεῖ μιὰ κατάλληλη δημαρχιακὴ θέση. Δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε τίποτε περισσότερο γι' αὐτὴ τὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ; παρὰ μόνον ὅτι ὁ κομματικὸς ὑπάλληλος, ὅπως καὶ ὁ δημοσιογράφος, ἔχει τὸ μῖσος «τοῦ ξεπεσμένου». Ἐμμισθοὶ συγγραφεῖς «ἐκεῖ», ἔμμισθοὶ ὁμιλητὲς «ἐδῶ», ἀντηχοῦν δυστυχῶς πάντα στ' αὐτιά του, ἀκόμη κι ἂν δὲν λέγονται οἱ λέξεις αὐτές. Ἐκεῖνος, ποὺ εἶναι πάλι ἐσωτερικὰ ἀνίσχυρος καὶ ἀνίκανος νὰ δώσει τὴ σωστὴ ἀπάντηση στὸν ἑαυτὸ του, καλύτερα θὰ κάνει νὰ σταθεῖ μακριὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴ καριέρα. Γιατὶ ὅπωςδήποτε παράλληλα μὲ σοβαροὺς πειρασμοὺς ἢ καριέρα αὐτὴ εἶναι ἓνας δρόμος, ποὺ σταθερὰ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ ἀπογοητεύσεις. Ποιὲς λοιπὸν ἐσωτερικὲς ἀπολαύσεις μπορεῖ νὰ προσφέρει αὐτὴ ἢ καριέρα καὶ ποιοὶ εἶναι οἱ προσωπικοὶ ὄροι, ποὺ πρέπει νὰ ὑπάρχουν γιὰ ὅποιον τὴν ἀκολουθεῖ;

Πρῶτα ἀπὸ ὅλα ἢ καριέρα τῆς πολιτικῆς δίνει ἓνα αἶσθημα δύναμης. Ἡ συνείδηση ὅτι ἐπηρεάζει ἀνθρώπους, ὅτι μετέχει στὴν ἐξουσία καὶ πρὸ παντός τὸ αἶσθημα ὅτι κρατᾶει στὰ χέρια του ἓνα λεπτὸ νεῦρον τῶν ἱστορικῶν σπουδαίων γεγονότων, μπορεῖ νὰ ἀνυψώσει τὸν ἐπαγγελματία πολιτικὸ πάνω ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ρουτίνα, ἀκόμη καὶ ὅταν βρίσκεται σὲ τυπικὰ μέτριες θέσεις. Τώρα ὅμως τὸ ζήτημα γι' αὐτὸν εἶναι : Μὲ ποιὲς ιδιότητες μπορεῖ νὰ ἐλπίζει ὅτι δίκαια ἀσκεῖ αὐτὴ τὴν ἐξουσία, ὅσο μικρὴ κι ἂν εἶναι σὲ κάθε περίπτωση; Πῶς μπορεῖ νὰ ἐλπίζει ὅτι δίκαια ἔχει τὴν

εὐθύνη γιὰ τὴν ἐξουσία, ποὺ τοῦ ἔχει ἀνατεθεῖ; Μπαίνουμε ἔτσι στὴν περιοχὴ τῶν ἠθικῶν προβλημάτων, γιὰτὶ ἐκεῖ ἀνήκει τὸ πρόβλημα : Τὶ εἶδους ἀνθρώπος πρέπει νὰ εἶναι κανένας, γιὰ νὰ ἐπιτρέψει στὸν ἑαυτὸ του νὰ πάρει στὰ χέρια του τὸ τιμὸν τῆς ἱστορίας;

Μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι τρεῖς κυρίως ιδιότητες εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας γιὰ τὸν πολιτικὸ : πάθος, αἶσθημα εὐθύνης, αἶσθημα τοῦ μέτρου.

Πάθος, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι στηρίζεται μόνον στὴν πραγματικότητα, σημαίνει παράφορη ἀφοσίωση σὲ μιὰ «ὑπόθεση» στὸ θεὸ ἢ στὸ διάβολο, ποὺ εἶναι κύριός του. Καὶ ὄχι πάθος μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐσωτερικῆς ἐκείνης συμπεριφορᾶς, ποὺ ὁ μακαρίτης φίλος μου Georg Simmel* συνήθιζε νὰ τὴν ὀρίζει «σὰν στεῖρα ἔξαρση» καὶ ποὺ ἰδιαίτερα ταίριαζε σ' ἓναν ὀρισμένο τύπο ρώσσου διανοουμένου (ὄχι ὅμως σ' ὅλους ἀπ' αὐτούς!). Ἡ ἔξαρση παίξει μεγάλο ρόλο στοὺς διανοουμένους μας σ' αὐτὸ τὸ καρναβάλι, ποὺ τὸ διακοσμοῦμε μὲ τὸ μεγαλοπρεπὲς ὄνομα τῆς «ἐπανάστασης». Εἶναι ἓνας «ρωμαντισμὸς αὐτῶν ποὺ ἔχουν διανοητικὰ ἐνδιαφέροντα» ὁ ὁποῖος χάνεται στὸ κενό, χωρὶς κανένα αἶσθημα πραγματικῆς εὐθύνης. Βέβαια, μόνον τὸ πάθος, ὅσονδήποτε ἀληθινὰ καὶ ἂν τὸ αἰσθάνεται κανένας, δὲν εἶναι ἀρκετό. Δὲν κάνει ἓναν πολιτικὸ, ἐκτός ἂν τὸ πάθος σὰν ἀφοσίωση σὲ μιὰ «ὑπόθεση» ἔχει ὡς ὀδηγὸ ἀστέρρα τῆς δράσης τὴν εὐθύνη γι' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση. Καὶ γιὰ αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖα μιὰ αἶσθημα τοῦ μέτρου — καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀποφασιστικῆς σημασίας ψυχολογικὴ ιδιότητα τοῦ πολιτικοῦ — ἢ ἱκανότητα νὰ ἀφήνει τὴν πραγματικότητα μὲ ἐσωτερικὴ συγκέντρωση καὶ ἡρεμία νὰ ἐπιδρᾷ ἐπάνω του. Εἶναι δηλ. ἀναγκαῖο νὰ βρίσκεται σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα. Ἡ ἔλλειψη ἀπόστασης αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ, ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα ὁποιοῦδήποτε πολιτικοῦ. Ἡ ἔλλειψη ἀπόστασης εἶναι μιὰ ἀπὸ κεῖνες τὶς ιδιότητες, ποὺ ἡ ἀνάπτυξή της θὰ καταδικάσει τὴ γενεὰ τῶν διανοουμένων μας σὲ πολιτικὴ ἀνικανότητα. Τὸ πρόβλημα ὅμως εἶναι : Πῶς μπορεῖ νὰ σφοδρὸ πάθος

* Σημ. Μ. Ὁ γνωστὸς γερμανὸς φιλόσοφος καὶ κοινωνιολόγος.

και η ψυχρη αισθηση του μετρου να σφυρηλατηθουν μαζι σε μια και μονο ψυχη; Η πολιτικη γινεται με το κεφαλι και όχι με άλλα μέρη του σώματος η της ψυχης. Και όμως η αφιέρωση στην πολιτικη, εάν δεν πρόκειται να είναι κούφιο διανοητικό παιχνίδι, αλλά γνήσια ανθρώπινη πράξη, μπορεί να γεννηθει και να αναπτυχθει μόνον από το πάθος. Αλλά εκείνη η σταθερη δάμαση της ψυχης, που διακρίνει τον πολιτικό που έχει πάθος και τον διαφοροποιει από τον απλο ερασιτέχνη πολιτικό με τη «στεϊρα εξαρση», είναι δυνατη μόνο με την εξη της «απόστασης» — με κάθε έννοια που μπορεί να έχει η λέξη. Η «δύναμη» μιās πολιτικης «προσωπικότητας» σημαίνει πρώτα πρώτα τη κατοχή αυτών των ιδιοτήτων: του πάθους, της ευθύνης, του μετρου.

Συνεπώς, κάθε μέρα και κάθε ώρα, ο πολιτικός έχει να υπερνικήσει μέσα του έναν πέρα για πέρα πρόστυχο και πάρα πολυ ανθρώπινο έχθρο: Την έντελως χυδαία ματαιοδοξία, το θανασιμο έχθρο για κάθε πραγματικη αφιέρωση σε μιάν υπόθεση, για κάθε «απόσταση» και στη περίπτωση αυτή, για την «απόσταση» από τον ίδιο τον εαυτό του.

Η ματαιοδοξία είναι μια πάρα πολυ διαδεδομένη ιδιότητα και, ίσως κανένας δεν είναι όλότελα απαλλαγμένος απ' αυτή. Στους ακαδημαϊκούς και επιστημονικούς κύκλους η ματαιοδοξία είναι ένα είδος επαγγελματικης ασθένειας. Αλλά ακριβώς στον επιστήμονα — όσονδήποτε αντιπαθητικά και αν εξωτερικεύεται — είναι σχετικά άβλαβής: με την έννοια ότι κατά κανόνα δεν διαταράσσει την επιστημονικη εργασία. Στον πολιτικό έχει έντελως διαφορετικά το πράγμα. Ο πολιτικός εργάζεται προσπαθώντας ν' αποκτήσει δύναμη σαν αναπόφευκτο μέσο. Συνεπώς το «ένστικτο της δύναμης» όπως συνήθως λέγεται, ανήκει πραγματικά στις κανονικές του ιδιότητες. Το αμάρτημα όμως του επαγγέλματός του κατά του ύψηλου πνεύματος του επαγγέλματός του αρχίζει εκεί, όπου αυτός ο αγώνας για τη δύναμη παύει να είναι αντικειμενικός και γίνεται καθαρά προσωπικη μέθη, αντι να διακονει αποκλειστικά την υπόθεση. Γιατι τελικά υπάρχουν μόνο δύο θανάσιμα αμαρτήματα στο πεδίο της πολιτικης: Η έλλειψη αντικειμενικότητας και — συχνά, όχι όμως πάντα το ίδιο μ' αυτή — η έλλειψη

αισθήματος ευθύνης. Η ματαιοδοξία: η ανάγκη να βρίσκεται προσωπικά στο προσκήνιο και να εμφανίζει τον εαυτό του όσο το δυνατό περισσότερο, βάζει τον πολιτικό σε μεγάλο πειρασμό να διαπράξει το ένα η και τα δύο αυτά αμαρτήματα. Αυτό πραγματικά συμβαίνει περισσότερο, γιατί ο δημαγωγός αναγκάζεται να υπολογίζει το «αποτέλεσμα». Διατρέχει συνεπώς αδιάκοπα τον κίνδυνο να γίνει ήθοποιός και να αναλάβει επιπόλαια την ευθύνη για το αποτέλεσμα των πράξεών του και να ασχολείται μόνο με την «έντύπωση» που κάνει. Η έλλειψη που έχει της αντικειμενικότητας, τον βάζει σε πειρασμό να αγωνίζεται για την εξωτερικη λάμψη της δύναμης μάλλον — παρά για την πραγματικη δύναμη. Η έλλειψη του αισθήματος της ευθύνης όμως υποδηλώνει ότι χαιρεται τη δύναμη μόνον για τη δύναμη, χωρίς ουσιαστικό σκοπό. Γιατι, αν και, η μάλλον ακριβώς επειδή η δύναμη είναι το αναπόφευκτο μέσο και γι' αυτό η προσπάθεια ν' αποκτήσει δύναμη είναι ένα από τα ελατήρια κάθε πολιτικης, δεν υπάρχει περισσότερο βλαβερη διαστροφή της πολιτικης δύναμης από τη ξιπασμένη καυχησιολογία για τη δύναμη και τη κούφια περιαιτολογία για το αίσθημα της δύναμης και γενικά για κάθε λατρεία της δύναμης, αυτής καθ' εαυτης. Ο πολιτικός που τον ενδιαφέρει μόνον η δύναμη μπορεί να φέρει μεγάλα αποτελέσματα, πραγματικά όμως το έργο του δεν οδηγει πουθενά και δεν έχει νόημα. Και σε μās επίσης μια λατρεία που δραστήρια υποκινείται προσπαθει να εκθειάσει το «δυναμικό πολιτικό». Σ' αυτό οι κριτικοί της «δυναμικης πολιτικης» έχουν απόλυτα δίκιο. Από τη ξαφνικη έσωτερικη κατάρρευση των τυπικών εκπροσώπων αυτής της νοοτροπίας μπορούμε να δούμε ποιά έσωτερικη αδυναμία κρύβεται πίσω απ' αυτή την υπερφίαλη αλλά και έντελως κούφια κίνηση. Είναι προὶν ενός τιποτένιου και επιπολαίου μπλαζεδισμού μπροστά στο νόημα της ανθρώπινης πράξης. Δεν έχει καμιά σχέση με τη συνείδηση της τραγικότητας, με την οποία κάθε πράξη, ιδιαίτερα όμως η πολιτικη πράξη, είναι αληθινά συνυφασμένη.

Το τελικό αποτέλεσμα της πολιτικης πράξης, συχνά όχι όμως και κανονικά, βρίσκεται σε όλότελα απρόσφορη και μάλιστα σε παράδοξη σχέση με το αρχικό της νόημα. Είναι ένα βασικό γεγονός

για όλη την ιστορία, που δεν μπορούμε εγγύτερα να το εξετάσουμε εδώ. Έξ αιτίας όμως αυτού του γεγονότος, δεν πρέπει ωστόσο να λείπει ή διακονία σε μια «υπόθεση», εάν πρόκειται ή πράξη να έχει έσωτερική στερεότητα. Ακριβώς ποιά πρέπει να είναι ή «υπόθεση», που για τη διακονία της ό πολιτικός αγωνίζεται να αποκτήσει δύναμη και χρησιμοποιεί δύναμη, είναι ζήτημα πίστης. Ο πολιτικός μπορεί να υπηρετεί έθνικούς, ανθρωπιστικούς, κοινωνικούς, ήθικούς, πολιτιστικούς, κοσμικούς ή θρησκευτικούς σκοπούς. Ο πολιτικός μπορεί να στηρίζεται σε μια ισχυρή πίστη στην «πρόοδο» — άδιάφορο με ποιά έννοια —, ή μπορεί ψυχρά να απορρίπτει αυτό το είδος της πίστης. Μπορεί να εγείρει την άξιωση ότι βρίσκεται στην υπηρεσία μιας «ιδέας» ή, αποκρούοντας αυτό βασικά, μπορεί να θέλει να υπηρετήσει σκοπούς της καθημερινής ζωής. Πάντοτε όμως πρέπει να υπάρχει κάποιο είδος πίστης. Άλλοιώς είναι απόλυτα αληθινό, ότι ή κατάρα της μηδαμινότητας του δημιουργήματος επισκιάζει ακόμη και τις έξωτερικά μεγαλύτερες πολιτικές επιτυχίες.

Υστερα από όσα είδαμε πιο πάνω, είμαστε τώρα υποχρεωμένοι να εξετάσουμε το τελευταίο πρόβλημα που μάς ενδιαφέρει απόψε : Το ήθος της πολιτικής σαν μια «υπόθεση». Ποιό προσορισμό μπορεί να εκπληρώσει ή ίδια πολιτική, έντελώς ανεξάρτητα από τους σκοπούς της μέσα στην όλη ήθική οικονομία για τη διαμόρφωση της ανθρώπινης ύπαρξης — με άλλα λόγια, ποιός είναι ό ήθικός τόπος που βρίσκεται εγκατεστημένη ή πολιτική ; Έδώ βέβαια τελικές κοσμοθεωρίες συγκρούονται, κοσμοθεωρίες που ανάμεσα απ' αυτές στο τέλος πρέπει να εκλέξουμε μία. "Ας καταπιαστούμε αποφασιστικά μ' αυτό το πρόβλημα που τελευταία ήλθε στη μέση πάλι, κατά τη γνώμη μας, με ένα πολύ σφαιρικό τρόπο. Πρώτα όμως ας λυτρωθούμε από μια όλοτελα χυδαία παραποίηση. "Οτι δηλ. ή ήθική μπορεί να έμφανισθεϊ πρώτα-πρώτα σε ένα ήθικά πάρα πολύ επικίνδυνο ρόλο. "Ας πάρουμε μερικά παραδείγματα. Σπάνια θα βρήτε έναν άνδρα, που στρέφει την αγάπη του από τη μια γυναίκα στην άλλη, να μην αισθάνεται καμιά ανάγκη να το δικαιολογήσει στον έαυτό του λέγοντας: Δέν ήταν άξια της αγάπης μου, ή με απογοήτευσε, ή όποιεσδήποτε άλλες παρό-

μοιες «δικαιολογίες» υπάρχουν. Αυτή είναι μια στάση, που μαζί με μια βαθεία έλλειψη ίπποτισμού προσθέτει μια φανταστική «δικαιολόγηση» στο άπλο γεγονός ότι δεν την αγαπάει πιά, και ότι ή γυναίκα πρέπει να το υποφέρει. Με βάση αυτή τη «δικαιολόγηση» ό άνδρας διεκδικεί ένα δικαίωμα για τον έαυτό του και μαζί με τη δυστυχία, που προκάλεσε, επιζητεί να ρίξει το άδικό στη γυναίκα. Ο νικητής έρωτικός αντίζηλος ακολουθεϊ ακριβώς τον ίδιο δρόμο: δηλ. ό αντίπαλος πρέπει να είναι λιγότερο άξιος, άλλιώς δεν θα έχανε. Έννοεϊται ότι δεν είναι διόλου διαφορετικά, εάν μετά ένα νικηφόρο πόλεμο ό νικητής με άναξιοπρεπή αυτοδικαίωση ισχυρίζεται ότι: «Έκέρδισα γιατί είχα δίκαιο». "Η εάν κάποιος από τη φρίκη του πολέμου καταρρεύσει ψυχολογικά και αντί να πεϊ άπλως ότι ήταν μόνον πάρα πολύ, αισθάνεται την ανάγκη να δικαιολογήσει στον έαυτό του τον πολεμικό του κάματο, αυθυποβάλλοντας το αίτημα: «Δέν θα μπορούσα να το υποφέρω, γιατί έπολέμησα για μια ήθικά κακή υπόθεση». Παρόμοια και με τον ήττημένο στον πόλεμο. Αντι να ζητάει, σαν τις γρηές, τον «ένοχο» μετά το πόλεμο — όπου βέβαια ή διαμόρφωση της κοινωνίας προκάλεσε το πόλεμο — καθένας με άνδροπρεπή και αυστηρή συμπεριφορά θα έλεγε στον έχθρο : «Χάσαμε το πόλεμο. Τόν κερδίσατε. Αυτό είναι όλο. "Ας εξετάσουμε τώρα ποιά συμπεράσματα πρέπει να συναγάγουμε, σύμφωνα με τα αντικειμενικά συμφέροντα, που γεννήθηκαν και ποιό είναι το κύριο πράγμα από την άποψη της ευθύνης, άπέναντι στο μέλλον, το όποιο προ παντός βαρύνει τους νικητές». Ο, τιδήποτε άλλο είναι άναξιοπρεπές και θα προκαλέσει εκδίκηση. "Ένα έθνος συγχωρεϊ, εάν τα συμφέροντά του υπέστησαν ζημιές, αλλά κανένα έθνος δεν ξεχνάει, εάν προσβληθεϊ ή τιμή του, ιδίως από μια φανατική αυτοδικαίωση. Κάθε νέο ντοκουμέντο, που έρχεται στο φώς ύστερα από δεκαετηρίδες ξαναζωντανεύει τους άναξιοπρεπεϊς θρήνους, το μίσος, και την όργη, αντί να ταφεϊ ό πόλεμος με το τέλος του, τουλάχιστον ήθικά. Αυτό είναι δυνατό μόνον με αντικειμενικότητα και ίπποτισμό και προ παντός με άξιοπρέπεια. Δέν είναι όμως ποτέ δυνατό με μια «ήθική», που αληθινά σημαίνει έλλειψη άξιοπρεπείας και από τα δυό μέρη. Αντι να ασχολεϊται με ό,τι αφορά τον πολιτικό : το μέλλον και την

εύθυνη μπροστά στο μέλλον, ή ήθικη αυτή ασχολείται με στεῖρα πολιτικά ζητήματα ένοχῆς στο παρελθόν, που δέν μπορούν να διευθετηθοῦν πολιτικά. "Όταν ενεργεῖ κανένας με τόν τρόπο αυτό είναι πολιτικά ένοχος, εάν υπάρχει κάποια τέτοια ένοχή. Και παραβλέπει τήν αναπόφευκτη νόθευση τοῦ ὄλου προβλήματος με πάρα πολύ ὕλικά συμφέροντα. Δηλ. τὸ συμφέρον τοῦ νικητοῦ νά πετύχει τὸ μέγιστο δυνατὸ ήθικὸ καὶ ὕλικὸ κέρδος καὶ τὶς ἐλπίδες ἔπειτα τοῦ ήττημένου νά διαπραγματευθεῖ ἔπιωφελῶς με ὁμολογίες τῆς ένοχῆς του. 'Εάν υπάρχει κάτι «χυδαῖο» τότε είναι ἀκριβῶς αὐτὸ καὶ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ τρόπου τῆς χρησιμοποίησης τῆς «ήθικῆς», σάν μέσου γιὰ «νά ἔχουμε δίκαιο».

Ποιές σχέσεις λοιπὸν υπάρχουν μεταξύ ήθικῆς καὶ πολιτικῆς ; Δέν ἔχει καμιά ἀπολύτως σχέση ή μιὰ με τήν ἄλλη, ὅπως λένε κάποτε ; "Η μήπως εἶναι ἀληθινὸ τὸ ἀντίστροφο : ὅτι δηλ ή ήθικη ἰσχύει τὸ ἴδιο γιὰ τήν πολιτικὴ πράξη, ὅπως καὶ γιὰ ὅποιαδήποτε ἄλλη πράξη ; Κάποτε πίστευαν ὅτι υπάρχει μιὰ ἀποκλειστικὴ ἐκλογή ἀνάμεσα στις δυὸ αὐτὲς ἀπόψεις — εἴτε ή μιὰ πρέπει νά εἶναι ὀρθή, εἴτε ή ἄλλη. Εἶναι ὅμως τότε ἀληθινὸ ὅτι μπορούν νά θεσπισθοῦν ἀπὸ ὅποιαδήποτε ήθικὴ τοῦ κόσμου προσταγές με τὸ ἴδιο περιεχόμενο γιὰ ἔρωτικές καὶ οἰκονομικές, γιὰ οἰκογενειακές καὶ ὑπηρεσιακές σχέσεις, γιὰ τὶς σχέσεις πρὸς τὴ σύζυγο, πρὸς τὸ μανάβη, τὸ γυιό, τὸν ἀνταγωνιστὴ, τὸν φίλο, τὸ κατηγορούμενο ; Ὅα μποροῦσε πραγματικὰ νά ἔχουν τόσο λίγη σημασία τὰ ήθικὰ αἰτήματα στὴν πολιτικὴ, γιὰ τὴ ή πολιτικὴ δρᾶ με ἕνα πολὺ εἰδικὸ μέσο δηλ. με τήν ἐξουσία πού βασίζεται στὴ βία ; Δέν βλέπομε ὅτι οἱ Μπολσεβίκοι καὶ οἱ Σπαρτακιστὲς ἰδεολόγοι πετυχαίνουν ἀκριβῶς τὰ ἴδια ἀποτελέσματα, ὅπως ἕνας ὁποιοσδήποτε μιλιταριστῆς δικτάτωρ, ἀκριβῶς γιὰ τὴν χρησιμοποίησιν τὸ μέσο αὐτὸ τῆς πολιτικῆς ; Κατὰ τί, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρόσωπο πού κατέχει τήν ἐξουσία καὶ τὸν ἔρασιτεχνισμό του, διαφέρει ή ἐξουσία τῶν ἐργατικῶν καὶ στρατιωτικῶν συμβουλίων ἀπὸ τήν ἐξουσία ὁποιοσδήποτε κατόχου ἐξουσίας τοῦ παλαιοῦ καθεστώτος ; Κατὰ τί διαφέρει ή πολεμικὴ τῶν πλείστων ἀντιπροσώπων τῆς δῆθεν νέας ήθικῆς ἀπὸ τήν ήθικὴ τῶν ἀντιπάλων της πού τήν κατάκριναν ή ἀπὸ τήν ήθικὴν ὁποιοσδήποτε ἄλλου δημαγωγοῦ ; Κατὰ τήν

εύγενῆ πρόθεση ! Ὅα πούν. Καλά. 'Αλλὰ εἶναι τὸ μέσο, γιὰ τὸ ὁποῖο μιλάμε ἐδῶ, καὶ οἱ ἀντίπαλοι με πλήρη ὑποκειμενικὴ εἰλικρίνεια κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ τελικὲς τους προθέσεις εἶναι ἐξόχου χαρακτῆρος. «Μάχαιραν ἔδωσες, μάχαιραν θὰ λάβεις». Καὶ ὁ ἀγῶνας εἶναι παντοῦ ἀγῶνας. "Αρα : ή ήθικὴ τῆς ἐπὶ τοῦ "Ὁρους "Ομιλίας ;

Με τήν ἐπὶ τοῦ "Ὁρους "Ομιλία ἐννοοῦμε τήν ἀπόλυτη ήθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου, πού εἶναι ἕνα πολὺ πῶς σοβαρὸ πρᾶγμα, ἀπὸ ὅσον πιστεῦουν ἐκεῖνοι, πού ἀρέσκονται νά ἀναφέρουν αὐτὲς τὶς προσταγές σήμερα. Με τήν ήθικὴ αὐτὴ δέν μπορεῖ κανένας νά παίξει. Γιὰ τήν ήθικὴ αὐτὴ ἰσχύει τὸ ἴδιο με ἐκεῖνο πού ἰσχύει γιὰ τήν αἰτιότητα στὴν ἐπιστήμη : Δέν εἶναι ἕνα ἀμάξι, πού μπορεῖ νά τὸ σταματήσει κανένας ὅποτε τοῦ ἀρέσει, γιὰ νά μπεῖ ή νά βγεῖ. Εἶναι τὸ πᾶν ή τὸ τίποτε. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ νόημα τοῦ Εὐαγγελίου, εάν πρόκειται νά καταλήξουμε σὲ κάτι ἄλλο, ἐκτὸς ἀπὸ κοινοτοπίες. "Ετσι π.χ. εἶπαν γιὰ τὸν πλούσιον νεὸ ἄνδρα : «"Εφυγε περιλυτος γιὰ τὴν πολλὰ ἀγαθὰ». "Η Εὐαγγελικὴ προσταγὴ εἶναι ὅμως ἀπόλυτη καὶ καταφάνερη : Δόσε ὅ, τι ἔχεις — ἀπόλυτα ὄλα. "Ὁ πολιτικὸς θὰ πεῖ : Αὐτὸ εἶναι μιὰ ἀδίκη ἀπαίτηση χωρὶς κοινωνικὸ νόημα, ἐφ' ὅσον δέν γίνεται ἀπὸ ὄλους. "Αρα : Φορολογία, δημοτικὴ φορολογία, κατάσχεση, με μιὰ λέξη : καταναγκασμὸς καὶ τάξη γιὰ ὄλους. Τήν ήθικὴ προσταγὴ ὅμως δέν τὴν ἐνδιαφέρει διόλου αὐτὸ καὶ ἀκριβῶς αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν οὐσία της. "Η ἄς πάρουμε τήν προσταγὴ : «Στρέψε καὶ τήν ἄλλη σου παρειά !» "Η προσταγὴ αὐτὴ εἶναι ἀπόλυτη καὶ δέν ἐξετάζει τὸ λόγο, πού δίνει στὸν ἄλλο τὸ δικαίωμα νά κτυπήσει. Εἶναι ήθικὴ τῆς ἀναξιοπρεπείας—ἐκτὸς ἂν εἶναι κανένας ἅγιος. Τοῦτο εἶναι : πρέπει νά εἶναι κανένας ἅγιος σὲ ὄλα, τουλάχιστο στὴν πρόθεση, πρέπει νά ζεῖ σάν τὸν "Ιησοῦ, τοὺς ἀποστόλους, τὸν ἅγιο Φραγκίσκο καὶ τοὺς ὁμοίους τους. Τότε ή ήθικὴ αὐτὴ ἀποκτᾶ νόημα καὶ ἐκφράζει ἕνα εἶδος ἀξιοπρεπείας. "Αλλοιῶς ὄχι. Γιὰ τὴν, εάν λέγεται, σύμφωνα με τήν ἀκοσμικὴ* ήθικὴ τῆς ἀγάπης : «Μὴν ἀνθίστασαι στὸ κακὸ καὶ

* Σημ. Μ. "Ακοσμισμὸς εἶναι ή φιλοσοφία πού δέν γνωρίζει κανένα κόσμο με ὅποιαδήποτε ἔννοια, παρὰ τὸ Θεό, τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ συνείδησι. "Ὁ Hegel ἀποκαλοῦσε ἀκοσμικὴ τὴ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα.

μέ τη βία), για τὸν πολιτικὸ ἰσχύει ἡ ἀντίθετη πρόταση. «Πρέπει νὰ ἀνθίστασαι στὸ κακὸ μὲ τὴ βία» ἢ ἀλλοιῶς εἶσαι ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ κακοῦ. Ὅποιος θέλει ν' ἀκολουθήσει τὴν ἠθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου, θὰ πρέπει νὰ ἀπέχει ἀπὸ ἀπεργίες, γιὰτὶ οἱ ἀπεργίες σημαίνουν καταναγκασμὸ καὶ μπορεῖ νὰ εἶναι μέλος στὶς ἐπαγγελματικὲς συντεχνίες. Πρὸ παντὸς ὅμως ἄς μὴ μιλάει γιὰ «ἐπανάσταση». Γιὰτὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ εὐαγγελίου δὲν θέλει νὰ διδάξει ὅτι ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, εἶναι ὁ μόνος νόμιμος πόλεμος. Ὁ εἰρημιστὴς ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ εὐαγγέλιο θὰ ἀρνηθεῖ νὰ φέρει ὄπλα, ἢ θὰ τὰ ἀπορρίψει. Αὐτὸ συστήθηκε στὴ Γερμανία σὰν ἠθικὸ καθήκον γιὰ νὰ τελειώσει ὁ πόλεμος καὶ μαζὶ του νὰ τεθεῖ τέρμα σὲ κάθε πόλεμο. Ὁ πολιτικὸς θὰ ἔλεγε, ὅτι τὸ μόνον ἀσφαλὲς μέσον γιὰ νὰ δυσφημισθεῖ ὁ πόλεμος, γιὰ ὅσο χρόνο μποροῦμε νὰ προβλέψουμε, θὰ ἦταν ἓνα status quo εἰρήνης. Τὰ ἔθνη τότε θὰ ἀναρωτιόταν πρὸς τί θὰ γινόταν αὐτὸς ὁ πόλεμος; Καὶ τότε ὁ πόλεμος θὰ κατέληγε ad absurdum, ποὺ σήμερα εἶναι ἀδύνατο. Γιὰ τοὺς νικητὲς — τουλάχιστον ἓνα μέρος ἀπ' αὐτοὺς — ὁ πόλεμος ἦταν πολιτικὰ ὠφέλιμος. Καὶ ὑπεύθυνη γι' αὐτὸ εἶναι ἡ συμπεριφορὰ ἐκεῖνη, ποὺ ἔκαμε ἀδύνατη γιὰ μᾶς κάθε ἀντίσταση. Λοιπόν, ὅταν θὰ ἔχει περάσει ἡ περίοδος τῆς ἐξάντλησης, ἡ εἰρήνη θὰ ἔχει δυσφημισθεῖ καὶ ὅχι ὁ πόλεμος — μιὰ συνέπεια τῆς ἀπόλυτης ἠθικῆς.

Τέλος ἄς ἐξετάσουμε τὸ χρέος τῆς εἰλικρινείας. Γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἠθικὴ ἰσχύει ἄνευ ὄρων. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ δημοσιεύσουν ὅλα τὰ ντοκουμέντα καὶ ἰδιαίτερα ἐκεῖνα, ποὺ ἐπιβαρύνουν καὶ τὴν ἴδια πατρίδα καθενός. Μὲ βάση αὐτὲς τὶς μονόπλευρες δημοσιεύσεις, ἀκολούθησαν οἱ ὁμολογίες τὶς ἐνοχῆς — ποὺ ἦταν μονόπλευρες, ἄνευ ὄρων καὶ χωρὶς νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψη οἱ συνέπειες. Ὁ πολιτικὸς θὰ βρεῖ ὅτι ἔτσι δὲν προάγεται ἡ ἀλήθεια, ἀλλὰ ἀσφαλῶς συσκοτίζεται μὲ τὴν κατάχρηση καὶ ἀποχαλίνωση τοῦ πάθους. Μόνον μιὰ ὀλόπλευρη μεθοδικὴ ἔρευνα ἀπὸ ἀμερόληπτους θὰ μποροῦσε νὰ ἀποδώσει καρπούς. Ὅποιαδήποτε ἄλλη διαδικασία μπορεῖ νὰ ἔχει συνέπειες γιὰ τὸ ἔθνος, ποὺ δὲν θεραπεύονται γιὰ δεκάδες χρόνια. Ἀκριβῶς ὅμως ἡ ἀπόλυτη ἠθικὴ δὲν ἐξετάζει τὶς συνέπειες. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀποφασιστικὸ σημεῖο.

Πρέπει νὰ εἴμαστε σαφεῖς πάνω στὸ γεγονός, ὅτι κάθε ἠθικὰ προσανατολισμένη πράξη μπορεῖ νὰ τὴ καθοδηγεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο θεμελιακὰ διάφορα καὶ ἀσυμφιλίωτα ἀντίθετα ἀξιώματα: Ἡ πράξη μπορεῖ νὰ εἶναι προσανατολισμένη σὲ μιὰ «ἠθικὴ ἀπολύτων σκοπῶν», ἢ σὲ μιὰ «ἠθικὴ εὐθύνης». Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι μιὰ «ἠθικὴ ἀπολύτων σκοπῶν» ταυτίζεται μὲ τὴν ἔλλειψη εὐθύνης ἢ ὅτι ἡ «ἠθικὴ εὐθύνης» ταυτίζεται μὲ τὸν χωρὶς ἀρχὲς καιροσκοπισμὸ. Κανένας, φυσικὰ, δὲν τὸ λέει αὐτό. Ὑπάρχει ὅμως μιὰ ἀβυσσαλέα ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν πράξη, ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ ἀξίωμα μιᾶς «ἠθικῆς ἀπολύτων σκοπῶν» — δηλ. στὴ θρησκευτικὴ γλῶσσα: «ὁ χριστιανὸς πράττει τὸ σωστὸ καὶ ἀφήνει τὰ ἀποτελέσματα στὸ χέρι τοῦ Κυρίου» — καὶ στὴν πράξη ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ ἀξίωμα μιᾶς «ἠθικῆς εὐθύνης» — σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία πρέπει νὰ λογοδοτήσει κανένας γιὰ τὰ ἀποτελέσματα, ποὺ μποροῦσαν νὰ προβλεφθοῦν ἀπὸ μιὰ πράξη.

Μπορεῖτε νὰ καταδείξετε σ' ἓναν ἀπὸ πεποίτηση συνδικαλιστή, ποὺ πιστεύει σὲ μιὰ «ἠθικὴ ἀπολύτων σκοπῶν», ὅτι ἡ δράση του θὰ δημιουργήσει περισσότερο κατάλληλες συνθήκες γιὰ τὴν ἀντίδραση, πῶς μεγάλη καταπίεση τῆς τάξης καὶ ἐμπόδιο γιὰ τὴν ἀνοδό της — καὶ δὲν θὰ τοῦ κάνετε τὴν ἐλάχιστη ἐντύπωση. Ἐὰν μιὰ πράξη μὲ καλὴ πρόθεση προκαλεῖ κακὰ ἀποτελέσματα, τότε, στὰ μάτια τοῦ πράττοντος, εὐθύνεται ὄχι αὐτός, ἀλλὰ ὁ κόσμος ἢ ἡ μωρία τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἢ ἡ θέληση τοῦ Θεοῦ, ποὺ τοὺς ἔκαμε ἔτσι. Ἐνας ἄνθρωπος ὅμως, ποὺ πιστεύει σὲ μιὰ «ἠθικὴ εὐθύνης» ὑπολογίζει ἀκριβῶς στὶς κατὰ μέσον ὄρον ἀτέλειες τῶν ἀνθρώπων, — ὅπως ὀρθὰ εἶπε ὁ Fichte — δὲν ἔχει κανένα δικαίωμα νὰ πάρει σὰν δεδομένο τὴ καλωσύνη τους καὶ τελειότητά τους. Δὲν αἰσθάνεται ὅτι εἶναι σὲ θέση νὰ φορτώσει στοὺς ἄλλους τὰ ἀποτελέσματα τῶν πράξεών του, ἐφ' ὅσον μποροῦσε νὰ τὰ προβλέψει. Θὰ πεῖ: Τὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ καταλογίζονται στὶς πράξεις μου. Ἐκεῖνος ποὺ πιστεύει σὲ μιὰ «ἠθικὴ ἀπολύτων σκοπῶν», αἰσθάνεται ὅτι εἶναι «υπεύθυνος» μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ δεῖ σ' αὐτὸ ὅτι ἡ φλόγα τῶν ἀγνῶν προθέσεων δὲν σβύνει, π.χ. ἡ φλόγα τῆς διαμαρτυρίας κατὰ τὴν ἀδικίας τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος. Ὁ σκοπὸς τῶν ἐντελῶς ἀλόγων πράξεών του, ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ δυ-

νατου τῆς ἐπιτυχίας τους, εἶναι νὰ κρατάει πάντα ἀναμμένη τὴ φλόγα. Οἱ πράξεις αὐτὲς μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ἔχουν μόνον παραδειγματικὴ ἀξία.

Ἄλλὰ καὶ μὲ αὐτὸ ἀκόμη τὸ πρόβλημα δὲν ἐξαντλεῖται. Καμιὰ ἠθικὴ στὸν κόσμον δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφύγει τὸ γεγονός ὅτι σὲ πολυάριθμες περιπτώσεις ἢ ἐπίτευξη τῶν «καλῶν» σκοπῶν περιορίζεται, ἀπὸ τὸ ὅτι πρέπει νὰ θέλει κανένας νὰ πληρώσει τὴν τιμὴ, γιὰ τὴ χρησιμοποίησιν ἠθικῶν ἀμφιβόλων μέσων, ἢ τουλάχιστον ἐπικυνδύνων — καὶ νὰ ἀντιμετωπίζει τὴ δυνατότητα, ἢ καὶ τὴ πιθανότητα τῶν διακλαδώσεων τοῦ κακοῦ. Ἀπὸ καμιὰ ἠθικὴ στὸν κόσμον δὲν μπορούμε νὰ συμπεράνομε : Πότε καὶ σὲ ποῖο βαθμὸ ὁ ἠθικῶς καλὸς σκοπὸς «ἀγιάζει» τὸ ἠθικῶς ἐπικίνδυνον μέσον καὶ τίς διακλαδώσεις του.

Τὸ ἀποφασιστικὸ μέσον γιὰ τὴν πολιτικὴν εἶναι ἡ βία. Τὸ βαθμὸ τῆς διάστασης μεταξὺ μέσου καὶ σκοποῦ, ἀπὸ ἠθικὴ ἀποψη, μπορεῖτε νὰ τὸ δῆτε ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα : «Ὅπως εἶναι γενικὰ γνωστὸ ἀκόμη κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ πολέμου οἱ ἐπαναστάτες σοσιαλιστὲς (κόμμα Zimmerwald) ἐπρέσβευαν μιὰν ἀρχήν, τὴν ὁποία κτυπητὰ μπορούμε νὰ διατυπώσωμε : «Ἐὰν ἔχουμε νὰ ἐκλέξουμε μεταξὺ πολέμου γιὰ μερικὰ χρόνια ἀκόμη, καὶ ἔπειτα νὰ γίνῃ ἐπανάσταση, καὶ ἄμεσης εἰρήνης, χωρὶς νὰ γίνῃ ἐπανάσταση, προτιμοῦμε μερικὰ χρόνια πόλεμο ! ! » Καὶ στὸ ἀκόλουθον ἐρώτημα : «Τί μπορούσε νὰ φέρῃ ἡ ἐπανάσταση ;» κάθε ἐπιστημονικὰ μορφωμένος σοσιαλιστὴς θὰ ἀπαντοῦσε : Δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ κανένας λόγος γιὰ μετάβασιν σὲ μιὰ οἰκονομίαν, ποὺ κατὰ τὴν ἀντίληψήν μας, θὰ μπορούσε νὰ ὀνομασθῇ σοσιαλιστικὴ, ἀλλὰ ὅτι μιὰ ἀστικὴ οἰκονομία μπορούσε νὰ ἐμφανισθῇ καὶ πάλι ἀπαλλαγμένη μονάχα ἀπὸ τὰ φεουδαλικὰ στοιχεῖα καὶ τὰ δυναστικά ἔχνη. Καὶ γι' αὐτὸ τὸ πάρα πολὺ μέτριο ἀποτέλεσμα θέλομε «μερικὰ χρόνια ἀκόμη πόλεμο ! » Μπορεῖ μάλιστα νὰ πεῖ κανένας, ὅτι ἀκόμη καὶ μὲ μιὰ ρωμαλέα σοσιαλιστικὴ πεποίθησιν μπορούσε κανένας νὰ ἀπορρίψει ἕνα σκοπὸν, ποὺ χρειάζεται τέτοια μέσα. Μὲ τὸ Μπολσεβικισμὸ καὶ τὸ Σπαρτακισμὸ καὶ γενικὰ μὲ ὁποιοδήποτε εἶδος ἐπαναστατικοῦ σοσιαλισμοῦ, συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἴδιον πράγμα. Εἶναι, φυσικὰ, ἐντελῶς γελοῖον, ἐὰν οἱ «δυναμικοὶ πολιτικοὶ»

τοῦ παλαιοῦ καθεστώτος κατακρίνονται ἠθικὰ γιὰ τὴ χρησιμοποίησιν τοῦ ἴδιου μέσου — ὅσο καὶ ἂν δικαιολογεῖται ἡ ἀπόκρουσιν τῶν σκοπῶν τους.

Ἡ ἠθικὴ τῶν ἀπολύτων σκοπῶν εἶναι φανερὸν ὅτι ἀποτυχαίνει νὰ λύσει τὸ πρόβλημα τῆς δικαίωσης τῶν μέσων ἀπὸ τοὺς σκοπούς. Καὶ στὴν πραγματικότητά ἔχει λογικὰ μόνον τὴ δυνατότητα : νὰ ἀπορρίψει κάθε πράξιν ποὺ χρησιμοποιοεῖ μέσα ἠθικῶς ἐπικίνδυνα — θεωρητικὰ !! Στὸν κόσμον τῆς πραγματικότητος κατὰ κανόνα διαρκῶς ἀνανεώνουμε τὴν ἐμπειρίαν ὅτι ὁ ὁπαδὸς μιᾶς ἠθικῆς ἀπολύτων σκοπῶν ξαφνικὰ μεταβάλλεται σὲ χιλιαστὴ προφήτη. Ἐκεῖνοι π.χ. ποὺ τώρα μόλις ἐκήρυτταν τὴν «ἀγάπην ἐναντίον τῆς βίας» θέλουν νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὴν δύναμιν σὰν τελευταία πράξιν βίας, ἢ ὁποία θὰ ὀδηγήσῃ σὲ μιὰ κατάστασιν πραγμάτων ποὺ θὰ ἐξαφανίσῃ καθε βία. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο οἱ ἀξιωματικοὶ μας ἔλεγαν στοὺς στρατιῶτες, πρὶν ἀπὸ κάθε ἐπίθεσιν : Αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ τελευταία ἐπίθεσιν, αὐτὴ ἡ ἐπίθεσιν θὰ μᾶς φέρῃ τὴν νίκην καὶ ἔπειτα τὴν εἰρήνην. Ὁ ὑπέρμαχος μιᾶς ἠθικῆς ἀπολύτων σκοπῶν δὲν μπορεῖ νὰ ἀνεχθῇ τὴν ἠθικὴ ἀλογικότητα τοῦ κόσμου. Εἶναι ἕνας κοσμικοῦ ἠθικοῦ «ρασιοναλιστῆς». Γιὰ ὅσους γνωρίζουν τὸν Dostojevski, θὰ τοὺς θυμίσω τὴν σκηνὴν τοῦ «Μεγάλου Ἱεροεξεταστή», ὅπου ἀναλύεται ἐξαιρετικὰ τὸ πρόβλημα. Καὶ ἂν ἀκόμη κάνει κανένας ὁποιοσδήποτε παραχωρήσεις γενικὰ στὴν ἀρχὴν ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμφιλιώσῃ τὴν ἠθικὴν τῶν ἀπολύτων σκοπῶν μὲ τὴν ἠθικὴν τῆς εὐθύνης ἢ νὰ θεσπίσῃ ἠθικὰ ποιοὺς σκοποὺς θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογήσῃ ὁποιοδήποτε μέσον.

Ὁ συνάδελφός μου F.W. Förster, ποὺ προσωπικὰ τὸν ἐκτιμῶ ἐξαιρετικὰ γιὰ τὴν ἀναμφίσητη ἀγνότητα τῶν προθέσεων του, ἀνεπιφύλακτα ὅμως τὸν ἀποκρούω, βέβαια, ὡς πολιτικὸν, πιστεύει ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ παρακάμψῃ αὐτὴ τὴν δυσκολίαν μὲ τὴν ἀπλὴν θέσιν : «Ἀπὸ τὸ καλὸ μόνον καλὸ καὶ ἀπὸ τὸ κακὸ μόνον κακὸν μπορεῖ νὰ προκύψῃ». Στὴν περίπτωσιν αὐτῇ, βέβαια, δὲν θὰ ὑπῆρχε ὅλη αὐτὴ ἡ προβληματικὴ. Εἶναι ὅμως ἐκπληκτικὸν ὅτι μιὰ τέτοια θέση μπορούσε νὰ δεῖ τὸ φῶς, ὕστερα ἀπὸ 2.500 χρόνια μετὰ τὰ

Upanishads*. "Όχι μόνον ὅλη ἡ πορεία τῆς παγκοσμίας ιστορίας, ἀλλὰ καὶ κάθε εἰλικρινῆς ἐξέταση τῆς καθημερινῆς πείρας καταδείχνει τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο. Ἡ ἐξέλιξη τῶν θρησκευτῶν παντοῦ στὸν κόσμον ὀφείλεται ἀκριβῶς στὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἀντίθετο εἶναι ἀληθινὸ. Τὸ πανάρχαιο πρόβλημα τῆς «θεοδικίας» συνίσταται στὸ ζήτημα: Πῶς γίνεται μιὰ δύναμη, ποὺ θεωρεῖται παντοδύναμη καὶ πανάγαθη νὰ δημιουργήσῃ ἕναν τέτοιον ἄλογο κόσμον, τῶν ἀδικῶν πόνων, τοῦ ἀτιμώρητου ἀδικήματος καὶ τῆς ἀπελπιστικῆς μωρίας. Ἡ αὐτὴ ἡ δύναμη δὲν εἶναι παντοδύναμη καὶ πανάγαθη, ἢ ἐντελῶς διαφορετικὲς ἀρχές ἀναπόδοσης καὶ ἀνταμοιβῆς κυβερνοῦν τὴ ζωὴ μας — ἀρχές ποὺ μποροῦμε νὰ ἐρμηνεύσουμε μεταφυσικὰ ἢ ἀκόμη ἀρχές, ποὺ ποτὲ δὲν θὰ μπορέσουμε νὰ κατανοήσουμε.

Αὐτὸ τὸ πρόβλημα: ἡ πείρα τῆς ἀλογικότητος τοῦ κόσμου, ἦταν ἡ κινήτρια δύναμη κάθε θρησκευτικῆς ἐξέλιξης. Τὸ Ἰνδικὸ δόγμα τοῦ karma**, ὁ περσικὸς δυϊσμός, τὸ δόγμα τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος, τὸ πεπωμένον καὶ ὁ deus absconditus***, ὅλ' αὐτὰ γεννήθησαν ἀπὸ αὐτὴ τὴν πείρα. Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐπίσης ἐγνώριζαν πολὺ καλά, ὅτι ὁ κόσμος κυβερνᾶται ἀπὸ δαίμονες καὶ ὅτι ἐκεῖνος, ποὺ ἀφήνεται νὰ παρασυρθεῖ ἀπὸ τὴν πολιτικὴν, δηλ. ἀπὸ τὴν δύναμη καὶ τὴν βία σὰν μέσα, συμβάλλεται μὲ διαβολικὰς δυνάμεις καί, ὅσο γιὰ τὴν δράση του, δὲν εἶναι διόλου ἀληθινὸ, ὅτι τὸ καλὸ μπορεῖ νὰ προκύψῃ μόνον ἀπὸ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ μόνον ἀπὸ τὸ κακὸ, ἀλλὰ ὅτι συχνὰ τὸ ἀντίθετο εἶναι ἀληθινὸ. "Όποιος δὲν μπορεῖ νὰ τὸ δεῖ αὐτὸ πραγματικὰ εἶναι πολιτικὰ νήπιον.

Βρισκόμαστε σὲ διαφορετικὲς σφαιρὲς ζωῆς, κάθε μιὰ ἀπὸ τίς ὁποῖες κυβερνᾶται ἀπὸ διαφορετικοὺς νόμους. Κάθε θρησκευτικὴ ἠθικὴ ἀντιμετωπίζει τὸ γεγονός αὐτὸ μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Ὁ

* Σημ. Μ. Ἐνα ἀπὸ τὰ πολλὰ βιβλία τῶν Βραχμάνων ποὺ ἐρευνᾶ τὴν ἀρχὴ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου

** Σημ. Μ. Οἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ μοῖρα του, ποὺ προσδιορίζει τὴν ὑπαρξή του, ὅλες τίς φορὲς ποὺ θὰ ξαναγεννηθεῖ.

*** Σημ. Μ. Ὁ κρυμμένος θεὸς τοῦ Λουθήρου, δηλ. ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ τὸν συλλάβουμε νοητικὰ.

ἑλληνικὸς πολυθεϊσμὸς ἔκαμε θυσίες, τόσον στὴν Ἀφροδίτῃ, ὅσον καὶ στὴν Ἥρα, στὸ Διόνυσο καὶ στὸν Ἀπόλλωνα καὶ ἤξερε ὅτι οἱ θεοὶ αὐτοὶ βρίσκονταν συχνὰ σὲ σύγκρουση μεταξύ τους. Ὁ βραχμανικὸς τρόπος ζωῆς καθένα ἀπὸ τὰ διάφορα ἐπαγγέλματα ἔκαμε ἀντικείμενο ἰδιαίτερου ἠθικοῦ νόμου, ἐνὸς Dharma, καὶ ξεχώρισε γιὰ πάντα τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, σὰν κάστα, καθιερώνοντας ἔτσι μιὰ σταθερὴ ἱεραρχικὴ τάξη. Γιὰ τὸν ἀνθρώπον ποὺ γεννήθηκε μέσα σ' αὐτὴ δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ ξεφύγῃ ἀπ' αὐτὴ, ἐκτὸς μὲ τὴν μετεμψύχωση σὲ μιὰν ἄλλη ζωὴ. Τὰ ἐπαγγέλματα ἦταν τοποθετημένα σὲ διαφορὲς ἀποστάσεις ἀπὸ τὰ ὕψιστα θρησκευτικὰ ἀγαθὰ σωτηρίας. Μὲ τὸ τρόπο αὐτὸ τὸ σύστημα τῶν καστῶν, ἔκαμε δυνατὴ τὴν διαμόρφωση τοῦ Dharma κάθε μιᾶς κάστας χωριστά, ἀπὸ τίς κάστες τῶν ἀσκητῶν καὶ βραχμάνων μέχρι τίς κάστες τῶν κατεργαρέων καὶ τῶν πορνῶν, σύμφωνα μὲ τοὺς σταθεροὺς καὶ αὐτόνομους κανόνες, ποὺ ταιριάζουν ἰδιαίτερα στὸ κάθε ἐπάγγελμα. Ἐπίσης περιλαμβάνονταν ὁ πόλεμος καὶ ἡ πολιτικὴ. Θὰ βρῆτε νὰ ὑπάρχει ὁ πόλεμος μέσα στὸ σύνολον τῶν σφαιρῶν τῆς ζωῆς στὴ Bhagavadgita στὴ συνομιλία μεταξύ Krishna καὶ Arjuna. «Πράξε τὸ ἀναγκαῖο ἔργο», δηλ. πράξε αὐτὸ ποὺ σύμφωνα μὲ τὸ Dharma τῆς κάστας τῶν πολεμιστῶν καὶ τοὺς κανόνες τῆς ἐπιβάλλεται καὶ εἶναι ἀντικειμενικὰ ἀναγκαῖο, σύμφωνα μὲ τὸ σκοπὸ τοῦ πολέμου. Οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς τῆς Ἰνδικῆς θρησκείας πιστεύουν ὅτι τέτοια συμπεριφορὰ δὲν βλάπτει τὴν θρησκευτικὴν σωτηρία, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν προάγει.

Ὁ Ἰνδὸς πολεμιστὴς σὲ περίπτωσιν ἡρωϊκοῦ θανάτου ἦταν σχεδὸν βέβαιος γιὰ τὸν οὐρανὸ τῆς Indra, ἀκριβῶς ὅπως ὁ Τεύτων πολεμιστὴς ἦταν βέβαιος γιὰ τὴν Valhalla. Ὁ Ἰνδὸς ἥρωας θὰ περιφρονοῦσε τὴ Νιρβάννα, ἀκριβῶς ὅπως ὁ Τεύτων θὰ ἐχλεύαζε τὸ χριστιανικὸ παράδεισο μὲ τὸ χορὸ τῶν ἀγγέλων. Αὐτὴ ἡ εἰδίκευση τῆς ἠθικῆς ἔκαμε δυνατὴ γιὰ τὴν Ἰνδικὴ ἠθικὴ μιὰν ἐντελῶς ἀδιάσπαστη πορεία τῆς πολιτικῆς, ἀκολουθώντας μόνον τοὺς νόμους τῆς πολιτικῆς καὶ μάλιστα ριζικὰ ἐξυψώνοντας τὴ βασιλικὴ αὐτὴ τέχνη.

Ἐνας πραγματικὰ ριζοσπαστικὸς «μακιαβέλλισμός», στὴ λαϊκὴ ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξης, ἀντιπροσωπεύεται κλασικὰ στὴν

ίνδική φιλολογία, στη Kautaluga Arthasastra (πολύ πρὸ τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὰ λεγόμενα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Chandragupta). Συγκριτικὰ μ' αὐτὸ τὸ ἔργο ἢ ἀρχὴν τοῦ Μακιαβέλλι εἶναι ἄκακη. Ὅπως εἶναι γνωστὸ στὴ καθολικὴ ἠθικὴ, στὴν ὁποία διακείται φιλικὰ ὁ καθηγητὴς Förster — τὰ consilia evangelica εἶναι μιὰ εἰδικὴ ἠθικὴ γιὰ ἐκείνους, πού εἶναι προικισμένοι μὲ τὸ χάρισμα μιᾶς ἀγίας ζωῆς. Ἐκεῖ βρίσκεται ὁ μοναχὸς, πού ὀφείλει νὰ μὴ χύνει αἷμα ἢ νὰ μὴ ἐπιδιώκει κέρδος καὶ δίπλα σ' αὐτὸν βρίσκονται ὁ εὐσεβὴς ἱππότης καὶ ὁ ἀστός, πού ἐπιτρέπεται στὸν ἕνα νὰ χύνει αἷμα καὶ στὸν ἄλλο νὰ ἐπιδιώκει κέρδος. Ἡ διαβάθμιση τῆς ἠθικῆς καὶ ἡ ὀργανικὴ προσαρμογὴ τῆς στὸ δόγμα τῆς σωτηρίας εἶναι λιγότερο συνεπὴς ἀπὸ τὴν ἰνδικὴ ἠθικὴ. Σύμφωνα μὲ τὶς προϋποθέσεις τῆς χριστιανικῆς πίστεως αὐτὸ μποροῦσε καὶ ἔπρεπε νὰ συμβαίνει. Ἡ διαφθορὰ τοῦ κόσμου, πού ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα, ἐπέτρεπε μὲ σχετικὴ εὐκολία προσαρμογὴ τῆς βίας μέσα στὴν ἠθικὴ, σὰν ἕνα σωφρονιστικὸ μέσο κατὰ τῆς ἀμαρτίας καὶ τῶν αἰρετικῶν, πού ἐξέθεσαν σὲ κίνδυνο τὴν ψυχὴ. Τὰ αἰτήματα ὅμως τῆς ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὁμιλίας, μιᾶς ἀκοσμικῆς ἠθικῆς ἀπολύτων σκοπῶν ὑποδήλωναν ἕνα φυσικὸ δίκαιο ἀπολύτων προσταγῶν, πού στηρίζονταν στὴ θρησκεία. Αὐτὲς οἱ ἀπόλυτες προσταγὲς διατηροῦσαν τὴν ἐπαναστατικὴ τους δύναμη καὶ παρουσιάσθηκαν στὸ προσκήνιο μὲ χαρακτηριστικὴ ὄρμη, κατὰ τὴ διάρκεια ὅλων σχεδὸν τῶν περιόδων τῶν κοινωνικῶν διαταραχῶν. Δημιούργησαν ἰδίως τὶς ριζοσπαστικὲς εἰρηνοστικὲς αἰρέσεις, πού μιὰ ἀπ' αὐτῆς στὴν Πενσυλβανία δοκίμασε νὰ ἰδρῦσει μιὰ πολιτεία, πού ἀποκήρυξε τὴ βία πρὸς τὰ ἔξω. Τὸ πείραμα αὐτὸ εἶχε τραγικὴ ἐξέλιξη γιατί, μὲ τὴν ἐκρηξὴ τοῦ πολέμου τῆς ἀνεξαρτησίας, οἱ Κονακέροι δὲν μπόρεσαν νὰ ὑποστηρίξουν μὲ τὰ ὅπλα τὰ ἰδεώδη τους, πού ἦσαν τὰ ἰδεώδη ἐκείνου τοῦ πολέμου.

Κανονικὰ ὅμως ὁ προτεσταντισμὸς εἶναι ἐκεῖνος, πού ἐνομιμοποίησε ἀπόλυτα τὸ κράτος, σὰν ἕνα θεῖο θεσμὸ καὶ ἄρα τὴ βία σὰν μέσο. Ὁ προτεσταντισμὸς ἰδιαιτέρως ἐνομιμοποίησε τὸ αὐταρχικὸ κράτος. Ὁ Λούθηρος ἀπάλλαξε τὸ ἄτομο ἀπὸ τὴν ἠθικὴ εὐθύνη γιὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν μετεβίβασε στὴν ἐξουσία. Ἡ ὑπακοή

τοῦ ἀτόμου στὴν ἐξουσία γιὰ ζητήματα ἄλλα, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς πίστεως, δὲν μποροῦσε ποτὲ νὰ συστήσει εὐθύνη. Ὁ Καλβινισμὸς ἀντίστροφα ἀναγνωρίζει κατ' ἀρχὴν τὴ βία, σὰν ἕνα μέσο γιὰ νὰ προασπίσει τὴν πίστη. Ἄρα ὁ Καλβινισμὸς ἀναγνώριζε τὴ σταυροφορία, πού ἦταν γιὰ τὸ Ἰσλάμ ἐξ ἀρχῆς ἕνα στοιχεῖο ζωῆς. Βλέπει κανένας ὅτι δὲν εἶναι διόλου μιὰ σύγχρονη ἀπιστία γεννημένη ἀπὸ τὸν ἥρωα τῆς Ἀναγέννησης, πού θέτει τὸ πρόβλημα τῆς πολεμικῆς ἠθικῆς. Ὅλες οἱ θρησκείες ἐπάλαισαν μ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα μὲ πάρα πολὺ διαφορετικὴ ἐπιτυχία καὶ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἄλλοιῶς, ὕστερα ἀπὸ ὅσα εἴπαμε. Τὸ εἰδικὸ μέσο τῆς νόμιμης βίας, καθαρὰ σὰν τέτοιας, στὴ διάθεση τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν, εἶναι ἐκεῖνο πού προσδιορίζει τὴν ἰδιορρυθμία ὅλων τῶν ἠθικῶν προβλημάτων τῆς πολιτικῆς ἠθικῆς.

Ὅποιος συμβάλλεται μὲ μέσα βίας γιὰ ὁποιοδήποτε σκοπὸ — καὶ κάθε πολιτικὸς αὐτὸ κάνει — ἐκτίθεται στὶς εἰδικὲς τοὺς συνέπειες. Τοῦτο ἰσχύει ἰδιαιτέρως γιὰ τὸν ἀγωνιστὴ τῆς πίστεως, γιὰ τὸ θρησκευτικὸ, ὅπως καὶ γιὰ τὸν ἐπαναστάτη ἀγωνιστὴ. Ἄς πάρουμε θαρραλέα ἕνα παράδειγμα ἀπὸ τὸ παρόν. Ὅποιος θέλει νὰ ἰδρῦσει μιὰ ἀπόλυτη δικαιοσύνη στὴ γῆ δυναμικά, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ὀπαδούς, ἀπὸ μιὰ ἀνθρώπινη «μηχανή». Πρέπει νὰ ὑποσχεθεῖ τὰ ἀναγκαῖα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ βραβεῖα — οὐράνιες καὶ ἐγκόσμιες ἀνταμοιβές — σ' αὐτὴ τὴ «μηχανή», γιατί ἄλλοιῶς ἡ «μηχανή» δὲν θὰ λειτουργήσει. Μὲ τὶς συνθήκες τοῦ σύγχρονου ταξικῶ ἀγῶνα, οἱ ἐσωτερικὲς ἀμοιβές συνίστανται στὴν ἱκανοποίηση τοῦ μίσους καὶ τῆς μανίας γιὰ ἐκδίκηση. Πρὸ παντὸς τὸ αἶσθημα τοῦ μίσους καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ ψευτοθρηκτικὴ αὐτοδικαίωση. Οἱ ἀντίπαλοι πρέπει νὰ συκοφαντηθοῦν καὶ νὰ κατηγορηθοῦν, ὡς αἰρετικοί. Οἱ ἐξωτερικὲς ἀμοιβές εἶναι: περιπέτεια, νίκη, ἐξουσία, λεῖα καὶ ρουσφέτια. Ὁ ἀρχηγὸς καὶ ἡ ἐπιτυχία του ἐξαρτᾶται ἐντελῶς ἀπὸ τὴν λειτουργία τῆς «μηχανῆς» του καὶ ἄρα ὄχι ἀπὸ τὰ δικά του ἐλατήρια. Συνεπῶς ἐξαρτᾶται ἐπίσης, ἀπὸ τὸ ἐὰν μποροῦν διαρκῶς νὰ παρέχονται ἀνταμοιβές στοὺς ὀπαδούς, δηλ. στὴ κόκκινη φρουρά, στοὺς κατασκόπους, στοὺς δημαγωγούς, πού τοὺς ἔχει ἀνάγκη. Αὐτὸ πού κατορθώνει πραγματικὰ μὲ τὴ δράση του, κάτω ἀπὸ τέτοιες συνθήκες, δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ χέρι του, ἀλλὰ

του το καθορίζουν τα έλατήρια της πράξης των όπαδών του, που από ήθικη άποψη είναι εξαιρετικά ταπεινωτικά. Οι όπαδοι μπορούν να χαλιναγωγηθούν μόνον, έφ' όσον το πρόσωπό του και ή υπόθεσή του έμπνέει μιá πίστη, τουλάχιστον σ' ένα μέρος των όπαδών, πιθανώς ποτέ στον κόσμο και στην πλειοψηφία. 'Η πίστη, αυτή και όταν άκόμη είναι ειλικρινής, δέν είναι σε πάρα πολύ μεγάλο αριθμό περιπτώσεων είποτε περισσότερο, από μιá ήθικη «νομιμοποίηση» του πάθους για άντεκδίκηση, έξουσία, λεία και ρουσφέτια. Δέν πρέπει να άπατηθούμε άπάνω σ' αυτό με φλυαρίες γιατί ή ύλιστική άντίληψη της ιστορίας δέν είναι κανένα άμάξι, που το παίρνουμε όποτε μάς άρέσει και δέν σταματάει μπροστά από τους φορεΐς των επανάστασεων! Τόν συναισθηματισμό της επανάστασης άκολουθεΐ άργότερα ή ρουτίνα της καθημερινής ζωής. 'Ο ήρωας της πίστης και ή ίδια ή πίστη μαραΐνονται ή — και αυτό είναι περισσότερο άποτελεσματικό — ή πίστη γίνεται μέρος της συμβατικής φρασεολογίας των πολιτικών βλακών και τεχνικών. 'Η εξέλιξη αυτή γίνεται εξαιρετικά γρήγορα, άκριβώς στους άγώνες για την πίστη, γιατί συνήθως όδηγοΐνται ή έμπνέονται από γνήσιους ή γέτες, δηλ. προφήτες της επανάστασης. Γιατί έδω, όπως σε κάθε ήγετική μηχανή, μιá από τις προϋποθέσεις της επιτυχίας είναι ή ξεαφάνιση της προσωπικότητας και ή ρουτινοποίηση, με λίγα λόγια ή ψυχική προλεταριοποίηση για το συμφέρον της «πειθαρχίας». "Όταν φθάσουν στην έξουσία οι όπαδοι ένός άγωνιστή της πίστης συνήθως έκφυλίζονται πάρα πολύ εύκολα σε ένα έντελώς χυδαΐο στρώμα ρουσφετολόγων.

"Όποιος θέλει γενικά ν' άσχοληθεΐ με την πολιτική και ειδικά με την πολιτική ως επάγγελμα, πρέπει να σκεφθεΐ αυτά τα ήθικα παράδοξα! Πρέπει να ξέρει ότι είναι υπεύθυνος για ό,τι μπορεί να καταντήσσει ό ίδιος, κάτω από τη πίεση αυτών των παραδόξων. 'Επαναλαμβάνω ότι έγκαταλείπεται σε διαβολικές δυνάμεις, που είναι κρυμμένες μέσα σε κάθε βία. Οι μεγάλοι βιρτουόζοι της άκοσμικής άγάπης της ανθρωπότητας και καλωσύνης, είτε κατάγονται από τη Ναζαρέτ ή την 'Ασσίζη, ή από τα ίνδικά βασιλικά φρούρια, δέν έργάσθηκαν με το πολιτικό μέσο της βίας. Τό βασιλειό τους δέν ήτο «έκ του κόσμου τούτου» και ώστόσο έδρασαν και

δροΐν άκόμη σ' αυτόν τον κόσμο. Οι μορφές του Πλάτωνος, του Karatajew και των άγίων του Dostojewski άκόμη, μένουν οι πιό κατάλληλες άναπαράστάσεις τους. "Όποιος ζητάει την σωτηρία της δικής του ψυχής και των άλλων δέν θα έπρεπε να την ζητάει στο δρόμο της πολιτικής, γιατί ή πολιτική έχει έντελώς διαφορετικά προβλήματα, που μπορούν να λυθούν μόνο με την βία. 'Η μεγαλοφυΐα ή ό δαίμονας της πολιτικής ζοΐν σε μιá έσωτερική διάσταση με το θεό της άγάπης και με το θεό των χριστιανών, όπως τον έμφανίζει ή εκκλησία. 'Η διάσταση αυτή μπορεί σ' όποιαδήποτε στιγμή να όδηγήσει σε μιá άδιάλλακτη σύγκρουση. Οι άνθρωποι το ήξεραν αυτό, άκόμη και στην έποχή της κυριαρχίας της εκκλησίας. 'Επανειλημμένα ό παπικός άφορισμός έβάρυνε την Φλωρεντία — και αυτό έσήμαινε τότε μιá πολύ πιό ισχυρή δύναμη για τους ανθρώπους και τη σωτηρία της ψυχής τους, (για να θυμηθούμε το Fichte) την «ψυχρή έπιδοκιμασία» της καντιανής ήθικής κρίσης. 'Ωστόσο οι άστοι έπολέμησαν το εκκλησιαστικό κράτος. Και σχετικά με τέτοιες καταστάσεις ό Μακιαβέλλι σ' ένα ώραΐο χωρίο, άν δέν κάνω λάθος, της 'Ιστορίας της Φλωρεντίας βάζει έναν από τους ήρωες του να επαινεί τους πολίτες, που προτίμησαν το μεγαλείο της πατρίδας τους από τη σωτηρία της ψυχής τους.

'Εάν ποΐμε «το μέλλον του σοσιαλισμού» ή της «διεθνούς ειρήνης», άντι της πατρικής πόλης ή της «πατρίδας», που μπορεί σήμερα να είναι μιá άμφίβολη άξία για μερικούς — τότε αντιμετωπίζουμε το πρόβλημα, όπως είναι σήμερα. Γιατί κάθε τι, που επιδιώκεται με πολιτική δράση, ή όποια χρησιμοποιεί μέσα βίας και άκολουθεΐ μιá ήθικη εύθύνης, διακινδυνεύει «τη σωτηρία της ψυχής». 'Εάν όμως επιδιώκει κανένας το άπόλυτο άγαθό σε ένα άγώνα πίστης, άκολουθώντας μιá καθαρή ήθικη άπολύτων σκοπών, τότε οι σκοποΐ μπορούν να πάθουν ζημιές και να δυσφημισθούν για γενεές, έπειδή λείπει ή εύθύνη για τις συνέπειες. Γιατί τότε στον πράττοντα μένουν άγνωστες οι διαβολικές εκείνες δυνάμεις, που μπαΐνουν στο παιχνίδι. Οι δυνάμεις αυτές είναι άδυσώπητες και έχουν συνέπειες για τη δράση του, άκόμη και για τον έσωτερικό του έαυτό, συνέπειες στις όποίες πρέπει

νά παραδοθεῖ ἀβοήθητος, ἐάν δὲν τις ἀντιληφθεῖ. Ἡ παροιμία: «Ὁ διάβολος εἶναι γέρος· γέρασε γιὰ νὰ τὸν καταλάβεις!», δὲν ἐννοεῖ τὴν ἡλικία, πού μετριέται μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐτῶν. Δὲν ἐπέτρεψα ποτὲ στὸν ἑαυτό μου νὰ χάσει σὲ μιὰ συζήτηση ἀπὸ μιὰ ἀναφορὰ σὲ ἡμερομηνία, πού εἶναι καταχωρημένη σ' ἕνα πιστοποιητικὸ ἡλικίας. Μόνον τὸ ἀπλὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι κάποιος 20 ἐτῶν καὶ ὅτι εἶμαι πάνω ἀπὸ 50, δὲν εἶναι λόγος γιὰ μένα νὰ σκεφθῶ ὅτι αὐτὸ μόνον εἶναι ἕνα γεγονὸς, μπροστὰ στὸ ὁποῖο πρέπει νὰ σταματήσω. Ἡ ἡλικία δὲν ἔχει ἀποφασιστικὴ σημασία. Ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία ἀποφασιστικὴ εἶναι: Νὰ ἐξετάζεις μὲ ἀμείλικτη ἀμεροληψία τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς, νὰ ἔχεις τὴν ἱκανότητα νὰ ἀντιμετωπίζεις αὐτὴ τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ εἶσαι ἐσωτερικὰ ἀντάξιός της:

Ἡ πολιτικὴ ἀσφαλῶς γίνεται μὲ τὸ κεφάλι, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐντελῶς βέβαιο ὅτι γίνεται μόνον μ' αὐτό. Ὡς πρὸς αὐτὸ οἱ ὑπέρμαχοι μιᾶς ἠθικῆς ἀπολύτων σκοπῶν ἔχουν ἀπόλυτα δίκαιο. Δὲν μπορεῖ ὅμως κανένας νὰ προσδιορίσει, ἐάν πρέπει νὰ πράξουμε, σύμφωνα μὲ τὴν ἠθικὴ ἀπολύτων σκοπῶν ἢ μὲ τὴν ἠθικὴ εὐθύνης, ἢ πότε μὲ τὴ μιὰ καὶ πότε μὲ τὴν ἄλλη. Μόνον τοῦτο μπορεῖ νὰ πεῖ κανένας: Ἐάν σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ πού, κατὰ τὴ γνώμη σας, δὲν εἶναι ἐποχὴ «στεύρας ἐξέγερσης» — ἢ ἐξέγερση ὡστόσο δὲν εἶναι πάντα γνήσιο πάθος — ἐάν τώρα ξαφνικὰ οἱ πολιτικοὶ μὲ κοσμοθεωριακὲς ἀρχὲς ἀξάνονται πάρα πολὺ καὶ ρίχνουν τὸ σύνθημα: «ὁ κόσμος εἶναι ἡλίθιος καὶ χυδαῖος καὶ ὄχι ἐγώ, ἢ εὐθύνη γιὰ τίς συνέπειες δὲν βαρύνει ἐμένα ἀλλὰ ἐκείνους, πού ὑπηρετῶ καὶ πού τὴν ἡλιθιότητα καὶ χυδαιότητά τους θὰ ξερριζώσω», τότε εἰλικρινὰ δηλώνω ὅτι πρῶτα θὰ ἐξέταξα τὸ βαθμὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ βάρους, πού στηρίζει αὐτὴ τὴν ἠθικὴ τῶν ἀπολύτων σκοπῶν. Ἐχω τὴν ἐντύπωση στίς 9 ἀπὸ τίς 10 περιπτώσεις, ὅτι ἔχω νὰ κάμω μὲ ἀερολόγους, πού δὲ σκέπτονται πραγματικὰ τί πρόκειται νὰ ἀναλάβουν, ἀλλὰ μεθοῦν μὲ ρωμαντικὲς παραισθήσεις. Ἀπὸ ἀνθρώπινη ἀποψη αὐτὸ δὲ μὲ ἐνδιαφέρει πάρα πολὺ καὶ δὲ μὲ συγκινεῖ διόλου. Ἐνῶ εἶναι ἀπείρως συγκινητικὸ, ὅταν ἕνας ὄριμος ἄνθρωπος — ἀδιάφορο ἐάν εἶναι γέρος ἢ νέος στὰ χρόνια — ἔχει συνείδηση τῆς εὐθύνης, γιὰ τίς συνέπειες

τῆς συμπεριφορᾶς του καὶ συναισθάνεται πραγματικὰ αὐτὴ τὴν εὐθύνη μ' ὅλη τὴν ψυχὴ του. Τότε δρᾷ ἀκολουθώντας μιὰν ἠθικὴ εὐθύνης καὶ φθάνει κάποτε στὸ σημεῖο ὅπου λέει: «Ἐδῶ σταματῶ. Δὲν μπορῶ νὰ κάνω ἄλλοιῶς». Αὐτὸ εἶναι κάτι τὸ γνήσιο ἀνθρώπινο καὶ συγκινητικὸ. Καὶ καθέννας ἀπὸ ἐμᾶς, πού δὲν εἶναι πνευματικὰ νεκρὸς, πρέπει νὰ σκεφθεῖ ὅτι μπορεῖ νὰ βρεθεῖ κάποτε στὴν ἴδια θέση. Ἐφ' ὅσον εἶναι αὐτὸ ἀληθινὸ, μιὰ ἠθικὴ ἀπολύτων σκοπῶν, καὶ μιὰ ἠθικὴ εὐθύνης δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀντίθετες, ἀλλὰ μᾶλλον ἢ μιὰ συμπληρώνει τὴν ἄλλη καὶ μόνον μαζὶ συγκροτοῦν ἕναν γνήσιο ἄνθρωπο — ἕναν ἄνθρωπο, πού μπορεῖ νὰ ἔχει «προορισμὸ» του τὴν πολιτικὴν.

Καὶ τώρα, κυρίες καὶ κύριοι, ἀφήσατε νὰ συζητήσουμε αὐτὸ τὸ ζήτημα μετὰ δέκα χρόνια ἀπὸ τώρα. Φοβᾶμαι ὅτι τότε, γιὰ ἕνα σωρὸ, δυστυχῶς, λόγους, ἢ ἀντίδραση θὰ ἔχει πρὸ πολλοῦ ἀρχίσει σὲ μᾶς. Εἶναι πάρα πολὺ πιθανόν, ὅτι πολὺ λίγο ἀπὸ ὅ,τι πολλοὶ ἀπὸ σᾶς καὶ εἰλικρινὰ ὁμολογῶ καὶ ἐγὼ ἐπίσης, εὐχηθήκαμε καὶ ἐλπίσαμε θὰ ἔχει πραγματοποιηθεῖ — ἴσως ὄχι ἀκριβῶς τίποτε, ἀλλὰ ὅσο τουλάχιστον σὲ μᾶς φαίνεται λίγο. Δὲ θὰ μὲ συντρίψει αὐτό, ἀσφαλῶς ὅμως εἶναι ἕνα ἐσωτερικὸ βᾶρος νὰ τὸ σκέπτομαι. Τότε θέλω νὰ μπορούσα νὰ δῶ τί ἔγιναν ἐκεῖνοι ἀπὸ σᾶς, πού αἰσθάνονται τώρα ὅτι εἶναι γνήσιοι πολιτικοὶ «ἀρχῶν» καὶ μετέχουν στὴ μέθη, πού σημαίνει αὐτὴ ἢ ἐπανάσταση. Θὰ ἦταν ὡραῖο ἐάν τὰ πράγματα ἄλλαζαν ἔτσι, ὥστε νὰ μπορούσε νὰ βγεῖ ἀληθινὸ τὸ 102 σονέττο τοῦ Σαίξπηρ*:

Ἦταν τότε ἀνοιξὴ καὶ ἡ ἀγάπη μας νέα,
πού μὲ τὰ τραγοῦδια μου τὴ χαιρετοῦσα κάθε μέρα,
ὅπως τ' ἀηδόνι στὴν ἀρχὴ τοῦ καλοκαιριοῦ τραγουδάει
καὶ σὰν οἱ ζεστότερες ἔλθουν μέρες σταματάει.

Ἄλλὰ δὲν πρόκειται γιὰ κάτι τέτοιο. Δὲν ἔχουμε μπροστὰ μας τὴν ἀνθησὴ τοῦ καλοκαιριοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον μιὰ πολιτικὴ νύχτα παγεροῦ σκότους καὶ ἀγριότητος, ἀδιάφορο ποιά ὁμάδα

* Our love was new, and then but in the spring,
when I was wont to greet it with my lays;
As Philomel in summer's front doth sing,
And stops her pipe in growth of riper days.

μπόρεϊ τώρα νά θριαμβεύσει ἐξωτερικά. "Όπου δὲν ὑπάρχει τίποτε, ὄχι μόνον ὁ Καίζερ, ἀλλὰ καὶ ὁ προλετάριος ἐπίσης ἔχει χάσει τὰ δικαιώματά του. "Όταν αὐτὴ ἡ νύχτα σιγὰ-σιγὰ θὰ ἔχει περάσει, ποιοὶ θὰ εἶναι ζωντανοὶ ἀπὸ ἐκείνους, γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἀνοιξη ἀνθίσει τώρα φαινομενικὰ τόσον ἀφθονα; Καὶ τί θὰ ἔχετε γίνει ἐσωτερικὰ τότε ὅλοι ἐσεῖς; Θὰ εἴσθε πικραμένοι ἢ ἀποβλακωμένοι; Θὰ ἀποδεχθῆτε ἀπλῶς καὶ βλακωδῶς τὸν κόσμον καὶ τὸ ἐπάγγελμα; "Ἡ θὰ εἶναι ἡ μοῖρα σας τὸ τρίτον καὶ ὄχι σπανιότερον ἐνδεχόμενον: Ἡ μυστικιστικὴ φυγὴ ἀπὸ τὴ πραγματικότητά, γιὰ ὅσους ἔχουν προικισθεῖ ἀπὸ τὴ φύσιν μὲ τὸ δῶρον αὐτὸ ἢ — πρᾶγμα συχνὸ καὶ ἄσχημον — γιὰ ὅσους βασανίζουν τὸν ἑαυτό τους νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτὴ τὴ μὸδα; Σὲ κάθε μιά ἀπ' αὐτὰς τὶς περιπτώσεις καταλήγω στὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ἦσαν ἀντάξιοι μὲ τὶς πράξεις τους, δὲν ἦσαν ἀντάξιοι μὲ τὸν κόσμον, ὅπως πραγματικὰ εἶναι καὶ μὲ τὴν καθημερινὴν του ρουτίνα. Δὲν ἐνοιῶσαν, ἀντικειμενικὰ καὶ πραγματικὰ, τὸν προορισμὸ τῆς πολιτικῆς, πού πίστεψαν ὅτι εἶχαν, στὸ βαθύτατον νόημά της. Θὰ ἔκαμαν καλύτερα, ἐὰν καλλιεργοῦσαν ἀπλῶς τὴν ἀδελφικὴ ἀγάπη στὶς προσωπικὰς σχέσεις. Καὶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα, θὰ καταπιάνονταν σοβαρὰ μὲ τὰ καθημερινὰ τους ἔργα.

Ἡ πολιτικὴ εἶναι ἓνα δυνατὸ καὶ ἀργὸ τρύπημα σὲ σκληρὰς σανίδες, μὲ πάθος καὶ συγχρόνως μὲ προοπτικὴ. Εἶναι ἀπόλυτα σωστὸ — καὶ ὅλη ἡ ἱστορικὴ πείρα τὸ ἐπικυρώνει — ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲ θὰ πετύχαινε τὸ ἐφικτό, ἐὰν δὲν πάσχιζε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἀνέφικτον. Ἄλλὰ γιὰ νὰ τὸ κάνει αὐτὸ ἓνας ἄνθρωπος, πρέπει νὰ εἶναι ἡγέτης, καὶ ὄχι μόνον ἡγέτης, ἀλλὰ καὶ ἥρωας — μὲ τὴν ἀκριβῆ ἔννοια τῆς λέξεως. Καὶ ἀκόμη ἐκεῖνοι, πού δὲν εἶναι, οὔτε ἡγέτες, οὔτε ἥρωες, πρέπει νὰ ὀπλισθοῦν μὲ τέτοια ψυχικὴ στερεότητα, πού ν' ἀψηφοῦν ἀκόμη καὶ τὸ θρυμματίσμα ὅλων τῶν ἐλπίδων τους. Χωρὶς αὐτὴ τὴν ψυχικὴ στερεότητα δὲ θὰμποροῦν νὰ κατορθώσουν οὔτε αὐτὸ πού εἶναι σήμερον δυνατό. Μόνον ἐκεῖνος («προορίζεται») γιὰ τὴν πολιτικὴν, πού εἶναι σίγουρος ὅτι δὲν θὰ ἀπογοητευθεῖ, ὅταν, κατὰ τὴν ἀποψὴν του, ὁ κόσμος εἶναι πάρα πολὺ ἡλίθιος καὶ πάρα πολὺ χυδαῖος γι' αὐτό, πού θέλει νὰ τοῦ προσφέρει. Μόνον ὅποιος, ἀντιμετωπίζοντας ὅλ' αὐτά, μπορεῖ νὰ πεῖ: «παρ' ὅλ' αὐτά», «προορίζεται» γιὰ τὴν πολιτικὴν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ